

Ukrainian World | 1992

УКРАЇНСЬКИЙ СВІТ

ВІД РЕДАКЦІЇ

“УКРАЇНСЬКИЙ СВІТ” — часопис для всіх, хто має потребу в життєво необхідному дієвому знанні. Ми прагнемо бути провідниками безвічного духовно-господарського досвіду українців, набутого в процесі етнокультурного добору за багатовікову історію Українського Світу в єдності його духовної й природної сфер.

“УКРАЇНСЬКИЙ СВІТ” — це вияв творчих можливостей і нинішніх інтелектуальних сил України та українців, які мешкають поза рідним краєм.

Наше видання спрямоване на відродження й саморозвиток української культури в її духовно-матеріальній цілісності, в нерозривності духовної й господарської практики; ми висвітлюємо взаємозв'язки Українського Світу в його унікальному етно-географічному розмаїтті з іншими етнічними світами.

Часопис рекламує найновіші здобутки в усіх сферах нашого життя.

Ми враховуємо Ваші особисті зацікавлення, і Ви знайдете необхідне Вам знання в таких рубриках:

ДОВІРА — осягнення духовних першооснов Українського Світу — неперекрутої історії українського духу через спадкоємність етнічної самосвідомості; вихід на шлях суспільної злагоди, духовної єдності нашого народу силою власної етики і вселюдської моралі, снагою особистої волі до життя.

ДІСПИС — осмислення української історії через зовнішні події, зафіксовані в літописах, політичних актах та інших писаних джерелах, з погляду народної етики, звичаєвого права й традиційної політичної культури українців.

СЛОВО — сфера міфології як усного вияву нерозчленованої релігійної свідомості, цілісного духовно-

природного буття наших предків; це й красне письменство давнини та сьогодення; міфо-поетичний словник української мови; історія наших імен та нашої писемності.

РОДИНА — це родинні обряди, звичаї; гігієна інтиму; культура сімейних взаємин та домашнього побуту; етнопедагогіка; традиційне харчування.

ЛАД як універсум Українського Світу охоплює всі сфери цілісного буття українців: обрядове коло річного святково-трудового циклу в його регіональному розмаїтті, космогонічні знання. Це також лад нашої музичної культури в єдності традиційного народного виконавства, академічного мистецтва й розважальної музики. Це давні й нинішні методи ладування-зцілення нашого духу та тіла.

ГОСПОДА — культура ведення господарства: будівництво та обладнання житла, знання з рільництва, інші традиції українського господарювання на моральних засадах.

ІНТЕГРАЛ виявляє здобутки природничих і точних наук, народної інженерії й нинішньої техніки, економіки, менеджменту, екологічних знань.

МАЛЬВА — образотворче мистецтво /декоративно-прикладне, станкове, монументальне/ в традиційних та новітніх формах; сучасні моделі одягу й народні строї.

ПУЛЬС інформує про події й факти нашого сьогоденного буття.

Шановний читачу, просимо Вас долучати й свої знання до помноження досвіду предків — утвердження безвічного життя Українського Світу.

У 1992 році Ви зможете придбати наш журнал у роздрібній торгівлі. На 1993 рік оголошуємо передплату. Чекаємо Ваших попередніх замовлень, та пропозицій на адресу: 252023 Київ-23, а/с 364.

ЗМІСТ

Щомісячний культурологічний ілюстрований журнал

Головний редактор
Олександр Шокало
Головний художник
Віталій Мітченко
Літературний редактор та
ведучий англomовної
текстової частини
Олександр
Мокровольський
Художньо-технічний
редактор
Володимир Кушніренко
Заступник головного
редактора з питань
комерції
Гліб Петлін

Співзасновники:
Творчий колектив
редакції,
Кооперативний банк
"Галицький"

Редакція дякує дирекції
Державного музею книги і
друкарства України за сприяння
в роботі.

Зареєстровано Державним
комітетом України по пресі,
серія КП, №400
Видається з 1992 р.
Поштова адреса редакції:
252023, Київ-23, а/с 364.
Віддруковано з фотоформ
комп'ютерного набору на
комбінаті друку видавництва
"Преса України"
252047, Київ-47,
проспект Перемоги, 50.
Зам. 0153101.
Ціна договiрна.

На першій сторінці обкладинки:
Віталій Мітченко,
Олександр Шокало.
Знак-символ Українського Світу
в Магічному Колі Весесвіту.
На другій сторінці обкладинки:
Віталій Мовчан. "Майбутнє роду".
Полотно, олія. 1991.
На четвертій сторінці обкладинки:
Віталій Мовчан. "Коза".
Полотно, олія. 1991.
На с. 34 фото Анатолія
Омельченка.

ДОВІРА

Олександр Шокало.
Український Світ. Предслова • 2
Юрій Шилов. Іскра Данка • 4
Володимир Шаїн. "... Шукаю прако-
ренів моєї душі...": Великий Бог.
Сковорода й духове обличчя України
у 18-у сторіччі • 8

ДІЄПИС

Степан Наливайко. Антський князь
Хільбудій • 10
Григорій Василенко. Аттіла — Кій
Божий • 12
Галина Бурлака. Малоznана праця
батька української історії • 15
Михайло Грушевський. " Велика,
Мала і Біла Русь " • 16.
Микола Богданець.
Азалія над Случчю • 18.

СЛОВО

Олександр Мокровольський. Він
розгледів незгасні зорі українського
духу • 20.
Микола (Ніко) Марр. Яфетичні зорі
над українським хутором • 20.
Олександр Мокровольський. Етимо-
логічний міфо-поетичний словник
української мови • 22.
Віталій Мітченко.

РОДИНА

Мистецтво скоропису в просторі
українського барокко • 24.
Лідія Артюх. Святвечірні страви • 26
Різдвяні Святки. Колядка • 28.
Лідія Худаш. Наша традиція
родинного виховання дітей • 29.

ЛАД

Олександр Шокало.
Річне обрядове коло • 30.
Василь Рябчук.
Народний місяцеслів • 31.
Ольга Бенч. Хороспів українців • 32.
Олександр Кавуненко.
Дід Сергій • 34.
Зоряна Болтарович. З досвіду народ-
ної медицини • 35.

ГОСПОДА

Архип Данилюк.
Зодчество Карпат • 36.
Напої, що дарують зцілення і довго-
ліття. Інтерв'ю Тетяни Нікітіної з
Олександром Литовченком • 37.
Вадим Лялько. За все
відповідаємо • 40.
Олександр Трофимчук.
Вітроенергетика — альтернатива
марнотратній енергетиці • 43.
Геннадій Дмитренко. Свіжий погляд
на економіку незалежної
України • 44.
Шахові задачі • 45.

МАЛЬВА

Віталій Мітченко. Три зустрічі із
світом Віталія Мовчана • 46.
Олександр Коровицький. Причинко
у розвиток народного вбрання • 48.
Олександр Кавуненко: "Зарубіжні
українці" • 49.

ПУЛЬС

Петро Шульга: "Здоров'я та
відтворення народу України" • 49.

CONTENTS

•CONFIDENCE • Oleksander Shokalo. The Ukrainian World /2/ • Yuri Shylov. Danko's Spark /4/ • Volodymyr Shaian. "... I'm Looking for the Oldest Roots of My Soul": The Great God. Skovoroda and the Spiritual Face of Ukraine in the 18th Century /8/ • •ANNALS • Stepan Nalyvaiko. Khilbudios, Prince of the Antes. /10/ • Hryhorii Vasylenko. Attila - God's Kyi (Cudgel) /12/ • Halyna Burlaka. A Little Known Work by The Father of Ukrainian History /15/ • Mykhailo Hrushevsky. The Great Rus, the Little Rus and the White Rus /16/ • Mykola Bohdanets. Azalea Over the Sluch-River /18/ • •WORD • Oleksander Mokrovolsky. He Has Discerned the Inextinguishable Stars of the Ukrainian Spirit /20/ • Nikolai (Nico) Marr. The Japhetic Stars over the Ukrainian Hamlet /20/ • Oleksander Mokrovolsky. An Etymological Mytho-Poetic Dictionary of the Ukrainian Language /22/ • Vitalii Mitchenko. The Art of Cursive Writing in the Ukrainian Baroque Environment /24/ • •FAMILY • Lidiia Artyukh. The Christmas Eve Dishes /26/ • The Christmas Holiday. A Carol /28/ • Lidiia Khudash. The Tradition of Uprbring of Children in the Ukrainian Family /29/ • •ORDER • Oleksander Shokalo. The Ritual Circle of a Year /30/ • Vasyli Riabchuk. A Traditional Calendar in Proverbs and Sayings /31/ • Olha Bentsh. Ukrainian Choral Singing /32/ • Oleksander Kavunenko. Grandpa Serhii /34/ • Zoriana Boltarovyich. Traditional Medicine Recommends: Natural Tonics /35/ • •HOUSE and FARM • Arkhyp Danyliuk. The Architecture of the Carpathians /36/ • Tetyana Nikitina. The Drinks that Give Health and Long Life. Interview with Oleksander Lytovchenko /37/ • •INTEGRAL • Vadym Lialko. We Are Responsible for Everything /40/ • Oleksander Trofymchuk. Wind Energetics as an Alternative to the Wasteful Energetics /43/ • Hennadii Dmytrenko. A Fresh Look at the Economics of the Independant Ukraine /44/ • Chess Problems /45/ • •MALLOW • Vitalii Mitchenko. Three Meetings with Vitalii Movchan's World /46/ • Oleksander Korovytsky. A Contribution to the Development of the Traditional Dress /48/ • •PULSE • Oleksander Kavunenko: "Foreign Ukrainians" /49/ • Petro Shulha: "Health and Reproduction of Ukraine's People" /49/

Кожна рубрика часопису має свій символ-модуль, що їй дібрано за образно-смысловими асоціаціями з розмаїття архетипів давньої української культури.

Символ "двох рибок" наші предки не запозичували в Китаї чи Японії, він виник на Придніпровській праматерині орїв-орачів у праорійську добу української історії /понад 7 тисячоліть тому/, і його зображення знаходимо на ритуальному посуді, на писанках. Основа знаку "Довіри" — яйцевидне зерно як протоелемент світового Космічного Яйця (Яйця-Райця), як первісний знак-архетип українського аграрного світогляду. Цей першозародок Світу утворюють у гармонії взаємної довіри й любові дві життєродні первини — чоловіча першотворча /духовна/ й жіноча відтворююча /природна/. Чоловіча первина є носієм світлої енергії Духа і знаменує час як Безвічність. Жіноча первина є носієм речовинної енергії Природи і знаменує земний простір. Напрямок взаємного руху задає Всединий Дух. Модуль "Довіри" символізує початок циклу Творіння. А в слові Довіра живе праорійський архетип Вірадж-Віра — Сяйво Душі Спасителя, Просвітлення безсмертних душ. Довіра буквально: До Ора (Всединого Духа Світла), До Просвітлення, До Злагоди.

Олександр Шокало

УКРАЇНСЬКИЙ СВІТ

Есея про екологізацію природи й ноосферизацію свідомості *

ПЕРЕДСЛОВО

Український Світ осмислюю як духовно-природну, гео-етнічну цілісність, що самоздійснюється протягом тисячоліть свого життя за Всевітнім Законом підтримання креації /Творіння/. Процес самоздійснення виявляється і в житті окремої особистості як етнічного генома та носія Всединого Духа, і в житті людської родини як першоклітини етнічного ества, і в житті суспільства як етно-культурної цілісності. Цей багатовимірний саморух етнічного ества неможливо звести до висхідної самодостатності /прогресу/ чи до спадної приреченості /деградації/. Суть його — в реалізації Безвічного Творіння. Мінливість форм та інтенсивності життя етнічного світу зумовлюють внутрішні /етнопсихологічні/ та зовнішні /природно-космічні/ чинники, і це свідчить про стан духовно-біологічного здоров'я етносу, його світотворчу спроможність та рівень взаємодії етнічного світу із Всединим Світом.

Нині переживаємо кризовий період тяжкої, тривалої етнічної недуги. Століття зовнішнього політико-ідеологічного гніту й паразитського визиску, а також нехтування вселюдських моральним законом і забуття духовності власними поколіннями призвело українців до занепаду самосвідомості й волі жити, до вкорінення в людя рабства й соціальної шизофренії /роздвоєність ества: думають одне — кажуть інше, кажуть одне — роблять інше/. Вихід із недуги один: скалічені покоління відходять, а здоровому люду належить власним життям утвердити снагу етнічного духу. У кожного покоління народу свій вік, а цілісне духовне буття його безвічне. Людині дано водночас дар забуття і дар пам'яті: забувати минуле і пам'ятати Безвічне. Людина живе, коли усвідомлює в собі Безвічний Всединий Дух. І наш люд

Олександр Андрійович Шокало народився в Південній Чернігівщині /Історична Сіверія/. В Київському та Самаркандському університетах студіював українську та іранську філологію. Сходознавець-іраніст, перекладач, культуролог. Член СП України. Автор книжок перекладів з іранських мов, есеїв про персо-таджицьких митців і мислителів, про М.Гоголя, П.Куліша, Т.Шевченка, про орійську /ведичну/ основу української й іранської культур та проблеми екології природи й збереження духовності.

серед напливового мороку та власних заблудів і незлагод творить волею Всевишнього Духа і внутрішньою потребою чистої душі лад свого етнічного світу.

Одвічний український принцип самоладування людини і самоврядування громади живе в духовному універсумі Лад — так наші предки найменували Духа-Творця й Заступника Українського Світу.

Вік Українського Світу й час утвердження в ньому Ладу засвідчено нашим давнім літочисленням "од Створення Світу", що налічує близько 7500 років. Це пам'ять про духовно-господарську практику людського роду на нашій питомій землі лише в межах однієї Космічної Доби. Такий короткий проміжок нашого минулого буття у Безвічності, який, однак, насилу піддається осягненню нинішнім пониженим рівнем суспільної свідомості. Проте неперобутна праісторія українського духу живе в нашій цілісній міфо-релігійній свідомості, яку тиском матеріалістичної ідеології, церковних догматів та чужої міфології загнано в підсвідомість. Саме глибини нашої підсвідомості живлять і визначають етнічну самосвідомість.

Одвічну міфо-релігійну свідомість українців закодовано в символах-архетипах генної пам'яті, що в них простежуємо ступені творення Українського Світу й багатоступеневу структуру українського орійського /аграрного/ суспільства.

Символ Українського Світу в Магічному Колі Всевіту зображено на обкладинці часопису. Це модуль Світотворіння й підтримання Життя. В центрі 9-сферного Магічного Кола — Яйце-Райце як міфічний першозародок Українського Світу. Космічне Яйце-Райце — світородне ядро Вірю-Раю або України-Раїни як небесного прообразу земної України. З верхньої

* Це, власне, гармонізація природної й духовної сфер нашого етнічного буття через реалізацію в ньому закону Всединого Духа та біологічного закону Природи. Цим забезпечується цілковита зрілість людини в біосфері й вихід її психічної сутності в ноосферу — сферу Безвічного Буття. А Безвічність — це незмірність духовного життя, що єдиє наше минуле, нинішнє й майбутнє.

частини Космічного Яйця утворюється Небо, а з нижньої — Земля. В середині Яйця-Раїця зароджується Душа, в трипроменевому знакові якої проявляється і образ Лелеки чи Журавля, і образ яворового листка. Журавель-Кран як небесний предок-тотем українців-оріїв і архетип України-України в своєму спрямуванні до Землі символізує Велику Душу Всесвіту, яка несе просвітлення душам оріїв-сонцян, Трилисник Явора, земного предка-тотема українців-оріїв, у своєму спрямуванні до Неба символізує просвітлення земних душ, волю до життя й життєву силу оріїв-хліборобів. /Журавель-Кран, Україна-Україна, Явір, Орій — теофорні поняття, вони несуть у собі сонячний архетип Ор — наймення праорійського Всеєдиного Духа Свігла/.

Подвійний образ Птаха-Трилисника символізує єдність небесної й земної, духовної й природної сфер Українського Світу. У такому двосферному усвідомленні свого етнічного світу виявляються звичайний і священний рівні етнічної самосвідомості українців. Бінарність нашого світу й неподільність міфо-релігійної свідомості ясно осягнув Іван Бунін, назвавши українців народом, який не відокремлює Землі від Неба.

Безвічність життя Українського Світу символізує універсальна пара — Яйце і Птах, які знаменують взаємоперехід явної і непрявленої його сфер, безперервну життєродну пульсацію. І коли Птах-Трилисник — модуль самореалізації, просвітлення української душі, то 9 сфер Магічного Кола знаменують дев'ять ступенів душі до Безсмертя.

Дев'ятисферне орійське або ведичне коло — магічний знак української космогонії. Це модуль само-реалізації, самооновлення життя Українського Світу у Всесвіті. Дев'ять енергоносних сфер символізують до-вершеність, вінець і водночас безперервність Творіння. Таку космічну структуру з ядровим елементом Світородного Яйця мають наші степові могили-піраміди, що таять у собі знання українців-оріїв про реальне безсмертя душі. Періодичне пробудження Життя в Яйці й розгортання його в Часі-Просторі простежуємо в дев'яти ключових знаках-модулях, які відкривають рубрики часопису.

Світлоносний образ Птаха-Трилисника — головний модульний елемент і стягу-символу багатоступенятого українського орійського суспільства. Це не політичний атрибут, а вияв зрілої цілісної суспільної свідомості наших предків. Блакитне символізує первинні Космічні Води й духовну зрілість, завершеність земного циклу Життя, а жовте — первинне Космічне Світло, перспективу духовної зрілості й нескінченності Життя. У поєднанні ці дві барви знаменують взаємозв'язок минулого й майбутнього, нескінченний колорух, що його здійснювала своїм життям у земному просторі пастуша верства українського суспільства. Малинова барва знаменує енергетичну міць нинішнього життя, його перехідний стан і є знаком військової верстви. Малинове поряд з білим символізує зародження життя, а поряд із чорним — кінець його. Ці три барви гармонізує біле — знак Усеєдиного Свігла й очищення ним, знак духовної верстви в українців, якій належить бути ладуючим осердям суспільного ества. У білому колі — Птах-Трилисник, який зеленою барвою знаменує мудрість і нескінченну самооновлюваність життя, реалізовану в праці хліборобської верстви, а трипроменістю — триверстову гармонійну структуру зрілого українського аграрного суспільства в єдності вільних господарів /пастухів і хліборобів/, воїнів і духовників. Верстви українського суспільства не були самозамкнені, і перспективу переходу до духовництва через самовдосконалення мали і пастухи, і воїни, й хлібороби.

У процесі тривалого духовно-природного добору орійських колін на нашій питомій землі сформувався унікальний у своєму родо-племінному розмаїтті й миролюбний за вдачею український генотип. Етнічна своєрідність дванадцяти колін оріїв-українців /від праорійського до слов'янського/ й природно-кліматична неповторність українських земель зумовили репозитальне багатство нашої культури — духовно-матеріальний вияв самоздійснення Українського Світу.

В процесі духовно-господарської практики наша людність витворила всенародну поліетнічно-монотетичну релігію — ладуюче осердя етнічного ества. Наша одвічна ведична релігія тисячоліттями забезпечувала злагоджену продуктивну взаємодію суспільних верств.

І коли ми власною практикою досягнемо духовної зрілості своїх предків, нам відкриються вищі рівні свідомості й нові принципи суспільного самоврядування. Лишень здолаємо лінощі власної душі, егоїстичні пристрасті, конфесійні догми та ідеологічно-партійні заблуди ("лживые призрамы всяких партий" — М.Гоголь) — і ми виїдемо з мороку розбрату, недовіри, ворожнечі на шлях Ладу. Тільки у взаємодовірі, взаєморозумінні, взаємодопомозі ми справдімо Всеєдиний моральний закон і збудемося як народ і в природній земній сфері, і в духовній сфері нашого неподільного етнічного світу. Цей принцип первинної цілісності Українського Світу виявляється і в структурі однойменного часопису.

/Продовження — в подальших числах/

Oleksander Shokalo, Ukrainian writer and culturologist, in the first part of his culturologic essay surveys stages of conception and self-development of the Ukrainian World as an ethno-geographic reality. The Ukrainian people's history is regarded here as an unremitting continuity of the ethnic spirit's self-revealing. The Ukrainian World's integral structure is traced in the harmonious system of our traditional symbolics. This magazine's structure has also been formed in accordance with that principle of integrity.

ЗЕМЛЯ ЗАГОВОРИЛА

Терра Данка

Юрій Шилов

— Що зроблю я для людей?! — дужче грому крикнув Данко.

“І раптом він розірвав собі руками груди й видер із них своє серце і високо підніс його над головою.

“Воно палало так ясно, як сонце, ще й ясніше сонця, і весь ліс замовк, осяяний цим смолоскипом великої любові до людей...”

Максим Горький. “Стара Ізергіль”.

“...під час розкопок кургану три-п'ятитисячолітньої давности біля с. Нове Якимівського р-ну Запорізької обл. в 1982 р. виявлено кістки скелету людини. Характер кісток та умови поховання дозволяють припустити, що людину принесено в жертву...”

(З висновку судово-медичної експертизи).

У 70-х — 80-х роках археологи, що досліджують минуле Азово-Чорноморських степів, зробили низку відкриттів світового значення. В курганах IV—II тисячоліть до нашої доби виявлено обсерваторії та пов'язані з ними уявлення про космічних мандрівців, розпізнано гігантські символи Матері-Землі й Батька-Неба, які мали відроджувати похованих; розшифровано міфи, відбиті згодом у священних книгах Індії; виокремлено останки дохристиянських Спасителів людства... Наша документальна повість — про ці відкриття. Але не так про них, як про людей, що ці відкриття здійснили.

Мій головний герой — збірний образ історика-археолога “загубленого покоління”. Є в ньому дециня з моєї біографії, але скільки з життєписів тих, що відійшли, згоріли, погинули... Я пам'ятаю їх поіменно і на згад про них пишу цю повість. Пам'ятаю і всі, що сам розкопав, згладив навіки, “піраміди степів”; достеменні схеми деяких із них наведено в тексті. Ці схеми оприлюднено в наукових статтях і методичних посібниках. Тож іскри з Данкового смолоскипу не пропали марно — зберігаються в бібліотеках, архівах. Треба видобути їх звідтіля і зробити культурним надбутком нашого студеного часу. Саме в цьому й полягає головне завдання пропонованої повісті.

А суть її — в зіткненні віковичних істин і потоку буденного життя. Що спроможні ми сприйняти від священних заповітів? І чи здатні понести в майбутть їхне палке світло?

1. В КИПІННІ Й ДУМАХ...

Станіслав Хребтов — бородань в окулярах і здоровило, інтелігентно чемний, коли тверезий, і вельми буйний напідпитку — пройшов, здавалося, уже всі етапи свого становлення. Окрім школи навчався ще в ПТУ, служив у армії, шоферував на автобазі Академії наук, заочно закінчив столичний університет, двічі невдало одружувався, а це ось вступив до аспірантури при Науково-дослідному інституті археології. Все це давалося йому без особливої насади. Ба навіть аліменти з нещедрої ставки молодшого наукового співробітника НДІ другої категорії: знав, де і як приробити.

Так ото й підкрався тридцять третій рочок. Та ще — високосний, та ще — в експедиції. Був би Станіслав під ту пору при інституті, при своїй квартирі старого парубка — все, може, й минулося б, нівроку. Зійшлися б подруги, приятелі, “погули” б де-небудь над Дніпром у Гідропарку... В найгіршому випадку опинився б у

міліції, дістав би ще одну догану — хіба їх у нього мало? Але ж і подяки є. Позаяк працювати Славко любив і вважався, як на те, добрячим хлопцем. Ото тільки находило іноді на нього, ой находило!.. А в той сезон 81-го року — ну просто в “яму” потрапив: біоритми несприятливо склалися.

Експедиція Станіслава Хребтова працювала того літа в невеликому містечку на Херсонщині, якому до чого ж личив офіційний статус райцентру. З підтекстом, коли задуматися, слово!

Тиховодськ тягся собі понад степовою річкою Інгульцем, що означає “звивиста”. Забувалося, що саме тут серце спекотної загалом Таврії, — до того звеселяли околицю порослі кущами й деревами балки, вапнякові скелі, струмочки, квітковий розмаї лугів. Луги всеньке літо рябіли зеленим, жовтим та білим: ромашками, бугилою, дивиною, а по схилах мінілися розливи червоних маків, рожевих гвоздик, фіолетових сокирок та синяво-блакитних петрових батогів... А втім, Станіслав тоді ще не ходив на луки, ще не приглядався — але ж сади! алеї квітучих акацій! А пахощі, Господоньку мій!.. Ви знаєте, як пахнуть акація, полин і свіже сіно? Та ще якась повзуча, чіпка травиця? І не порізну, а в букеті? Невже не знаєте? Ну-у! Тоді вам є ще чого сподіватися, є ще чим захоплюватися.

Окрасою Тиховодська був старий занедбаний парк, що був у закруті низького берега, трохи нижче мосту, грелбі й човнової станції. Парк заманював танцмайданчиком і “чортівним колесом”, красувався тополями й заростями бузини (ох, скільки драм, скільки солодких перемог пам'ятають ці райські куці!)... Над парком розташувався меморіал полеглим у боях, а далі — міський центр і лікарня. За лікарнею, вже геть-то на околиці (далі — поля) стояв у ті часи консервно-винний завод (нині, певне, перебудований). В гуртожитку при цьому заводі й поселили тоді експедицію. А працювала вона на задвірку лікарні.

Спочатку, щоправда, голова райвиконкому — перша людина в містечку й, до речі, Славків перевесник — дав археологам постій у готелі “Таврія”. Та незручно їм там виявилось: ніде приткнути лопати, ніде знахідки подіти та й на ліжку не завжди поваляешся, поїси не завжди... Владислав Йосипович, зазирнувши, сам переконався. І переселив наукових працівників до сезонного гуртожитку при консервно-винному заводі.

Покровительство було не безкорисливе — Хребтов одразу це втямив. По-перше, голову привабили столичні люди ідеологічної, так би мовити,

Юрій Олексійович Шилов народився в Обіточному Приморського р-ну Запорізької обл. Закінчив історичний факультет (кафедра археології) Московського університету й аспірантуру при Інституті археології АН України. 1982 р. захистив дисертацію “Нижче Подніпров'я в середині 3—2 тис. до н.е.” (дослідження культурно-історичного процесу). Автор книжки “Космические тайны курганов” (М., 1990). Завершує докторську дисертацію про формування духовної культури орьських колін степової людности Південно-Східної Європи. Нині готується до друку його нова книга — “Брама безсмертя”, уривки з якої починаємо публікувати в нашому журналі.

спеціальности, — чи не придадуться десь? По-друге, хотілося йому з їхньою допомогою міський музей розбудувати: перевести його з рангу народних до рангу краєзнавчих обласного значення. В цьому Станіслав од щирого серця обіцяв посприяти — добра справа. Але найголовніше було третє: розкопки найбільшого в околиці кургану. Який, з одного боку, справді-таки затуляв вікна новому лікарняному корпусові, а з другого — мавив ськими-такими перспективами.

— Чи може в ньому бути щось, так би мовити... е-е, блискуче й важкеньке? Ну, як та бляха з Товстої могили? — не раз і не два випитував голова у Хребтова.

— Не виключено. Може й бути, — намагаючись не вказати глузування, солідно відповідав Станіслав. Звісна річ: за сприяння розкопкам Товстої могили, де знайдено греко-скіфську пектораль із щирого золота, місцевих керівників відзначили, як і автора пошуків, незгірш. А дехто навіть підвищення дістав.

Ласкавий був до археологів і головлікар районної лікарні: прилаштував до кухні й допоміг копачами: віддав у розпорядження Хребтова чотирьох елтепешників.

Отак і влаштувалися. Й почали копати...

А втім, не варто приховувати ще одного — вельми навіть вагомого — аспекту експедиційного побуту. Річ у тім, що на заводі, надто у винцеху, працювали не самі бабусі, та й доля в багатьох молодичок була не надто квітуча. А хлопці-археологи — як один молодці! І щодо того-сього... ніякі не монахи! І ще слід додати, що вільні-розлучені Станіслав і Люба — технологиня винцеху — дуже навіть одне одному прийшлися до пари. Такий-от аспект. Надалі він не відіграв якоїсь особливої ролі — це треба врахувати зразу ж і не сподіватися на будь-які сюжетні викрутаси нашої щонайправдивішої повісти. Варто лише врахувати, що цей аспект надав усьому якогось незвичайного присмаку. Присмаку бабиного літа! Знаєте:

...я ловлю, мов ці листочки,
наші дати, наші дати...

Височезний, дев'ятиметрового зросту курган був гордістю, примітною річчю не тільки Тиховодська — всієї округи.

Стояв він на вододілі, що підступав до берега річки, над широчезною лукою, здатною прогудувати табунів-табунів... Не просто стояв: сім разів його досипали, безліку в ньому хоронили... а скільки було танців і сліз, скільки жорстоких тризн і величних договорів! Які люди сходили на його вершину, під сяйво небесних світил, і які — сходили в непроглядні глибини, що сочилися сіллю і сирістю...

Багато, багато що сталося за проминулі півтори сотні людських поколінь. Були нескінченні двадцятивікові пристрасті, було затишся на стільки ж віків, явився і початок нового сплеску... зовсім недавно, якихось літ сорок тому. Якраз перед війною влаштували були на Високій могилі яму для дохлої худоби: Тиховодка від кургану далеченько тоді стояла. Під час війни тому ямищу довелося і ще дечому послужити... що було, те було. А опісля — наприкінці голодних сорокових років — стало розростатися на схилах Високої нормальне кладовище, аж поки заснували в Тиховодську райцентр та ухвалили генплан його розбудови.

На початок археологічних робіт недавнє минуле Високої могили майже забулось, а хто й згадував колине-коли, ті помалу переходили до останнього, заснованого міськрадою притулку... Археологам довелося розтворювати всі давні рани — землі й серцець. І свої нерви, звісно. Тож "яма", до якої втрапив того року Станіслав, мала під собою цілком конкретний ґрунт — без усяких там новомодних химерод.

Повірте — це дуже непросто: пробитися до напівміфічної, первісної історії. До тих часів, коли світ був іще примітивний, але — цілісний. Осягнути гармонію, хай навіть минулого, ой як непросто! Надто коли

продираєшся до неї крізь дисгармонію ХХ віку.

Хребтов був досить чесний, сміливий і професійно підготований для того, щоб спробувати продертися; йому навіть пощастило відчутти зв'язок часів, якусь необхідність для наших днів того, до чого продирався, і це відчуття підстьобувало його сумління, а згодом — і вчинки... Але ми забігаємо наперед. Не треба квапити нашу повість!

До "жмуриків" — похованих за глибокої давнини, від яких не те що органіки, а й навіть найживучіших мікробів не позосталося, — Станіслав зник іще коли їздив у експедиції водієм. І нічого, крім ділової цікавості, до них уже не почув. Інша річ — недотлілі останки віку нинішнього. Вони викликали природній, хоч і притлумлюваний, жах із відтінком побоювання набратися зарази. А ще — прикру злість, бо заважали працювати...

На Високій могилі перешкод виявилось — більше вже нікуди. Заплилий скотомогильник пощастило, правда, пустити під бульдозер і вигребти в задалегідь виритий за курганною полою котлован. Але поміж траншей, в одну з яких так вдало потрапило ямище, годиться залишати брівки — недоторкано до кінця розкопів скиби кургану. В цих брівках проступають верстви: сліди досипань, обрядів, конструкцій, — і все це треба ретельно вивчати й фіксувати на фото, в описах і кресленнях... У брівках Високої опинилося близько сотні трун. Головлікар розпорядився поливати їх карболкою; стало безпечніш — ото й тільки. Веселіше не стало.

Докучали юрби знудженої публіки: лікарня ж бо поруч. Потикаються — куди не можна, балачки — з гуморком та бравадою... Все це, звісно, природньо й навіть до певної міри приємно: утвердження життя над смертю. Але ж яких тут треба нервів!

А втім, чи не бажаєте живої картинки?

Хребтов із Сергієм та Залатою, лаборантами, сидять у глибокому підбої. Розкривають родинне поховання сорокавікової давности.

Над ямою — брівка, в брівці — труни, а вище — цікаві у лікарняних піжамах. І балачки — як же без них?

— Та-ак... глибоко закопали. А зараз ось... — і на голови археологам сиплються бурі стружки: промовець, певне, штовхнув дошку, що стирчала з брівки. — Пробачте, товариші.

— Ви знову на брівці? А як хто впаде?! Просив же... Ну що ви за люди!? — підвищує голос Залата.

І знову сиплються сміття: глядачі мовчки посуваються ближче, до розкопу. Тепер, як підведеш голову, бачиш схилені над ямою обличчя. Уважні очі, що зосереджено стежать за твоїми руками: а що, коли раптом таке вигребеш!.. А ти знаєш уже наперед: що буде, а на що — не сподівайся. І зацікавленість спостерігачів викликає досаду: ну чого стояти над душею?

— А золота — не-ема, — ехидно повідомляє Сергій, уловивши уривок чиеїсь фрази.

— Ти ще мені!.. — сичить, нахилившись над купкою крем'яних стріл, Станіслав.

Але іскра вже проскочила — і почалося! Про скарби, про золотого коня... Головне тут — не підтримати розмови.

Але знаходиться і розсудливий скептик. Та такий там уже розсудливий — хай йому всячина!

— І чого б я отут колупався!.. Лобуряки, в плуг би їх запрягти! Си-идять собі, ножичками в землі копирсаються. На якого... воно треба!

— Слухай!.. Як тебе там? — протираючи окуляри, починає накручуватися Хребтов. — От коли ти працюєш, а хтось у тебе над вухом ... — добре тобі?

— Ч-чудово!

Славко, перш ніж відповісти, начіплює собі окуляри й бачить над собою — над краєм розкопу, над тулубом-постаментом — посмішечку під білою лікарською шапочкою. З ним би, з тим збитошним інтелігентом, не зараз та й не так говорити... але словосполучення з шо-

ферського лексикону вже полетіло. Білошапочка в робленому переляці зводить догори долоні й, квапливо відходячи, обіцяє:

— Ну, прийдеш ти до мене зуба рвати!..

Хворі регочуться. Лаборанти, а за ними й Слава, і собі починають сміятись.

Небо над ними, під ними — земля, а в них — безмежне життя!..

Але це — з верхечку, як то кажуть. А є ж іще й етапи. Наступний етап археологічних досліджень — видобути зміст розкопаних фактів.

Рано чи пізно там, а настав такий день, коли знято останню брівку й від могили зосталося два ящики досить-таки непоказних знахідок, із десятком відзнятих касет та пошарпана течка з щоденником, інвентарним описом і стосиком польових креслень... Ось тут і ховалося те, що здатне лучити дух людський із тайнами світобудови, що здатне кого окрилити, а кого й повергнути... Саме звідсіля, власне, й починається повість про іскру зі смолоскипу Данка!

Матеріали розкопів спочатку розчарували Хребтова. Вісімнадцять поховань часів перших на землі пірамід, та ба! — без їхніх саркофагів, зображень і начиння. А горщики, бронзовий ніжик та пара гробівців із кам'яних плит — хіба мало їх під курганами євразійських степів? Погортайте відповідні томи "Зводу археологічних джерел" — упевнитесь... А який же був курганисько!..

Так би й осіли матеріали Високої могили в архіві та фондах НДІ, але втрутився випадок — в особі Владислава Йосиповича.

— Було б треба, так би мовити, прозвітувати про виконану вами роботу, — звернувся він вельми сухо до Хребтова. — Працівники райкому та виконкому хотіли б ознайомитися... е-е, з результатами.

Ось ця сама офіційність і підштовхнула Станіслава: не сама собою, а підтекстом. А то, могло статися, так би й прожив спокійнесенько.

"А що, з'їв золотого коня? Не виправдали надій? А по камінчиках, поколіннями вчених — не хочеш?! Атракціон, кар'єру їм подавай! Теж мені..."

Але готуватися до призначеної за тиждень лекції почав. Навіть написав початок:

"Товариші! В кургані, що ми розкопали, виявлено поховання в ямах, катакомбах і ящиках, які були здійснені ще в бронзовому віці. Я хочу ознайомити вас..."

Ні, не годиться!

"Вбого ось так-о!.. Виходити треба з того, що Висока стояла тут споконвіку й відома була кожному на цій землі. Ти її зрив, "золотого коня" не знайшов — але пам'ять мусиш залишити! Щоб не забулася, щоб пам'ятали!.. От і подай: навіщо будували її, які думки й почуття вклали..."

Поставивши перед собою таке — не нове, але ніким з археологів досі ще не реалізоване завдання, — Хребтов переніс акцент дослідження із знахідок на події минулого. Він став заглиблюватися у співвідношення планів і розрізів могили, реконструювати архітектуру, а разом і обряди її досипань та насипу.

"Колосальні надмогильні побудови — й відсутність при похованих ознак багатства і вельможності. Ніби зрозуміло: доба докласових суспільств... Так, але навіщо все-таки складні споруди, непродуктивна трата праці?"

І тут йому саянуло: меморіал! Хіба Невідомому Солдатові він потрібен? Ні, він потрібен живим! Як інструмент суспільних зв'язків.

Далі — пішло легше.

З першими двома верствами упорався швидко: найдавніший насип імітував, як з'ясувалося, житло; перше досипання цього насипу теж його символізувало, а кам'яне кільце на вершині другого досипання означало те саме, що й всі подібні кромлехи від Закавказзя до

Великобританії, — простір Усесвіту й річний цикл денного світила. Але четверта верства виявилася куди складнішою!.. Станіслав так і не встиг довести її до дня свого виступу — що й казати вже про наступні три досипання могили.

— ...Особливий інтерес показує четверта будівельна верства, матеріали якої розглянемо зараз докладніше. Станіслав вийшов з-за трибуни й показав на приколоту до неї різнобарвну схему. Засілі в президії потяглися, силкуючись її роздивитися.

— Все це — прорисунок розпису стінок вапнякового ящика номер чотири, — повів указкою по схемі Хребтов. — Що ми тут бачимо?

— Ніби ялинки? — нетерпляче озвався головуючий Владислав Йосипович.

— Мм... взагалі-то так! Фахівці вважають такі зображення за "світові дерева" чи "дерева життя". Але в цьому випадку цікаво ось що: кількість гілок — триста п'ятдесят чотири... та плюс одинадцять додаткових — бачите ось? — та ще єдина в розпису крапка...

— Календар!? — викрикнув хтось із зали.

— Правильно, — з усмішкою кивнув головою Станіслав. — Один із найдавніших календарів. Причому місячний, із поправкою на сонячний та на високосний рік. Та-ак... А ось тут, — постукав указкою по схемі, — бачите оці ямки біля краю досипання? — то це візири своєрідної обсерваторії. Для уточнення місяців сприятливого півріччя...

У залі наростав гомін — стомилися, певне, слухати. Хребтов вернувся за трибуну й, дочекавшись тиші, провадив усе тим самим зумисне спокійним, розважливим тоном:

— Тут іще багато чого... але загальний смисл уже зрозумілий. Полягає він у тому, щоб воскресити похованого. Через прилучення його до річних циклів Усесвіту. Точніше — до сприятливої пори року; подібно до зміни зим веснами смерть змінюється життям. Така ідея...

Аж тепер гомін по-справжньому вщух. Змовк на хвилику й Станіслав. Тоді повів далі:

— З метою "воскрешення" цьому досипанню над гробівцем надано обрисів вагітної жінки... придивіться-но до схеми! Небіжчик, як бачите, скорчений, подібно до плоду в материнському череві, ще й червоною вохрою вифарбований... Ось звідкіля бере початок народне уявлення про Матір-Сиру-Землю.

Хребтов обернувся до президії — і наштотхнувся на глузливо-недовірливий погляд голови. Це його не збентежило — на іншу реакцію він-бо й не розраховував. І повів далі тим самим тоном: хочете, мовляв, вірте, хочете — не вірте.

— На схемі південніше від гробівця показано заглиблення, яму. Саме звідти й мав вийти на білий світ похований... Це, до речі, дуже поширене уявлення — про спорідненість могили й лона. У греків, наприклад, вихідець із того світу іменувався гюстеропотмос — "вихідець із матки". З'ясовано також, що символікою лона наділялися дольмени, кам'яні гробівниці Кавказу... причому чопи виходів-дірок символізували чоловіче начало. І коли ви придивитесь до схеми, то побачите, що всередині жіночої постаті-досипки є ще й чоловіча: брат-батько похованого...

Заложу прокотиться смішок. Хребтов і собі посміхнувся — криво, мигцем.

— Не буду зараз застановлятися на міфологічних відповідностях цим обрядам. Розглянемо краще, чим була заповнена яма в спільному центрі чоловічої та жіночої постатей. Була вона заповнена основними елементами світобудови: рештками жертвних рослин, тварин, людей, а також вогнем, водою і землею. Ритуал цей виглядав так: спочатку в ямі розпалювали вогнище — з соломи й жиру; потім у нього, в це саме вогнище, потрапив чоловік — не небіжчик, інший; а наприкінці яму залили мулом, щонайродючішою чорноземлею з

водою... Все разом — символ споконвічного хаосу, з якого народжується світ. Тобто воскресіння померлого пов'язувалося із створенням світу.

— Це ж як: за Біблією?.. — розгублено спитав, ледь підвівшись у першому ряду, Селіванов. Станіслав його знав: навідувався на розкопки, другий секретар.

— Запитання ми згодом... — вибачливо кинув голова. Однак Хребтов тут-таки підхопив репліку, яку зронив Селіванов.

— Ні! Це набагато давніше й цікавіше за Біблію. До того ж, Біблія склалася в середовищі племен зовсім інших... Запитання ваше — якраз до речі! На конкретному прикладі ми бачимо, що схожі уявлення з'являлися незалежно і в різних народів. Оскільки в ідеології, як і в господарстві, існує свого роду "ефект колеса": хоч би де й коли його винайшли — воно все одно буде кругле, а не винайти його на певній стадії розвитку суспільства просто неможливо. Ідеї про народження світобудови, про воскресіння з небуття, про торжество життя над смертю — це одвічні елементи культури будь-якого народу!

Хребтов, попри даний самому собі зарік, почав запалюватись. У залі запанувала непевна тиша. В президії перешіптувалися.

— Ну коли ми, так би мовити, стихійно перейшли до обговорення, то дозвольте запитання, — урвав лектора голова райвиконкому.

— Так-так!..

— Ось ви тут сказали, що у вогнище потрапив чоловік. — Смішок у залі. — Як це розуміти? Стрибнув чи... е-е, хто підштовхнув?

— Невідомо, — відказав, знуджуючись, Станіслав.

— Оце й погано! — крутнув рукою голова. — Ви ось тут про народну культуру, про ідеологію... мало не за приклад, так би мовити, — й ось такий дикий звичай.

Тепер уже в залі засміялися відверто, заговорили, почувалися вигукі. Станіслав скинув окуляри й почав їх протирати. Владислав Йосипович, вичекавши, постукав по карафі:

— Ну, ми тут люди, так би мовити, грамотні. А от при виході на іншу аудиторію треба вам... е-е, товаришу Хребтов, свій, так би мовити, виступ...

— Зрозумів! — поклавши руку на серце, мовив Станіслав. Він ще й поклонився і шарнув ногою — але останньої подробиці ніхто не розгледів за трибуною. Говорив він, однак, рівно й начебто цілком серйозно. Що вдієш! І справді ж невідомо: пішов чоловік у вогонь сам чи... Я ось у вашому музеї дивився. Про політрука Овчаренка, Олександра Степановича...

— Це якого фашисти спалили?

— Та ні. Він сам...

— Ну я ж і кажу, що фашисти! — перепинив, бурякуючи, голова. І, помовчавши, підсумував: — Пора, гадаю, нам закруглятися. А то вже, так би мовити, паралелі пішли... Ну що, товариші, подякуємо нашому лекторові?..

Потім був вечір — бузковий, сонний, сповнений млості весни, що завітала в гості, й немовби занесений забудькуватим часом із майбутнього бабиного літа. В парку гриміла суперсучасна музика, але річкове плесо й туман, що вився вгору понад його гладінню, та ще куці

й дерева, та береги з ярами й кручами приглушували музичні переливи, скрадали цілі такти, перетворюючи мелодію на жрецькі наспіви сивої давнини.

А ще був притамований магнітофон, торшер із рибками, що пливли одна за одною, і Любочка в запаморочливо декольтованому туалеті. Хребтов — без окулярів, сам на себе не схожий, — сидів за овальним столом, заставленим усілякими найдками, й провадив задовгий монолог:

— ...зарозумілість, небажання проникнути в сутність речей. А чи, може, атрофованість душі, імпотенція?.. Ні, є ще й інше — але ж як його мало, як мало! І головне: іншому, розумному, відводиться роль пожежника. Рятуй, коли загорілось! А коли приходить із порадою, з інспекцією — то мають його за дурника...

Любочка дивилась на нього зачаровано, не приховуючи бажання. І, не давши докінчити тираду, накрила долонькою його пальці, що безцільно снували по скатертині:

— Ти мені отакий більше всього й подобаєшся — палкий! — І, без очевидного зв'язку: — А ось іще цієї настоянки покуштуй. Коронний рецепт!

Станіслав пригубив вишукано піднесений йому фужер і з хвилину глядів, короткозоро мружачись, в очі усміхненій господині, що розраховувала на заслужену похвалу.

— На яблуках? Смачно... І знаєш, що здається мені? Що ті, хто віддав життя в ім'я єдності розуму з космо-сом, здобувають безсмертя. Так! У цілковитому розумінні. Напруга їхнього життя лишає за собою струми, біополя!.. Розумієш, про що я?

Жінка, все ще усміхаючись, відповіла статечним кивком — і граційно потяглася до торшера.

... Потім вони лежали під сьаймом вічного Місяця й мовчали кожне по-своєму. З парку долинали бухкання барабана й зітхання сурми... Нарешті Славко — чи то виправдуючись, чи то глузливо — мовив:

— Ти даруй — я сьогодні не в формі. Сьогодні я навіть вірша склав. Уперше в житті, їй-бо!.. Йшов до тебе після лекції — воно й наспівалося...

— Ти ще й заспіваєш? — здивовано обернулася до нього.

А Станіслав і справді підвівся на лікті й задекламував:

І бачу я: уже світає,

І люд світанок зустрічає.

В кипінні й думках згасла плоть

Перед мною воскресає.

І хай я...

— Та ну тебе! — зриваючись на грудні нотки, урвала його Люба. — Ти сьогодні мов сам не свій!

— Так воно, либонь, і є, — мовив, підводячись, Станіслав. — Отруївся я... яблуком райським.

У цієї історії нецікава кінцівка: закінчилося відрядження, поїхали... Любочка і хтось там ще — Владислав Йосипович чи головлікар, наприклад, — попозгадують трохи та й забудуть. Забудеться тивоводцям і розкопаний, зрівняний із землею курган.

Але хто зважився — той запалився. Я маю на увазі Станіслава. Сергій і Залата теж після тієї експедиції були дивно поведлися в нашому НДІ — та згодом схаменилися... Але я не про них — я про Славу. Про те, як воно живеться з іскриною в серці.

During the 1970s - 80s of this century, archeologists investigating the past of the Azov and the Black Sea steppes made a series of discoveries. In mounds from 4000 — 2000 B.C. they discovered observatories and images of cosmic travellers, identified gigantic symbols of Mother-Earth and Father-Sky who had to revive buried people, deciphered myths which were later recorded in sacred books of India, singled out remains of pre-Christian saviors of mankind... The main hero of Yurii Shylov's story "Danko's Spark" is a composite character of an archeologist of "the lost generation", partially autobiographic. The first part of the story tells how Stanislav Khrebtov, a young archeologist, comes upon his great discovery.

Володимир Шаян

“...ШУКАЮ ПРАКОРЕНІВ МОЄЇ ДУШІ”

ВЕЛИКИЙ БОГ

(Поза межами науки і теології)

Уривок із праці

Пишу цю працю в дозрілому віці. Це вислід шукань і боротьби цілого життя. Оглядаючися назад, я бачу, що було це життя шуканням Бога. Ця незрима сила шукання гнала мене від дозрілої молодости. Гнала крізь вершини людської думки.

Я шукав Його в системах філософії, в суспільних ідеалах, в програмах якогось нового людства, в історії, в політичній боротьбі, в житті мого народу.

Я шукав Його в системах філософії, в суспільних ідеалах, в програмах якогось нового людства, в історії, в політичній боротьбі, в житті мого народу.

Я шукав Його найпильніше в старинних віруваннях і мудрості. Найдовше дбав я про студії Ригведи. Тут немає межі між поезією і вірою. Між поетом і віщом. Слово міцне як старинний напиток соми. Що це за дивний напиток, що давав натхнення Богам і людям. Ригведа була для мене джерелом цих упоень.

Не один раз в житті вертав я до “Слова про похід Ігоря”. Воно найближче до Ригведи силою натхнення, упоення боротьбою і глибиною мудрости. Мудрість, що любить героїв і хотіла, щоб ці герої були мудрішими. Чи були б вони тоді героями? Я полюбив їх немудрими, але відважними, щирими, правдивими.

Я зрозумів, що я шукаю пракоренів моєї душі і душі народу. Я шукаю своєї духовної генеалогії.

Історія сталася для мене історією великих духів. Я назвав їх духами нації. Змаг за висоти стався шалений. Я довго змагався із ними усіма. Я зрозумів, що я краще озброєний до великого шукання.

Слова, слова, слова. Я не любив спершу буквоїдної

Володимир Шаян народився у Львові 2 серпня 1908 р., помер у Лондоні 15 липня 1974 р. Закінчив класичну гімназію та Львівський університет, де студіював філософію, європейські мови й літературу, санскритську філологію. Вивчаючи архаїчну культуру Гучульщини, вирішив відродити староукраїнську віру й згодом створив релігійно-політичну формацію — “Орден Лицарів Бога-Сонця”. Професор В.Шаян — автор багатьох наукових праць з порівняльного візнавства (студії про Ригведу, Авесту та Влес-Книгу, Перуна та Індру...), з проблем відродження української духовности, з питань рідної віри й праісторії, автор поетичних реконструкцій давньоукраїнських митів та сонячних гімнів. В.Шаян став організатором і першим президентом Європейської президії Української Вільної Академії Наук (УВАН), Головою Орієнталістів та Спільки Вільних Журналістів. Ще за життя вченого (1972 р.) у Канаді створено Інститут ім. Володимира Шаяна. У 1987 році послідовники В.Шаяна, які називають себе рідновірцями, видали в Гамільтоні (Канада) перший том його вибраних праць — “Віра предків наших”. Звідси ми й беремо матеріали наших публікацій.

лінгвістики. Букви, букви і правила. Але я зрозумів, що слова мають свою душу і натхнення. Є у великих словах якась дійсна сила. Філософія Міманси назве цю силу “спхота”. Ця їх сила живе в історії, коли навіть зміниться звучання слова і всі його букви. Сила його внутрішньої конструкції, збір понять і живих пізнань закреслений кругом і висотою слова. Я зрозумів потугу їх магії. Віщун і поет є потужні силою цієї магії великого слова.

Тисячний раз підняв я наново жорстоку боротьбу за зміст великих слів. Я здобувся на відвагу найбільшу. Зірвати занавісу із статуй численних Богів, щоб знайти силу магії слів, якими великі віщуні називали Богів своїм народам.

Я навчився в цих назвах шукати основ для світогляду народів, законів їх аксіології, основної постави супроти світу й життя, а навіть... основ їх національної і расової ідеології і філософії.

Я багато навчився від Гегеля і Гуссерля. Історія є історією ідей, ще глибше історією релігій. Найправдивішими війнами були війни релігійні. Найбільшим героїзмом був священний героїзм в обороні чи для самоствердження нових ідеалів в історії народів і людства. Мучеництво за ідеї є теж формою релігійної боротьби. Сократ був найвільнішим з вибору мучеником нової правди. А було так багато цих великих героїв в історії людства.

Я оголосив тоді горді слова:

Релігія даного народу є свідченням про нього самого. Пізнати його віру — це значить пізнати його характер.

Назва Бога дає ключ до основного ідейно-світоглядного концентру. Назва Бога є, отже, метафізикою і теологією народу рівночасно. Це його жива

і животворча реакція на зустріч із Правдивим і Дійсним Життям у Собі, яка вирішує про його основну поставу супроти Життя-Буття.

А отже...

Після довгих студій порівняльного вірознавства, після довгого збирання матеріалів із Ригведи, Авести, після довгих проникань у душу народів, — якийсь відгомін цього проникання проникає із т.зв. "етнопсихології", — після дослідів над залишками первісних віровизнань у етнології і праісторії, — виривають з непоборною силою... спомини з ранньої

молодості.

І вперта думка натискається: Я ж повинен був знати те все і без Ригведи. Це ж тайна світовідчуження нашого брата із рідного села.

Невже це належить до наукової праці?

Тому заявив я в самому заголовку, що моя праця поза межами того всього, що зветься офіційно науковою методою, хоч рівночасно моя наукова совість тут ще міцніше сувора, ніж коли-небудь у інших працях. Предмет такий високий і такий невловимий. Такий відповідально болючий перед визнанням Правди...

СКОВОРОДА Й ДУХОВЕ ОБЛИЧЧЯ УКРАЇНИ У 18-МУ СТОРІЧЧІ

(“Тригорій Сковорода — Лицар Святої Борні”)

Уривок з праці

Дух народу на дні його політичного упадку, в добу великої руїни своїх мрій і своєї величі, на роздоріжжях шляхів свого призначення втілюється у постать мислителя й пророка.

Розбещена відьма на царському престолі, одна з найбільше потворних машкар ідей монгольського деспотизму, злославна Катерина II завершує ганебне й зрадницьке діло закріпощення України і остаточно припечаткує його скасуванням Запорізької Січі, цього останнього вогнища вільного козацького ордену лицарів.

Саме з козацького роду повстане цей великий мислитель і пророк, щоб, збудивши нарід до духового життя, сотворити можливість піднесення його святої, козацької борні за волю народу на найвищий рівень справи Духа, до висот космічної борні добра і зла, до визволення і проявлення своєї творчості.

Вождь народу, втілений у постать сірого мандрівного вчителя, буде пробуджувати весь нарід до духовного життя і запалювати його до борні за волю духа. На цім шляху, і тільки на цім шляху, зрозуміє нарід своє моральне призначення і тільки тоді досягне найвищих висот свого росту і розцвіту.

У найглибшій неволі треба сягнути найглибше і зачати відродження народу саме від духової верстви його існування. Відродження народу треба зачати від його духового пробудження.

Таке було призначення Сковороди.

У складній і заплутаній історії критики Сковороди існувала дивовижна проблема: Чи Сковорода — це український філософ? Наводили різні цитати з його творів, як от вірш про волю за часів Богдана, вказували на його мову, мову тодішніх учених, розглядали його суспільно-політичні погляди (аж фальшували текстів собі закидаючи), словом, був гарячий і дивовижний спір у науці, викликаний намаганням зрусифікувати українського філософа.

Немов призабули якоеь один простий, прозорий, вимовний і безсумнівний факт. Сковорода навчав на Україні українців, саме на Україні і саме українців. Навчав свій нарід на своїй землі.

Це правда:

Великий, вільний дух — магатма — визволений від влади темних сил, від усяких обмежень матерії, жаги і пристрастей, усюди й ніде міг би знайти собі батьківщину: на сонці, на зорях, на землі, на заході й на сході, в часі й поза часом. В такому зміслі Сковорода чи Шевченко виростають у явище всесвітнє. Але саме тому у визволеного духа не тільки не може бути якогось

низького мотиву як бажання наживи чи насичення засліпленого прагнення почестей, влади чи слави, які часто ведуть до зради народу, зокрема поневоленого, але навпаки: у визволеного, вільного духа з'являється свідомість свого позитивного завдання, свого морального призначення, яке він із вільної волі й вибору творить і виконує.

Це завдання у великих космічних духів переростає межі одного народу, зокрема такі загальні завдання як духове пробудження, але вони здійснюють його саме як члени чи провідники цього таки конкретного, свого народу і саме в першу чергу через свій нарід проголошують чи довершують загальнолюдські правди. І тому, хоч так трудно бути пророком у своїй батьківщині, великі пророки є перш за все пророками у своїй батьківщині, дарма що їх пророчий дар веде часто до трагічних конфліктів із групою, яка панує над народом і справді його поневолює. Бувають між ними віщуні нещастя, які у хвилині — здавалося б — великої зовнішньої потуги народу бачать, що нарід, станувши на неправильний шлях, із невблаганно фатальною силою іде на загибель, засліплений жагою. Проблема таких пророків схоплює дуже глибоко Леся Українка у своїй Кассандрі.

Але коли нарід на дні упадку і неволі, тоді пророкам судиться доля його пробудників. Вони показують йому шлях визволення. Випроваджують із темні египетської неволі нарід, що його з уродження, з випадку, чи з свідомого вибору вважають своїм народом.

Буває, що пророки свідомі того, що обхоплюють своїм зором велику частину або й ціле людство. А все ж вони нерозривно зв'язані з душею свого народу і тоді навіть, коли у пророчому гніві відвертаються від нього. Коли ж вони свій нарід люблять, тоді невтомно, як Сковорода чи Шевченко, намагаються піднести його на ті висоти духа, де самі стоять.

І тому Сковорода зовсім свідомо вибирає собі звання мандрівного філософа. Він не тільки впевнений, що знає великі правди, але він хоче проголосити ці правди своїм братам, кріпакам під стріхою, козакам, студентам, міщанам, поміщикам, усюму своєму народові. Філософові, що шукає нових правд чи те ж спасення своєї душі, вистачить світ чотирьох стін його пустельні, чи бібліотеки, де він веде нескінченні диспути з усіма велетнями усіх часів і усіх народів. Бувають такі філософи. Але Сковорода у видимий спосіб горить прагненням навчити своєї мудрості і своїх правд увесь свій нарід.

(Продовження — в подальших числах)

Степан Наливайко

АНТСЬКИЙ КНЯЗЬ ХІЛЬБУДІЙ:

ІНДІЙСЬКІ ТА ІРАНСЬКІ ПАРАЛЕЛІ

Із взаємопроникнення двох космічних перлин виникає зародок Світу — Вогняне Яйце-Райце. В ньому поєднуються космічні Світло й Вода, і символом цього поєднання як початку Світу й Життя є прями́й Сонячний Хрест. Після циклу Творіння настає цикл Змішання — випробування внутрішньої сили Духа в зовнішній речовинній оболонці. Стан зовнішнього пригнічення життя знаменується хрестом із загнутими в рухові проти Сонця променями, а напрям руху задає природна первина силою земної речовинності. Це знак деспотії, він символізує шлях випробувань безсмертної людської душі серед тлінного й утвердження безвічного життя етнічного духу серед промінущих зовнішніх подій політичної історії. Цей символ-архетип виник у орійську /ранньотрипільську/ добу української культури /понад 6 тисячоліть тому/ і зберігся на ритуальному посуді й писанках.

Степан Іванович Наливайко народився в Масевичах на Рівненщині. Закінчив факультет східних мов /індійське відділення/ Ташкентського університету /1967/. Сходознавець-індолог і перекладач. Член СП України. Автор багатьох книжок перекладів з гінді, урду, англійської та статей з питань індійсько-слов'янсько-українських міфологічних, історичних, мовних взаємозв'язків.

Першу згадку про антського /слов'янського/ князя Хільбудія, інтерес до якого як історичної особи останнім часом відчутно зріс, ми знаходимо у Прокопія Кесарійського, візантійського історика середини VI століття, письменника і політичного діяча часів імператора Юстиніана /527-565 рр./.

Прокопій Кесарійський пише, що близько 533 року один із воєначальників Юстиніана, антський князь на ім'я Хільбудій був посланий на Дунай захищати північні кордони Візантійської імперії, але там зазнав поразки від інших слов'ян, потрапив у полон, а тоді, згідно з однією версією, повернувся на батьківщину, в землю придніпровських слов'ян — антів. 546 року імператор Юстиніан знову відряджає до антів посольство і просить їх зайняти місце на Дунаї та сторожити рубежі Візантії. На загальному вічі анти обрали для цього знову Хільбудія і відправили до цисаря в Цареград...

Ще 1953 року Б.О.Рибаків звернув увагу на те, що розповідь візантійського хроніста про Хільбудія наводимо вище перегукується з розповіддю літописця Нестора в "Повісті временних літ" про полянського князя Кия, легендарного засновника Києва. В "Повісті временних літ" Кий — слов'янський князь

Середнього Подніпров'я, його знає навіть візантійський імператор, він запрошує його до себе в Константинополь, де виявляє йому велику честь. Там, як висловлює згодом Б.О.Рибаків, очевидно йшлося про розміщення дружини Кия на дунайському кордоні візантійської імперії, де поляни звели укріплення, яке згодом залишили і під началом свого князя повернулися на Дніпро. Таким чином, уривки з обох текстів засвідчують неабияку схожість у долях обох князів, Хільбудія та Кия, хоча, застерігає вчений, така схожість ще не дає нам права ототожнювати їх на історичному рівні, проте хронологічно зближувати їх можна.

Не ставлячи перед собою завдання ототожнити Кия та Хільбудія на історичному, хронологічному чи мовному рівні, ми, проте, хочемо спробувати визначити значення імені Хільбудій, тим більше, що остаточного слова на сьогодні і щодо Кия, і щодо Хільбудія, щодо походження і значення цих обох імен ще не сказано і, безумовно, ми ще будемо свідками нових і цікавих розробок цієї теми на всіх рівнях, включаючи й етимологічний.

Таким чином, ми достеменно знаємо, що Хільбудій — ант, слов'янин і що ім'я його теж

слов'янське. Є резон гадати, що ім'я це складне, двоцленне, дво-основне, тобто складається з двох компонентів: Хіль- та -будій.

Неабияке значення має вказівка на соціальний статус Хільбудія: він князь, а отже, належить до племінної, суспільної верхівки, знаті, для імен якої саме й характерна двоосновність. Скажемо відразу: шлях до можливого витлумачення компонента Хіль- в імені Хільбудій нав'язує індійський та іранський матеріал. Нашу увагу привернула та обставина, що в деяких іранських термінах, етнонімах, топонімах та власних іменах наявний компонент *хель-*, *хіль-*, якому на індійському ґрунті відповідає компонент *куль-*. І в іранських, і в індійських мовах цей компонент має однакове значення: "сім'я", "рід", "плем'я"; в іранських мовах він ще має значення "клан", "підрозділ племені".

Так, він наявний у племінних назвах *сулейманхейлі*, *хад-*

охейлі, *джаніхейлі*, у топонімах, наприклад, *Маішухейль* — населений пункт на півдні Афганістану; *Маргхейль*, *Теджель*, *Кхамбель*, *Буруель* — в ряді топонімів Афганського Бадахшану, причому в деяких із них початкове *х-* відсутнє. Цей же компонент є в ряді складних слів, де він має значення "рідня": дарі *дамадхель* "женихова (зятєва)

рідня", *хвахахель* "тещина (свекрушина) рідня".

В деяких новоіранських мовах давні закінчення відпали, через що іменники втратили здатність виражати множину. Ця втрата компенсувалася введенням словотвірних суфіксів, які й стали показниками множини і розвинулися із самостійних слів із значенням "багато", "всі", "все", причому вони виражають саме збірну множинність однорідних істот чи предметів. Покажемо щодо цього є матеріал памирських мов, де таким суфіксом і є в рушанській мові *-хіль*, шугнанській *-хель*, сарикольській *-хейль*, який приєднується до слів будь-якої семантики і означає сукупну множину істот чи предметів: *адамхіль* "люди, рід людський", *кітобхіль* "книги", *саворхель* "вершники", *врудхейль* "брати" тощо. Такий же суфікс і в такому ж значенні використовується в різних курдських діалектах.

Цікаво відзначити й те, що і в індомовних гіссарських пар'я в Узбекистані теж наявний цей суфікс, що можна було б пояснити впливом іранських мов, в оточенні яких знаходиться це індійське плем'я, якби факти, описані вище щодо іранських мов, не були притаманні й новоіндійським мовам, зокрема бенгальській та орія.

Завершуючи на цьому етапі розмову про памирські приклади з компонентами *-хіль/-хель/-хейль*, хочемо відзначити і той показовий, на наш погляд, факт, що одним з найпоширеніших чоловічих імен припамірських народностей, зокрема в Рушані, є якраз ім'я *Хільват*, яке містить компонент, розглядуваний нами. Засвідчені й сучасні прізвища, похідні від цього імені */Хільватов/*.

З індоєвропейських мов сюди слід долучити тюркське *ель* "рід", "плем'я". Є цей компонент із таким значенням і в фінно-угорських мовах.

Таким чином, компонент *Хіль-* в імені *Хільбудій* значить "рід", "плем'я", він — індоєвропейського походження, а до слов'ян потрапив, слід гадати, через іранське посередництво. На скіфському ґрунті він тотожний етимологічно компонентів Кол- в імені першого скіфського царя *Колаксай* і в етнонімі *сколоты*.

Знаючи, що ім'я *Колаксай* значить "вождь племені", "ватажок

племені", можна припустити, що компонент *-будій* тотожний компонентів *-ксай* в імені *Колаксай*, тим більше, що припустити таке дозволяє нам князівський статус Хільбудія.

І справді, іранський матеріал знає чимало прикладів, в яких міститься компонент *nam/nem/bed*. Його містять чимало іранських титулів, багато з яких мають відповідники в індійських мовах. Це, зокрема, *хазаранет* "тисяцький"; титул цей грецькі автори передають словом *хліарх* — він означає верховного сановника при царському дворі, котрий очолював полк "безсмертних", тобто десятитисячне військо, що складало кістяк перської армії при Ахеменідах. Це й титул *наунет* "командувач флоту", "капітан корабля", який відповідає грецькому титулу *наварх*. Це і *хиатранет* "глава, ватажок кшатри", де *киатра*, зокрема, на індійському ґрунті означає представників військової касті, військової аристократії. Це і *дехнат* "владика країни", "володар", слово, яке грецька мова запозичила і яке в ній прибрало форми *деспот* "володар", "самодержець" — у стародавніх східних монархіях і деяких феодальних державах Сходу правитель з необмеженою владою, а переносно — жорстока, свавільна людина, деспот. Це й *сатран* — з *хиатранаті*, — правитель області, або провінції-сатрапії у стародавніх Персії та Мідії, а також у еліністичних монархіях IV - I століть до нашої ери, а знову ж таки в переносному розумінні — свавільний адміністратор, безконтрольний правитель. Це також і авестійське *патай*, перське *пат* "володар", "ватажок", "родовий старшина".

Імена з компонентом, як правило, другим — *паті*, який відповідає іранським різновидам *-нет*, *-бад*, *-бед* тощо, надзвичайно численні і в індійських мовах. Він входить в імена деяких богів, таких, скажімо, як *Праджанаті* "батько, захисник усього живого"; *Брихаспаті* "владика молитви, правдивого слова"; *Паіунаті* — одне з імен бога Шиви, досл. "батько тварин, худоби", "пастух" тощо.

Паті — також неодмінний компонент деяких важливих соціальних термінів: *раштранаті* "глава держави", суч. "президент", *сенанаті*, *вахінінаті* "воєначальник", *бгумінаті*, *сарванаті*, *кітінаті* "цар", "владика землі", "самодержець", *сабганаті* "головуючий на зборах", *гопаті*, він же *гопала* "господар корів", "пастух", *гріханаті* "господар дому", "хазяїн".

Чимало слів із компонентом *-нет* засвідчено у вірменській мові, причому вважається, що переважна частка їх ввійшла у вірменську мову через мову парфянську. Ось лише кілька таких термінів, ще не згадуваних нами: *могнет /з мобад/* "верховний жрець", *спаранет /з синахбад/* "командувач армії".

З іменем Хільбудій споріднений іще один іранський термін, *хельбаш* "командир загону", "воєначальник"; термін цей вживається нині лише в усній формі, що свідчить про його давність.

Знають компонент *-паті* балтійські та слов'янські мови, зокрема він наявний в рос. *господин*, укр. *господиня*. Російське *бата* та українське *батько* теж відносяться до цього ряду, причому українське слово відзначається не тільки значенням "глава родини, сім'я", а й стійкою до недавнього часу традицією вживання його по відношенню до козацької старшини, отаманів тощо.

Цікавою, на наш погляд, є згадка у "батька" історії Геродота про те, що лівійці називають царя *батмас*; цей термін, як гадає відомий чеський мовознавець Ю.Покорний, — середземноморський субстратний релікт, з яким споріднені грузинське *батано* "пан", а також балканська назва пастуха — *батс*.

Таким чином, компонент *-паті* має значення "господар", "повелитель", "захисник" і походить від індоєвропейського кореня *pa-* із значенням "захищати", "охороняти", "боронити". Сам компонент *-паті* має дослівне значення "захисник", точніше "захищаючий". Він відіграв величезну роль у творенні важливих термінів та понять, антропонімів, етнонімів і топонімів у багатьох індоєвропейських мовах.

Отже, ім'я *Хільбудій*, яке мав антикний князь, в основі своєї ім'я-титул із значенням "ватажок/вождь роду/племені", "захисник племені", що цілком відповідає становищу, яке слов'янський князь займав у своєму племені. Імені *Хільбудій* на індійському ґрунті цілковито відповідає термін *кульпаті* "глава родини, роду".

Тож гадаємо, що форма Хільбудій радше саме іранська — як одне з яскравих лексичних свідчень іранського періоду історії України на межі ірано-слов'янської спільноти. На слов'янському ґрунті ім'я Хільбудій мало б, певне, звучати як *Славутій*, *Славута*.

Григорій Василенко

Григорій Кирилович Василенко народився в Телженцях Тетіївського р-ну на Київщині. За фахом економіст, за покликанням — історик. Працює професором на Історичному факультеті КДУ. Підготував до друку монографію «Нарис історії ранніх слов'ян (VII ст. до Р.Х. — VIII ст. від Р.Х.)», опубліковану в формі журнальних статей та брошур «Русь» і «Велика Скіфія» (1990, 1991)

АТТИЛА - КИЙ БОЖИЙ

Відомо, що в історичній науці побутує версія про азіатське походження народу гунів, який 376 року погромив готське королівство на Нижньому Дніпрі, а згодом, за правління князя Аттіли, заснував свою державу на Середньому Дунаї, де нині Угорщина. На противагу цій офіційній версії автор пропонованої статті обстоює слов'янське походження народу гунів та їхнього князя Аттіли. Про це докладно сказано у брошурах «Русь» (1990 р.) та «Велика Скіфія» (1991 р.), що їх видало товариство «Знання». Автор певен, що існуюча офіційна версія базується на тенденційному тлумаченні китайських літописних матеріалів, де описано історію тюркського племені сюн-ну, ототоженого з предками гунів.

Автором «тюркської» гіпотези був французький географ Ж.Дегінь. Він запропонував читати етнонім «сюн-ну» як «хун-ну», а останній ідентифіковано з формою «гуни», яку подають грецькі та римські письмові джерела раннього середньовіччя. Таке тлумачення етноніму «гуни» набуло поширення у вітчизняній історіографії.

Основними джерелами, з яких дослідники черпали відомості про гунів, були книги «Історія Риму» Амміана Марцелліна (IV ст.) та «Гетика» готського історика Йордана (VI ст.). Крім цього, на сьогодні стали доступними китайські літописні тексти доби гунів та книга сподівів Пріска Панійського, який був живим свідком подій, пов'язаних із діяльністю гунів. Пріск двічі відвідав їхню країну (в 448 та 451 рр.), будучи секретарем візантійського посольства, яке вело переговори про замиррення.

Свідчення цих джерел знімають будь-які сумніви щодо слов'янства гунів. Під ім'ям Аттіли в них виведено князя Кия.

На це вказує низка обставин:

- 1) Аттіла і Кий жили в одну епоху;
- 2) обидва правили державою в Подніпров'ї;
- 3) держава носила назву Скіфія;
- 4) обидва заснували нову столицю держави;
- 5) час заснування столиці — 430—433 рр.

Згадані обставини промовляють самі за себе.

Аттіла в «Гетикі» Йордана — особа суперечлива. З одного боку, це варвар нестримний, жорстокий, підступний інтриган. З другого боку — мудрий державний діяч, досвідчений дипломат, талановитий полководець. Суперечливе висвітлення особистості слов'янського князя обумовлене характером роботи історика над «Гетикою». Тут необхідно взяти до уваги, що Йордан працював не над історичним трактатом, а над документом політичного напрямку. Автор — не безпристрасний дослідник. Він виконував доручення готського королівського двору в Равенні, тому змушений був враховувати настрої двірського оточення. Перед ним ставили завдання зв'язати історичні судби готського племені із щонайдорівнішою епохою і змалювати їх щасливими перемогами найсильніших і найгірніших противників.

Силкуючись бути об'єктивним, Йордан мусив водночас прислухатися до думки впливових покровителів і робити певні поступки їхнім вимогам. Тому опис потворного зовнішнього вигляду й грізної вдачі вождя гунів сусидить із захопленими похвалами військовому та державному талантові Аттіли. Віддаючи належне особистій гідності слов'янського князя, Йордан нагороджує його похвальними епітетами: «повелитель всіх гунів і єдиний в світі правитель племен майже всієї Скіфії, гідний подиву в легендарній славі своїй серед усіх варварів».

Повага, з якою автор відгукується про особу Аттіли, наводить на припущення, що опис його зовнішності, можливо, записано в готовому вигляді у Кассіодора й перенесено на сторінки «Гетики» за порадою чи наполяганням когось такого, з ким він змушений був рахуватися.

Але науковці нової епохи не надавали значення цій обставині. Не вдаючись в критичний аналіз документа, вони сприйняли його суперечливі свідчення як реальний факт. В результаті з'явився дивний стереотип образу гунського вождя. Аттіла, мабуть, єдина історична особа, в характеристиці якої переплелися несумісні, діаметрально протилежні риси.

Ця обставина наштовкує на думку про штучність створеного портрету Аттіли.

На який хибний шлях може штовхнути науку некритичний підхід до вивчення унікальних письмових джерел давнини, можна судити зі статті «Аттіла» в «Енциклопедическом словаре» Брокгауза та Ефрона: «Зовнішній вигляд Аттіли, за свідченням сучасників, був непривабливий. Аттіла був приземкуватий, кремезний, з темним кольором обличчя, маленькими запалими очима, пласким носом і ріденькою бородою: але при цьому його статечний вираз обличчя і горда хода справляли сильне враження... Попри свою дикість він виявляв почуття особистої гідності, поважність, справедливість, і не тільки своїм, але й чужим народам був могутнім володарем, якому ті добровільно підкорялися».

Тут в одній особі поєднано несумісні риси характеру. Ні медицина, ні психологія, ні здоровий глузд не можуть пояснити такого нагромадження суперечностей. Нестриманість дикуна тут поєднано з благородством, вихованістю і гуманністю великого державного діяча. Від цього портрету тхне фальшем і штучністю.

Невже римська принцеса Гала Гонорія, сестра імператора Валентиніана III, жінка рідкісної краси й витонченого смаку, зважилася б запропонувати свою руку потворному азіатському дикунові? А такий намір вона, як відомо, цілком серйозно намагалася здійснити.

При цьому показово, що Пріск, який тричі був на прийомі в Аттіли, жодним словом не обмовився про його потворний зовнішній вигляд. Якби Пріск добачив потворність у князівській гідності, то навряд чи пропустив би нагоду про це сказати. А проте Пріск тільки в одному випадку згадав про поставу слов'янського князя. «Він вийшов із палацу, ступаючи поважно, поглядаючи на сторони». Відомо, що поважно ходять люди статечні й росляві. Був би Аттіла низькорослим, він не справив би на Пріска враження своєю ходою. До речі, назвавши Аттілу низькорослим, Йордан тут-таки наводить опис князевої постави,

запозичений у Пріска: "Хода його була гордовита, він метав погляди сюди й туди і рухами тіла виявляв високо піднесену свою могутність". Велими складно поєднати таку молодецьку поставу з "низькорослою фігурою" і "маленькими очимами" Аттіли!

Аттіла був людиною могутньої волі і неабияких організаторських здібностей. Ці якості особливо виразно проявилися під час Каталаунської битви. Ось як описує Іордан поведінку великого полководця на полі бою: "Натовп королів і вождів різних племен чекав, подібно до вірних слуг, кивка Аттіли: хоч би куди він повів очима, зразу ж котрийсь із них появлявся чітко перед ним, зі страхом і трепетом, або ж виконував те, що наказано". При цьому сувора вдача у нього поєднувалася з піклуванням за людей. "Один Аттіла, будиши королем із королів, підносився над усіма й піклувався за всіх".

Аттіла був повелитель суворий, але справедливий. "Помірний на руку, сильний розумом, приступний для тих, хто просить, і милостивий до тих, кому хоч раз довірився". Скарги і прохання приймав особисто й тут-таки ухвалював рішення. "Коли, вийшовши разом з Онігісієм, він зупинився перед будинком, численні прибульці, які мали позов між собою, підходили до нього й слухали його вирок".

Шляхетність і порядність Аттіли були неймовірні для тієї епохи. З цього приводу Пріск розповідає про надзвичайний випадок.

Аттіла довідався, що перекладач візантійського посольства Вигіла прибув до стану слов'янських військ на Дунаї з метою організувати, за згодою імператора Феодосія II, замах на життя князя. Поважаючи дипломатичний статус посольства, Аттіла, попри обурення та гнів, не стратив Вигілу. Дотримуючись норм міжнародного права, він заявив імператорові через свого посла Іслу: "Феодосій — благородний з народження. Аттіла — не менш знаменитий. Однак Аттіла не втратив своєї честі, тоді як Феодосій її втратив". Так князь варварів подав урок гідності й честі просвіченому імператорові Візантії.

Аттіла вирізнявся серед знаті простотою і скромністю в побуті. Повелитель Скіфії не прагнув розкоші, носив

Бенкет у ставці Аттіли.

Репродукція з книги В.Вегнера "Історія і культура римського народу" (1912).

просту одягу, не мав прикрас, уживав просту їжу — хліб і м'ясо. Пріск передає нам своє враження з цього приводу, побувавши на прощальному бенкеті: "Для інших варварів і для нас була приготована чудова їжа, яку подавали на срібних тарелях. А перед Аттілою нічого більше не було, крім м'яса на дерев'яній тарілці. І у всьому іншому він вирізнявся помірністю. Гостям підносили чарки золоті й срібні, а в нього чаша була дерев'яна. Одяга на ньому теж була проста і нічим не виділялась, крім охайності.

"Ні висячий на ньому меч, ні шnurки варварського взуття, ні уздечки його коня не прикрашувались золотом, камінням або чим-небудь дорогішим, як водиться у інших скіфів". Аттіла був невибагливий, байдужий до земних благ. Він удовольняв свої скромні потреби, як спартанець, без претензій на розкіш.

Вороги і недоброзичливі вмели цінувати військовий талант і державний розум повелителя слов'ян. Аттіла не вважав війну за найкращий засіб вирішення спірних питань. Він віддавав перевагу дипломатичній діяльності перед воєнними діями. Іордан наводить випуску з книги Кассіодора, канцлера готського королівства в Італії, велими далекого від симпатій до володаря Скіфії. Кассіодор визнавав, що Аттіла радше схилявся до дипломатії як засобу вирішення міжнародних проблем. У своєму описові канцлер спочатку зводить Аттілу до рівня дикуна, а тоді вже віддає належне його дипломатичному хитроумству: "Під неймовірним дикунством прихалилася людина хитромудра, яка, перш ніж розв'язати війну, боролась майстерною облудністю". Він розпочинав війну тільки в тому випадку, коли дипломатичні засоби виявлялися безрезультатними.

Аттілі як полководцеві не було рівного серед сучасників. Ось що сказав з цього приводу римський посол коміт Ромул в бесіді з візантійським послом Максимієм. "Ніхто до цього часу з тих, що володарювали над Скіфією чи над іншими країнами, не здійснив стільки великих справ у такий короткий термін, як Аттіла".

Аттіла за двадцять років свого правління Скіфією не зазнав жодної поразки в бою. Друзі поважали князя за те, що він досконало володів військовим мистецтвом, а вороги тремтіли перед могутністю слов'янських полків. Таким чином, Аттіла постає зі сторінок історичних джерел як дбайливий господар, що піклується про добробут підданих, як розсудливий правитель, талановитий полководець, досвідчений політик.

Багато домислів і палких суперечок викликало і до цього часу викликає ім'я Аттіла. Більшість дослідників визнають його готським за походженням. Інші вважають, що це ім'я походить від тюркського "ата" (батько). Логіка такого пояснення дуже проста. Оскільки зовнішній вигляд Аттіли з опису Іордана скидається на тюрка, то й ім'я, мовляв, має бути того самого кореня. І хоча воно не дуже виразно звучить по-тюркському, його походження потверджують ім'я Аттілиного батька: "Цей самий Аттіла був народжений від Мундзука" — пише Іордан. А вже в тюркському походженні його батька сумнівів бути не може, — вважають туранисти.

Однак сумніви є, і небезпідставні. Передовсім варто зазначити, що батько Аттіли ніколи не носив імені Мундзука. Тюркську форму цього імені Іордан утворив від імені Мундіух. Так в грецькій транскрипції передав ім'я батька Аттіли історик Пріск.

Форма Мундіух походить від готського Mundila. У Прокопія це ім'я зустрічається в формах Mundo, Mundila, у Марцеліна — Munderix. Пріск у відповідності з грецькою транскрипцією ім'я Mundo передавав на письмі в формі *Mavdix*. У всіх випадках власниками цього імені були готи. Слов'яни ж готське ім'я Mundo (Mundila) вимовляли як Мундіх (аналогічно у Пріска: Vaxix, Курсіх).

На готське походження імені Аттіла вказує також його належність до семантичного гнізда готських імен із закінченням на "-іла" — Тотіла, Оптіла, Трептіла, Ульфіла та інших. У це ж гніздо вписуються імена Аттіли і його дядька по батькові Ругіли.

На думку автора, ім'я Аттіла дісталось князеві Кию внаслідок тогочасного звичаю обмінюватись іменами при побратанні з

вірними союзниками. Кий уклав такий союз із трьома братами-королевичами, які правили остготами в Надпорожжі. Ті прийняли слов'янські імена Велимир, Тодомір і Видимир. Кий узяв собі ім'я Аттила. З коренем "ата" відомі також готські імена королівської родини Балтів: Атанаріх, Атаульф. Син візантійського імператора Іраклія носив ім'я Аталаріх. Після сказаного виводили ім'я Аттила від тюркського "ата" немає підстав.

Імена батька, дядька й сина — данина традиційній дружбі з остготами, які після війни 382 року стали вірними васалами, а пізніше — союзниками Скіфії. Дружні відносини між слов'янами і остготами підтримувались протягом восьмидесяти років. За словами Іордана, остготи були найнадійнішими союзниками слов'ян. В Каталаунській битві вони стояли на правому крилі військ Аттили, виступивши, таким чином, проти своїх співвітчизників — вестготів.

Сам Іордан зауважує, що звичай взаємозапозичення імен у різних народів був широко розповсюджений за його часів. На це варто звернути увагу. Запозичення іменами слов'янських імен і навпаки краще всього свідчить, кого Іордан називає гунами. Готи у гунів запозичують слов'янські імена, а не тюркські. Жоден гот не носив тюркського імені. Принаймні, в письмових документах такі випадки не подібуються.

Іордан, а ймовірно Кассіодор, книгу якого переробляв Іордан за дорученням готського короля Теодоріха, навмисно допустився вільності в написанні імені батька Аттили, аби впевнити читача в азіатському походженні слов'янського князя. Ця натяжка ввела в оману навіть об'єктивних істориків і полегшила можливість "потурчити" Аттилу.

Вік Аттили невідомий, оскільки в історичних документах про це немає згадки. Однак співставлення деяких свідчень, що їх дають Іордан і Пріск, дозволяє бодай приблизно визначити час його народження. Беручи до відома вік його синів, яких бачив сам Пріск, можна припустити, що йому в 448 році було близько п'ятдесяти років.

На час прибуття візантійського посольства до столиці Аттили його старший син Еллак був призначений намісником до болгарських племен у Припонтійську Скіфію. Еллак тоді ще не був одружений, а вельможа Онгісій був його наставником. З цього можна висувати, що йому було близько двадцяти років. Двадцять літ — вік для намісника незрілий. Тому йому допомагав наставник.

Судячи з того, що під час бенкету Аттила пестив меншого сина, той був підлітком 10—12 років. Після переломного для хлопця віку 15—17 літ батьківські пестощі вже не припускаються. Такого віку діти бувають звичай у батька, вік якого близький до п'ятдесяти літ. Похибка в той чи інший бік може дати 2—3 роки. Тож із значним ступенем вірогідності можна стверджувати, що Аттила народився на межі IV і V століть від Р.Х. Якщо брати за дату його народження 401 рік, то можна припустити, що він помер у 52 роки.

Місце поховання Аттили до цього часу не знайдено. Зіставляючи скупі відомості Пріска, Іордана й Кассіодора, можна висувати, що після походу в Італію війська Аттили готувалися до наступу на

Візантію. А причиною цього походу була відмова нового імператора Мавркія дотримуватись умов договору 447 року, за яким Візантія зобов'язалась виплачувати Скіфії данину — 2100 літрів золота щороку.

В розпал підготовки до війни овдовілий Аттила надумав узяти шлюб із бургундською принцесою Ільдегундою, що була заложницею при його дворі. Під час весільного бенкету він несвідомо вмер. Іордан, посилаючись на Пріска, повідомляє, що під час сну йому полилася кров з горлянки. За іншими джерелами — його, сплячого, вбила Ільдегунда, нібито помщалою за смерть батька, бургундського короля Гунтера. Той загинув під час війни 437 року на Рейні. Але в хроніці Малали є оповідання про шлюб Аттили з Ільдегундою, яке закінчується словами: "від тої дівчини що подію описав мудрий Пріск Фракієць". Це свідчення римського історика реабілітує Ільдегунду. Тобто смерть була випадкова. Якби принцеса була в тому винна, її стратили б. У Пріска є також фраза, яка підтверджує сказане. Оплакуючи смерть улюбленого князя, воїни говорили: "Хто ж це може вважати за смерть, що вимагає помсти?"

Єдиний запис про місце його смерті є в Кассіодора: "Аттила помер у ставці", тобто на Дунаї. Місце поховання до цього часу не відоме. Опис обряду поховання Аттили подає Іордан із посиланням на Пріска. Але аналіз тексту свідчить, що Іордан, крім Пріска, використав також інші джерела. Початок розповіді Іордан запозичив у Амміана Марцелліна — з опису побуту тюркських кочовиків: "Тоді, дотримуючись звичаю того племені, вони відірзують собі частину волосся і спотворюють свої обличчя глибокими ранами, щоб гідний воїн був оплаканий не зойками й сльозами жінок, а кров'ю мужів".

Прибічники теорії тюркського походження гунів, посилаючись на цей уривок, стверджують, що обряд, описаний Іорданом, практикувався тюркськими племенами. При цьому приводять свідчення візантійського посла Зимарха, який був присутній на похованні хана Дизабула і спостерігав цей обряд. Але вони не звернули уваги на ту обставину, що Іордан до своєї розповіді, крім матеріалів Пріска, долучив повідомлення ще з двох інших джерел.

Нижче наведеного уривка з Марцелліна йде текст Пріска: "Серед степу в шовковому наметі помістили труп його, і це було гідне подиву, вражаюче видовище. Найдобірніші вершники всього гунського народу об'їздили кругом, як на циркових змаганнях, те місце, де він лежав. При цьому вони в похоронних піснях так поминали його подвиги: "Великий князь гунів Аттила... володар найсильніших племен! Ти, хто з нечуваною досі могутністю один заволодів скіфськими і германськими землями, хто підкорення міст сповнив жахом обидві імперії римського світу і, щоб не були вони віддані й залишені на пограбування, умилостивлений моліннями, прийняв щорічну данину! І, щасливо завершивши все це, відійшов — не через ворожу рану, не через підступність своїх — але в радості й веселощах, без почуття болю, коли народ був єдиний і здоровий. Хто ж це може вважати за смерть, яка вимагає помсти?"

Після того, як оплакали князя таким

стогоном, гуни споживають на його кургані страву (так вони це називають самі). Поєднуючи протилежні почуття, вони виказують глибоку скорботу, змішану з радістю.

А вночі десь інде таємно ховають труп, помистивши його в три труни: першу — з золота, другу — з срібла, третю — з міцного заліза. Сюди ж кладуть зброю, добуту в битвах з ворогами, дорогішіні філери, які снують багаточисним блиском каміння, і всякого виду прикраси, якими убирають палаци.

Щоб відвернути людське зацікавлення від таких великих багатств, вони убили всіх, кому доручено було цю справу".

В цій частині оповідання текст Пріска закінчується словами "глибоку скорботу, змішану з радістю". Тут описано слов'янський обряд поховання, який в епоху Київської Русі був відомий під назвою тризни. Він існував на Русі до запровадження християнства. За цим обрядом були поховані київські князі Олег та Ігор. На Україні залишки обряду тризни дожили до наших днів.

Кінець оповідання нагадує легенду про поховання вождя готів Аларіха. Цей фрагмент штучно поєднано з попереднім уривком, і вони взаємно виключають один одного. Дійсно, Аттилу поховали під курганом і "спожили на його кургані страву". То не могли ж його після цього викопувати з кургану. Один ритуал поховання виключає другий.

Якби був намір зберегти в таємниці місце поховання Аттили, то не зробили б узагалі поховання під курганом. Який же був смисл хоронити в кургані? Тільки для того, щоб справити тризну? При тодішніх релігійних поглядах слов'ян це було б великим святотатством. Причому, як видно з оповідання Іордана, обидва поховання Аттили відбулися протягом доби: вдень його поховали під курганом, а вночі перепоховали в таємному місці. Але навіть технічно здійснити таку операцію важко протягом одного дня.

Звичай влаштовувати кінні змагання як складову частину поховального ритуалу у тюрків не було. Цього звичаю дотримувались скіфи, греки, слов'яни і балтійські племена. Гомер в "Іліаді" описав кінні змагання на похороні Гектора. В епоху політичного роздрібнення слов'янської держави (V—VIII ст.) цього звичаю вже рідко дотримувались. Але британський мандрівник ще в IX ст. спостерігав кінні змагання на похоронах пруського князя в Прибалтіці.

Хоча Іордан зробив застереження про те, що оповідання про поховання Аттили він запозичив у Пріска, однак аналіз тексту показує, що Пріскові належить тільки частина його, а саме та, де мова йде про тризну й споживання ритуальної "страви" на кургані Аттили. Таким чином оповідання Іордана про поховання Аттили є компіляція з використанням декількох джерел. І та частина, яка належить Пріскові, свідчить, що в наведеному сюжеті мова йде про похорон слов'янського князя.

Місце поховання Аттили-Кия невідоме.

Від редакції

У читача може скластися враження, що висновки обох статей суперечать один одному. Дійсно, автори, ведучи мову про різних історичних осіб, що жили в різні часи (V і VI ст. від Р.Х.), ототожнюють

(перший — менш, другий — більш кате-горично) персонажів своїх розвідок із Києм — легендарним засновником Київської держави. Якщо Кий — особа історична, то він міг бути лише один. Не міг-бо він, побувши літ п'ятдесят у подоби славного Аттила, згодом воскреснути й покнязувати ще й в образі не такого відомого Хільбудія... Вбивча елементарна логіка й справді навряд чи випустить істину-таємницю зі своїх лабет, якщо ми свідомо обмежимося тільки історичними паралелями та лише півторастахлітнім часовим заглибленням у товщу нашої культури. Згадаймо, що цей рік — 7500-й — за праукраїнським літочисленням "від Створення Світу", згадаймо шість тисячоліть (як мінімум) неперервної традиції від так званої Трипільської культури, а також той факт, що часто міста, занепадаючи на одному місці, відроджувалися й продовжували існувати на іншому терені під тим самим ім'ям (це щодо панівного твердження радянських археологів, буцім найдавніші ознаки містобудування на території Києва ну ніяк не старші півторастахлітнього рубежу)... Пригляньмося, слідом за М.Я.Марром, уважніше до скупко згаданого в Несторовому літописі нашого прапредківського "трособратія" з його вірменськими паралелями.

Християнський літописець-вірменин Зеноб Глак записав вірменський варіант сказання про трьох братів-родоначальників десь у V ст., і вже сам цей факт свідчить про незрівнянно давніший час подій, символічно відбитих у легенді. Коли ж Кий, Шек, Хорив, разом із їхніми вірменськими двійниками Куаром, Мелтеєм і Хореаном, виявляється ледь мріючими крізь багатотисячолітню сиву млу символами нашого праісторичного родоводу, тоді мов саме собою напроситься припущення: а може, ім'я "Кий", як то часто траплялося з іменами культурних героїв-першопредків, було від самого початку теофорним (похідним від імені бога-предка), ставши згодом загальним, означаючи сан, титул володаря-правителя? Бо й справді, як придивитися, то Кий-Куар — першокнязь, першопредок і взагалі чоловічий символ родючості — входить головною складовою частиною до слів КНязь, КОНунг, КОРоль, КАГан... У такому, міфологічно-традиційному розумінні кожен князь, власне, був Києм — не лише Аттила там чи Хільбудій...

Міфологічний підхід веде нас до прако-ренів, сприяє повному осягненню проблеми українського родоводу. В найближчих числах журналу читайте нові публікації з цих питань.

Editors' Word

Both authors identify the personages of their investigations with Kyi, the mythic founder of Kyiv (Kiev). But Kyi, if he was really a historical person, could be only one. How could he possibly first having lived about fifty years under the name of Attila then rise from the dead and rule for some more time as Khilbudios? On the other hand why do investigators commonly look for Kyi only in the 5th, or, the earliest, in the 4th century A.D.? Let us take into account that this year with us is the 7.500th, by the old Ukrainian chronology. And the Armenian version of the legend about three brothers — founders of Kuar-Kyiv — was written down only in that same 5th century A.D. reflecting symbolically, as Niko Marr proves, events of far older times... Then why not suppose that the name Kyi meant primarily a godly cultural hero or, generally, a masculine symbol of fertility and so, in the traditional, mythological meaning, every king was, as a matter of fact, Kyi?..

Галина Бурлака

Галина Миколаївна Бурлака народилася у Львові. Закінчила філологічний факультет Львівського університету та аспірантуру при Інституті літератури АН України. Кандидат філологічних наук. Автор монографії "Рукописна спадщина Маркіяна Шашкевича" /К., 1988/ та низки статей з історії української літератури й текстології.

МАЛОЗНАНА ПРАЦЯ БАТЬКА УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

Нарешті ми дістали можливість прочитати незашореним зором українську історію, і серед перших, найавторитетніших провідарів на шляху правдивого пізнання нашого минулого — Михайло Сергійович Грушевський /1866-1934/. Мудрим батьком України називали його сучасники, і не даремно. Все життя своє працювала ця людина для рідного народу. Напрочуд багатим на важливі, славі події було це життя, тому що М.Грушевський не лише йшов у ногу з часом, але сам був активним творцем історії, відгукуючись на потреби часу і підставляючи своє плече у кожній важливій для нації громадській справі.

Переїзд до Львова у 1894 р. для викладання історії в університеті розпочинає дивовижно плідний період творчого життя М.Грушевського. Праця у Науковому Товаристві ім.Т.Г.Шевченка і піднесення його до наукового і організаційного рівня Академії наук, видання /разом з І.Франком і М.Гнатюком/ "Записок НТШ", які вивели українську науку поза межі національної замкненості, створення та редагування "Літературно-наукового вісника", і в цей же час — наполеглива робота в архівах Європи, написання фундаментальних наукових монографій "Історія України-Руси", "Історія української літератури", величезної кількості менших наукових робіт /усього їх у М.Грушевського близько 1800/, викладацька робота у Львівському університеті, створення власної наукової школи, яка дала Україні плеяду самобутніх, талановитих вчених-істориків. Не слід забувати і про найменш відому на сьогодні сторінку діяльності М.Грушевського — він є автором 16 повістей та цілого ряду літературно-критичних статей.

Працюючи у Львові, М.Грушевський дбав про всю соборну Україну і в цьому зв'язку розумів значення Києва як центру духовного й політичного життя народу. Тому при першій же нагоді — під час революції 1905-1907 рр. він переносить до Києва видання "ЛНВ", сам переїздить сюди й засновує Українське Наукове Товариство за зразком львівського НТШ з метою організації української науки та культурологічної роботи. Це товариство видавало науковий журнал — кварталник "Україна", де наприкінці 1917 р. було опубліковано статтю М.Грушевського "Велика, Мала і Біла Русь", яку ми передруковуємо.

Стаття М.Грушевського "Велика, Мала і Біла Русь" — популярно викладене наукове дослідження про генезу відомої тричленної формули — титулу російських царів. При уважному розгляді походження цього титулу вченому відкриваються історичні колізії, які зацікавлять і сучасного читача. Звідки походять згадані назви східнослов'янських земель, яке їх первісне значення, яким чином вони опинилися в титулі російського царя — про це розповідає нам М.Грушевський.

У кінці статті автор побіжно торкається обставин, за яких вона писалася. Хочемо трохи докладніше розповісти про них. З початком першої світової війни, у листопаді 1914 р., коли М.Грушевський з великими труднощами добрався зі Львова у Київ, щоб у хвилину великої історичної бурі бути в центрі України, його заарештувала російська поліція. Чотири місяці довелося просидіти у Лук'янівській в'язниці, а потім — заслання до Симбірська й Казані. Ось тоді й розпочав М.Грушевський роботу над статтею. Група членів Російської Академії наук порушила клопотання й домоглася того, що М.Грушевському дозволили змінити місце заслання на Москву, де є архіви й бібліотеки для наукової праці. Лише лютого революція 1917 р. звільнила М.Грушевського із заслання. Вчений прибув до Києва, де використав увесь свій організаційський талант для відновлення української державності у формі Української Народної Республіки.

Джерело цієї публікації — кварталник "Україна", 1917, кн.1-2. Текст також звірено за автографом статті М.Грушевського "Велика, Мала і Біла Русь", який зберігається у Відділі рукописів Інституту літератури ім.Т.Г.Шевченка АН України /фонд 122, од.зб.3/. Мову оригіналу зберігаємо, виправляючи лише правописні розбіжності.

Михайло Грушевський

I.

Ся трьохчленна формула, котру я поставив в заголовку отсеї статті, загально звiсна, i, мабуть, власне, через загальне призвичаєння до неї, її походження не викликало цікавості у дослідників.

Принаймні я не можу собі пригадати якихось спеціальніших екскурсій в сім напрямі. Розуміється, всім відомо, що вона веде свій початок з московського титулу "государя Великої, Малої і Білої Русі". В спеціальних курсах знайдуться вказівки, що сей титул з'явивсь за царя Олексія, в 1655 р.¹, — автори посилають ся при тім звичайно на стару працю Лякієра, що й досі зістається по сьому питанню одинокою: "Исторія титула государей Россіи"². Там без ближчого розгляду вказані документи, видані в "Собранії Госуд. Грамотъ и Договоровъ" і "Полномъ Собранії Законовъ"; офіційальне проголошення сього титулу і потім розпорядження (очевидно, розіслане по урядах) про його уживання в урядових паперах.

Акт проголошення звучить так:

Государь, царь и в. кн. Алексій Михайловичъ всея Великія, Малыя и Білыя Россіи самодержецъ указалъ служилымъ всякихъ чиновъ людямъ свой государевъ указъ сказати таковъ:

"Стольники и стряпчіе, жильцы і т. д. Великій Государь і т. д. веліть вамъ сказати: По милости всеильнаго... Бога... мы великій государь наше царское величество взяли у польскаго короля предковъ нашихъ государскихъ

великихъ князей російскихъ в. кн. Литовскаго стольный городъ Вильну и иные многие города и міста поимали и заступили, также и Білую Русь. Да по нашему* указу войска Запорожскаго гетманъ Богданъ Хмельницкій со всімъ войскомъ Запорожскимъ Польскаго ж короля города и міста въ Волини и по Подолію поималъ. И за милостию Божією мы* учинились предковъ нашихъ великихъ государей російскихъ на в. кн. Литовскомъ и надъ Білою Россією и на Волини и Подолію великимъ государемъ. И указали мы* въ своемъ государскомъ именованьи и титулі писати себя: Великимъ Государемъ, Наше Царское Величество, Великимъ Княземъ Литовскимъ и Білыя Россіи и Волинскимъ и Подольскимъ. И Вамъ бы то відать и впрядь намъ* служить", і т.д.³

В "Собранії Гос. Гр. и Дог." сей акт не має дати. "Въ Полномъ Собранії Законовъ" він виданий з датою 3 вересня 1655 р. Але ся дата викликає деякі сумніви. Пок. Карпов, видаючи акти походної канцелярії Олексія Михайловича 1655 р. в XIV томі актів Южної и Западної Россіи, одмітив як найбільш ранній документ з таким титулом резолюцію на чолобитноу могилівського війта П. Лук'янова (sic), котру положено було "въ нашемъ государскомъ поході, на стану, въ нашемъ, царскаго величества, городі Вилні літа 7164 сентября въ 7 день" (с. 819).

Акти з попередніх днів не мають сього титулу і се робить сумнівним, щоб проголошення сього титулу могло статись в

Москві 3 вересня. Чи не пізніше трохи се було — напр. 13 вересня?

З дня 19 вересня видано було з приказу згаданий наказ провінціальним урядам про уживання нового титулу в їх писаннях:

"Указали мы, великій государь, въ нашихъ грамотахъ и въ отпискіхъ наше государское именованіе писать: всея Великія и Малыя и Білыя Россіи Самодержцемъ. А сына нашего государева* Алексія Алексіевича писать всея же Великія и Малыя и Білыя Россіи. И какъ къ тебѣ ся наша грамота придетъ, и ти бѣ на Білої и въ Більскомъ уїздѣ⁴ нашего царскаго величества и сына нашего* титулу въ отпискіхъ къ намъ и къ сыну нашему* всея Великія и Малыя и Білыя Россіи писаль, и въ челобитныхъ и во всякихъ нашихъ ділахъ веліть писать противъ сего нашего указу"⁵.

Констатуєчи, що від сього часу в московськiм урядованню заводить ся сей титул на місце давнього "всея Русі", дослідники, як напр. і сам Лякієр, не завсiди звертають увагу на те, що новий сей трьохчленний титул не заступив безпосередньо стару титулятуру. В дійности перед титулом "Великія и Малыя и Білыя Россіи" півтора року вживався той титул, що заступив собою титулятуру "всея Русі": "всея Великія и Малыя Россіи самодержецъ".

Правда, старий титул "всея Русі" держався разом з ним в уживанню, але новий "Великія и Малыя Россіи" уживався також, особливо в зносинах з Україною,

¹ Напр. Градовскій, Начало русского государственного права, I (1875), ст. 159-60. Романовичъ-Славотинскій, Система русского государственного права въ его историко-догматическомъ развитіи, I (1886), с. 145.

² Журналъ Министерства Нар. Просвешенія 1847 кн. 4, ст. 129-130.

³ Звiздкою надалі означено місця, де пропускаю ріжні етикетальні слова, які нічого не дають до зрозуміння тексту. Собраніе Г. Гр. и Дог. III с. 537 (пояснено, що друкується з копії). Полное Собраніе Законовъ, N 164. Тексти мають деякі незначні відмінні.

⁴ Наказ адресований воеводі більському. Таки накази, очевидно, були послані всім урядам.

⁵ Полное Собр. Законовъ, N 167.

з котрих він і вийшов. І напр. в згаданій збірці актів походної канцелярії царя Олексія власне він заступається потім трьохчленим титулом “всєя Великія і Малыя і Білыя Россіи”. “Вся Русь” з початку була розвинена в титул двохчлений і потім тільки до нього був уведений третій член, “Біла Русь”.

II.

Титул “всєї Великої і Малої Россіи”, так би сказати, піднесено московському цареві від України. Вживаючих виразів “так би сказати” тому, що не знаю відомостей про який-небудь церемоніальний акт піднесення його, — хоч се ще не значить, розуміється, що якогось такого акту й не було в дійсності. Але безсумнівно в усякім разі з'являється факт, що сей двохчлений титул вийшов з українських правлячих кругів і цар Олексій прийняв його з українських рук. Се можемо вказати доволі докладно.

В просторім справозданні московського посольства на Україну, для приймлення її під царську руку, ми стрічаємося з сею формулою в привітанні московських послів на в'їзді до Переяслава, призначеного для сього акту. Воно було виголошене переяславським протопопом дня 31 грудня. В справозданні його промова передана в сих словах:

“Радостію исполняемся, благородній царстїи мужіе, всегда зримь благополучное благородія вашего отъ царскаго пресвітлого величества пришествіе, о немь же слухомъ уха услышешве, мы, меншіе и нижайшіе богомолцы ваю, изыдохомъ, гающе, яко нынї Господь Богъ пришествіемъ вашимъ усердное желаніе исполниль православія нашего, еже совокупитися во единого Малої и Великої Россіи подъ единого великодержавнаго благочестиваго царя восточнаго кріпкою рукою. Еже мы отверстыми серцы воспріемше, жєлаемъ усердно, да не точію сію Господь Богъ нашъ соединить Малую Россію, но и всего міра царства да покорить подъ его царскаго пресвітлого величества непреборимую руку. Жєлающе же радостно благородіямъ вашимъ, благопривітствуемъ и духовно цілуемъ; цілующе васъ, царстїи мужіе, съ радостію вамъ

Кн. 3-4 все самодержца і великїи,
малыя росіи, на нїзїишнєхъ
сіишнєхъ. Кн. 1 у. р. 198 буре закін-
ченє самодержца і великїи (Кн. 3-4)
сіишнєхъ носїишнєхъ малыя росіи
самодержца і великїи.
У Києві, 11. X. 917.

глаголемь: Радуйтеся, сынове Сїона, радуйтеся, горы высокія, радуйтеся, ребра сіверова! Радующе же ся внійдите въ богоспасаемый градъ сей, совітуйте мирная, благая и полезная всему христіанству, — яко да вашимъ благоустроєніемъ подъ его царскаго пресвітлого величества тихо осїняющима крылами почіеть и наше Малыя Россіи православіє”¹.

Скільки було особистої інвенції в сім самого отця протопопа, се, розуміється, ми не можемо сказати. Але, що власне тут, в Переяславі, при укладанні угоди з Москвою, ся формула сполучення була прийнята правлячими українськими кругами, в тім нема сумніву.

Правда, найближчий своєю датою документ з сею формулою викликає деякі сумніви власне в своїй даті. Се грамота гетьмана цареві, де він сповіщає його про довершення угоди з московськими послами. Вона датована “з Переяслава дня 8 генваря” і має повний титул. В московській копії він читається так: “Божією милостію великому государю, царю и великому князю Олексію Михайловичю всея Великія и Малыя Русіи самодержцу”. Пок. Карпов справедливо завважив, що ся грамота не була, мабуть, передана московським послам раніше, як 13 січня, бо про се нема звістки в справозданні послів і не могла вона бути привезена до Москви гінцем Матвєєвим 17 січня, як се значиться в приказній московській поміті на сій копії². Може бути, що й дата поставлена заднім числом і грамота була писана кількома днями пізніше. Але в змісті її в тім, що вона була зложена в Переяславі дуже скоро після угоди, за кілька день, нема нічого непевного.

Значить, ми можемо прийняти

се за факт, що гетьманське правительство приложило цареві сей новий двохчлений титул зараз по угоді. Тим більше, що доволі скоро по тім, як сей гетьманський лист, чи взагалі реляції про сей новий царський титул могли прийти до Москви, — московське правительство починає його вже й уживати в своїх зносинах з Україною. Так, висилаючи на Україну в місяці лютім свого гінця до гетьмана й митрополита з

повідомленням про нагороди у царя сина, воно титулує царя в грамоті до гетьмана новим титулом: “всєя Великія и Малыя Русіи самодержца”, і в мовах до гетьмана і митрополита велить гонцеві титулувати царя “самодержцем всея Великія и Малыя Русіи” — хоч поза тим, в самій сій інструкції, цар називається старим титулом “царя и в. князя всея Русіи”³.

Гетьманське правительство тримається потім і далі в зносинах своїх з Москвою сеї титулятури. В грамотах, виготовлених до московського правительства, що мало повезти українське посольство, гетьман також титулує царя новим титулом. Грамоти мають дату “з Чигиринна 17 дня февраля”, але ведуть свій початок правдоподібно ще від переяславських нарад. Се само по собі правдоподібно, бо рішено се посольство було тоді й на се ж вказує та обставина, що в посольство включено депутацію переяславської міської громади. І знов не безінтересно, що коли се українське посольство прибуло до Москви — в царськїм указі з 11 березня, що уставляв церемоніал його в'їзду до Москви на другий день, цар Олексій титулується “царем і в. князем всея Русіи”, а в церемоніалї авдієнції сьому посольству, визначеної на день 13 березня, він прописаний своїм, так би сказати, українським титулом: “Государь, царь и вел. князь Олексій Михайловичъ всея Великія и Малыя Россіи самодержецъ, указаль быти у себя государя на дворї запорожскаго гетмана Богдана Хмельницкаго посланникомъ, Самойлу Богданову да Павлу Тетері съ товарищи” — і далі слїдує програма авдієнції.

(Закінчення — в другому числі)

¹ Акты Ю. З. Р. X. с. 206.

² Тамъ же с. 261.

³ Акты Ю. З. Р. X. с. 307-311.

Азалия над Случчю

Микола Богданець

Літературно-образотворче повісткування

Микола Григорович Богданець народився в Острозі. У 1971 р. закінчив Український поліграфічний інститут ім. І. Федорова у Львові. Працює в галузі станкової графіки та книжкових ілюстрацій. Член СХ України.

Азалия (*Azalea ponticum*, *Rhododendron Luteum Sweet*); грец. "троянда-дерево"; рододендрон жовтий. Реліктова квітка дольдовикової доби. Квітка — феномен природи. В Україні зустрічається як унікал лише над Случчю. Так само в цьому краї зустрічаємо й культурно-історичний феномен. Про надзвичайні явища природи й історії українського духу йтиметься у цьому повістванні, проілюстрованому автором.

Читачів чекає захоплива і незвичайна подорож у прозі й малюнках, яка переходить з числа в число журналу. Автор пропонує свою оригінальну гіпотезу долі Северина Наливайка, з якою переплелися долі інших відомих діячів, зокрема першодрукаря Івана Федорова. Перед Вами розкриються таємничі політичні інтриги Москви й Варшави та не менш таємничі діяння великого українського політика й культурного діяча — князя Костянтина-Василя Острозького, хто свої спасительні для України релігійно-політичні змагання підкріплював

власним фондом алмазів і золота, добуваючи їх у своїх надслучанських володіннях...

Лютий, 1606 рік.

Бібліотека Великого государя Московського Івана Васильовича IV (Грозного), остання її частина, ретельно спакована у невеликі діжки (в яких звичайно перевозили хутра, кав'яр, мед), залиті по краю віка воском, щоб не проникла волога, на санях, накритих дергою, рухалась по Брест-Литовському шляху.

МІСТО ВЕЛИКИЙ КОРЄЦЬ

За ніч шлях гарно підмерзав, і вдень купецька валка швидко рухалася на захід. У Звягелі * до валки приєдналася кінна хоругва. Досить швидко, засвітла дійшли до Великого Корця. Переночувавши, валка рано вийшла з міста, збільшившись на кілька циганських гринджол, які пристали у Корці. Цигани внесли розлад у валку. Старшого кінної хоругви дратував циганський галас.

Вершники їхали позаду, раз у раз поглядаючи на південь. Була зима, в такий час татари не з'являлись в цій частині України. Вони полюбили літо, але колись їхні предки були з'явилися тут і зимою.

Кіннотники за звичкою крутили головами на всі боки. Щоб не натерлась шия, у кожного під коміром шовкова хустинка, під рукою зручно приладнана зброя. За поясами — пістолі, за плечима — янчарки. У деяких ще приторочені позаду луки або самостріли.

Влітку невеликі загони кримців заскакували сюди від Чорного та Кучманського шляхів, переходили дорогу, робили засідку й щоразу нападали з правого боку.

Гаврило Гойський виїхав до шляху.

Валку чекали з дня на день. Вже третій день, як повернулися з копалень. Зупинились у Блудові **.

Стомившись від чекання, зранку виїхали пополювати. Ще у ранішніх сутінках хорти чули лиса й погнали за ним. Лис був бурого кольору, мав великого хвоста, який допомагав йому різко повертати, так що хорти проскакували мимо й зопалу летіли сторчголов. Уже

недалеко від Синьова, собаки раптово облишили гонитву й занепокоїлись. Почали плутатись під ногами коней.

Зачули вовків.

Якщо бусурмани з'являлися з півдня і влітку, то вовчі зграї набігали тут взимку, особливо у лютому. Мастю були дуже різні, від рудого кольору до чорного. Йшли з півночі, від Литви. Подейкували, буцим за

Батиевих часів воронячі та вовчі зграї з'являлися заздалегідь, і то саме в тій місцевості, на яку сунули ординці. Якесь чуття ніби підказувало їм. Можливо, земля гула під тисячами копит чи великий сморід поширювався докуч татарського війська.

“Ухвай, Боже!” — перехрестився Гойський і спрямував коня, що хропів і косував на ліс, до Русивеля***.

Обідати вирішили у Русивелі.

Вже після обіду, коли відпочивали, з шляху дали знак — “з'явилася валка”.

Гойський виїхав з села.

(Продовження — в подальших числах).

In this historical story full of adventures the artist Mykola Bohdanets tells, in prosa and drawings, his own version of the Cossack leader Severyn Nalyvaiko's fate. According to Bohdanets, Nalyvaiko's fate was closely connected with the cunning and wise policy of Prince Vasyl-Constantyn Ostrozky.

*Нині — Новоград-Волинський.

**Тепер — село Світанок.

***Нова назва — Синьов.

ЦЕРКВА ІОАНА БОГОСЛОВА

СЕЛО РУСИВЕЛЬ

ВІН РОЗГЛЕДІВ НЕЗГАСНІ ЗОРІ УКРАЇНСЬКОГО ДУХУ

З попереднього циклу Змішання виходить Життя на позаполярний рівень, Дух звільняється від речовинної можливості Світу й реалізується в Слові. Слово — плід духовних зусиль, духовний протозародок Світу. Енергію Слова знаменує Світлоносний Хрест із загнаними в рухові за Сонцем променями, а напрям руку тут задає духовна первина, що силою світла організовує речовинну сферу. Символ "Слова" поєднує в собі знаки всіх попередніх ступенів Творення Світу, адже Слово — наслідок природно-духовного визрівання людського життя. Істинне Слово — плід просвітленої душі й цілісної міфологічної свідомості. Слово як духовне зерно — носій генної пам'яті етносу. Модульний знак-архетип, що асоціюється із складною структурою Слова, знаходимо на ритуальних предметах орійської /середньотрипільської/ доби української культури /близько 5600 років тому/.

Здобутки порівняльно-історичного мовознавства великі й незаперечні: воно виявило формально-звукові й формально-граматичні відповідності між спорідненими мовами, класифікувало їх, об'єднавши в "сім'ї": індоєвропейську, угро-фінську, тюркську тощо. Але вже в XIX сторіччі, в пору найбільшкучішого тріумфу порівняльно-історичного методу, деякі вчені, не вдовольняючись суто формальними лінгвістичними побудовами, почали шукати першоджерел мови в первісному світогляді людства — у міфології. Одним із них був О.О.Потебня. Та після гнівного окрику з академічного "олімпу" Потебня змушений був полишити міфологічний напрям досліджень. Найрішучішим і най-послідовнішим бунтарем проти формалістики офіційного "індоєвропейзму" став Микола (Ніко) Якович МАРР (1864—1934). Він народився на Кавказі в родині батька-шотландця (Джеймса Марра) й матері-грузинки. Після класичної гімназії Ніко обрав своїм фахом кавказьку філологію. Порівнюючи грузинську, вірменську мови з т.зв. семітичними, він дійшов висновку про стадійний розвиток усіх мов. Найдавнішу, міфологічну стадію Марр назвав яфетичною — від імені Яфета, третього Адамового сина, ототожненого з грецьким Япетом, Прометеевим батьком, а пізнішу, "індоєвропейську" стадію як

"синівську", — "прометеїдною". За Марром, яфетичні мови — це ті, що найбільше зберегли ознак найдавнішого мовного стану (абхазька, баскська, берберська, бретонська та ін.). Усе розмаїття лексичних форм він схильний був виводити від 4 першоелементів: САЛ (елемент А), БЕР (В), ЙОН (С), РОШ (D), — похідних від гіпотетичних першоелементів: салів-італів, іберів, йонів та рошів-русів. Віддаючи данину "духові доби", намагався поєднати своє вчення з марксистською філософією, надмірно його соціологізуючи. Напр., виникнення "індоєвропейських" мов він тлумачив як наслідок радикальної зміни суспільних відносин, коли переміг патріархат. Цей соціологізм і дає підставу деяким нинішнім критикам Марра порівнювати його теорію з лисенківщиною в біології, називаючи її "хворобою мовознавства" (А.Білецький "Яфетичні зорі" академіка Марра"; "Наука й суспільство", 11, 1989). Яка ж доля Маррового "нового вчення про мову" і його самого? Яскравий філологічний талант у поєднанні з полум'яним хистом полеміста здобули йому певний успіх, з'явилися учні, послідовники. Але сміливі думки Марра (як от порівняння української мови з грузинською, баскською та бретонською, у відриві нібито від "тросбратія" з "колиски" Київської Русі) не могли сподобатися більшовицьким "вож-

дям". 1934 року Микола Якович був знищений (власноручно Берією), а його вчення офіційно розгромлено в "дискусії" 1950 р., організованій самим "вождем — і мовознавцем — усіх часів і народів", який особисто зволив узяти участь у повторному вбивстві опального вченого. Відтоді вважається, що з "яфетичною теорією" навіки покінчено й шановані академіки у відгуках, присвячених ювілею М.Я. Марра, обкладають його лайкою, натякаючи на його психічну неповноцінність (цілком у дусі брежнєвського "психіатричного" ставлення до інакомисля). А шкода, вельми шкода, що відкинуто все — майже стовідсотково — з творчої спадщини самотнього вченого. Можливо, що порівняльно-історичне мовознавство й Маррове "нове вчення про мову" — не такі вже й непримиренні антагоністи, що це просто два різні наближення до істини, яка ніколи не буває плоско-однозначною. Друкуючи в українському перекладі статтю М.Я. Марра "Яфетичні зорі над українським хутором", редакція сподівається актуалізувати поставлені в ній проблеми, повернути увагу громадськості до такого важливого питання походження української мови — матеріального вияву духовності незліченних поколінь українства.

Олександр Мокровольський

In his foreword to a Ukrainian translation of Niko Marr's essay "Japhetic Stars Over the Ukrainian Hamlet" O.Mokrovolsky describes briefly the tragic figure of this great "rebel" against the dominating formalism of Indo-European theory in linguistics and what became of his own "Japhetic Theory" or "The New Learning about Language".

Микола МАРР ЯФЕТИЧНІ ЗОРІ НАД УКРАЇНСЬКИМ ХУТОРОМ (Бабусині казки про Роху — Красне Сонечко) Присвячую Другому Всеукраїнському з'їздові сходознавців

Кому Мілоська Венера та Володимир — Красне Сонечко, а кому богиня Мотика, або, що те саме, богиня Рука, та Роха — Красне Сонечко. Негарзд: немає сонечка жіночого роду. Але чи ж наша в тому провинна, що, знавши чудово про жіночий рід сонця і про неспромогу протерти окуляри сучасникам — ураз обернути її, ще жінку в усвідомленні первісного матріархального суспільства, в бородатого представника людства, — подекуди правду-матінку прикрили фіговим листочком, і сонце виявилось створінням вельми сумнівного роду: середнього. Що сонце в усвідомленні не самих тільки сучасних нам а чи середньовічних яфетидів

уваялося жіночим творінням, це легко можна бачити не лише за тим, як у такій архаїчній за нормами хамітичній мові, як берберська, "вогонь", що дістав функціонально за "сонцем" свою назву йт-мас — жіночого роду, але з жіночим оформленням називається і "око" — йт-т, яке за палеонтологією мови є назвою "сонця".

А втім, ця соціально-статева метаморфоза (звісно, не в природі речей, а в уяві людства) скоїлася не з самим лише сонцем. Із сонцем не означеного досі роду можна було б, либонь, хоч за епічним уявленням миритися. В епосі, так у вірменів, сонце —

“отрок”, “дитя”, а “дитя” — воно ж теж середнього роду. Однак те саме бачимо з “небом”. Про “землю” начебто не забув ніхто, що це мати-сира-земля, тобто потоптувана чоловіками, що захопили суспільну владу, жінка, але небо, ця чудова склепінчаста чи то купольна надбудова, звісно, також середнього, коли вже не чоловічого роду: де *coelum* і “небо” (себто середній рід), а де *ἀστέρες* і *le ciel* (себто рід чоловічий). Втім, про французів кажуть, нібито вони втратили середній рід, як і відмінювання. Однак як можна втратити те, чого не тільки ні французів, ні їхні справжні предки не мали, але чого й в природі не було, цього “середнього” роду, авжеж, коли хочете, то й відмінювання. Однак що “небо” було жіночого роду, тому свідки такі безперечно поважної давности мови, як латинська, грецька, та й кельтська, ну хоч би бретонська. Адже з палеонтології мови відомо, що “частина за цілим”; тобто, напр., за “небом” носило назву “облако” [у російській мові — Ред.], яке в первісному уявленні було одним цілим із “небом”. У російській знов середній рід, але уже в французькій “la nue”, не кажучи про “la nue” (*le nuage* — пізніший утвір), а про грецьке (*νεφέλη*), латинське (*nebula, nubos*), та бретонське (*urenn*) і говорити годі. В бретонській по відтуну другої частини, при формальному аналізі — закінчення жіночого роду *-ep* (за хибною орфографією “-епп”), лишається уг, що без будь-якої додаткової ознаки, разом із його двійником означало “жінку”, “дівчину”, коли хочете, то й “наречену” (адже весілля — це обряд культу неба). Не забудьмо, що про уг та ог із значенням “жінки” доводиться говорити по зв’язку з вірменською мовою, за багатьма верствами свого складу ближчою до бретонської, ніж французька: це вірм. *og-ord* “дівчина”, буквально “жінка-дитя”; це схрещений утвір вірм. *-ughî*, *resp. -urhe*, що перетворився на суфікс, показник жіночої статі, а насправді схрещення уг “жінка” й he “жінка”. (Про he, *resp. u* мегрелів *he*, сванізм, див. Н.Марр, Нарисательное значение термина *he* pa в “митанских” женских именах, ИАН, 1921; с. 12.)

Зрозуміло, що яфетидологічні твердження, хоч би які вони були слабко розроблені (знов же не з нашої вини) й хоч би як таємниче нашіптували сучасні маги огуду, що проривається зрідка через нерівноваженість покалічених голів, хоч би як їх ганила стовуста поголошка із задвірків і хоч би як тріумфуюче-величаво замовчувались вони в колах нинішніх і майбутніх, чим і молоді сподіваються стати, сенаторів науки, — це заклик до світла й свіжого повітря, до яскравой радості й живої суспільности, себто до полуденного сонця, яке спалює нещадно всілякі міазми, а не тяжіння чи повернення до ночі. Це не вечір, а зорі, красні радісні зорі. На те ж і Прометей, що зрідно нас із так званими індоєвропейцями. Викравши, як яфетид, вогонь-світло у Неба, він виявився оберненим індоєвропейцями в “Провидіння” (тож хто живе задами, ті досі повторюють цю нісенітницю), а провидіння, себто мудрість, як відомо індоєвропейцям-грекам, вилетіло з голови Зевса, і як же можна було не усвоїти Прометей в прабатьки вигаданим, тобто в природі не існуючим, індоєвропейським “народом”, власне шанованому класові, теж, бачте, породі людській, що так і родилася на світ Божий мудрістю надбудовного походження — із голови, та якої голови? Чоловічої. *Σοφία* “мудрість”, і сама “Афіна”, та й “голова” все жіночого роду, а родитель — Зевс. Чоловік народжує. Це нагадує Біблію семітів. Але в Біблії, викладаючи історію творення жінки з чоловіка, не забувають, що взяте було “ребро” від Адама, а “ребро”, як “бік”, як “сторона”, бере свій початок від “руки” за палеонтологією мови, а за “рукою-родильницею” була названа й “жінка” — шляхом функціонального розвитку значень слів. Малось на увазі відзначити таким чином не фізичну статть, а виробничо-суспільне значення жінки, матері-господині-голови. Тим-то одного роду з “рукою” і

“жінка”, та й “рука” жіночого роду, звісно, не за фізичним її сприйняттям. Але чому “бабусині казки”? А тому ж. Тому що казки наші, добути палеонтологічним методом, зовсім не цураючись теперішнього й актуального, а навпаки, з нього виходячи й нестримно проникаючи в глибоку океану матеріалів, захоплюючи з дна факти в скам’янілості тих доісторичних епох, коли не було ще ні тата, ні, відповідно, дідуся, коли тато не встиг іще змістити в соціальному ладі маму, пройшовши через суспільні функції, первісно усвоєні братові, коли ще не встиг, отже, успадкувати назву жіночого очолення першого людського колективу, аж ніяк не сім’ї й не роду, себто зовсім не соціального угруповання за ознакою єдності крові. Тому зрозуміла основна відміна яфетичних мов від так званих індоєвропейських, прометейдських, власне тих самих яфетичних за масовим основним матеріалом, але перероблених у нову систему в процесі соціально-економічного переродження потомства Яфетового, чи, що те саме, Прометеевого, в потомство прометейдської верстви у Європі та в частині Азії. Це те, що назви тата й мами зміщені, звідси й “дідуся” і “бабуся”. У так званих індоєвропейців як-не-як, у бретонців, кельтів “батько” — *tat*, а це ж пережиток архетипу шиплячої групи *ta-tal, нині представленого у яфетидів у різних за оголошенням соціально-закономірних різновидах: мегрел. *da-dul* “саміця”, чанськ. “курка”, чан. *da-dî* “тітка” (*“мати”), чан., груз. *da+d-e* “весільна мати”, мегр. *di-da* “мати”, груз. *de-dal* “саміця”, груз. *de-da* “мати”, “жінка”.

А *ma-ma* — *ma-mal, *resp. ba-ba* (в говірках) у грузинів, коли не перелічувати його еквівалентів у найближчих споріднених мовах, а часто й не найближчих (берб., тур.), навпаки, “батько”, “чоловік”, “самець”; так само звідси й *bab-ua* “дідуся”, і тільки в *beb-ia* “бабуся” ще пережиток того, що й цей елемент (В), теж у подвоєнні, означав первісно “матір”, “жінку”, і в такому розумінні й дістав він право громадянства у мові панів індоєвропейців, у відповідних складених термінах — із значенням “мати” (лат. *ma-ter* і т.ін.). Але “бабуся” й “дідуся”, так само “дід”, як і у вірменів *tal-tî* “бабуся” при діалект. *talzu* “старший брат”, із яким ототожнюється брет. *tat* “батько”, промовляють про ту величезну прірву, що відділяє мислення яфетидів-грузинів із найближчими родичами від прометейдів, чи то так званих індоєвропейців, отже, й українців та росіян, але не вірменів, що двоються в установленні свого мовного мислення, з двома їхніми мовами, котрі стоять на грані світового соціально-економічного перевороту, — того перевороту, з яким пов’язане народження мов “індоєвропейської” системи. З’ясування цієї грані різних ступенів стадіального розвитку в термінах суспільного ладу істотніше за всілякі формальні ознаки, пов’язані також в остаточному підсумку все-таки з соціальною ідеологією, а не з властивостями звуків, і цю грань, звісно, необхідно враховувати з усіма її наслідками, а проте ж зближення яфетичних мов із так званими індоєвропейськими, в інтересах необхідності яфетидологічного підходу й до української мови, доводиться відносити хоч і слухно до бабусиних, але все-таки казок, лише тому, що так ухвалили фахівці-мовознавці, чия думка панує у всьому вченому світі, навіть у нас.

Але чому і в нас? Чому і в українців?

(Продовження — в подальших числах)

МІФО-ПОЕТИЧНИЙ СЛОВНИК

Олександр Мокровольський

ЕТИМОЛОГІЧНИЙ
МІФО-ПОЕТИЧНИЙ
СЛОВНИК
УКРАЇНСЬКОЇ
МОВИ

Передслово

Як виникла наша мова? І всі мови взагалі? Це чи не така тасмниця, як і походження самої людини... А що, коли тасмницю допоможе розкрити міфологічний ключ? Міфологію українців, як і інших слов'янських народів, не систематизовано в письмі на кшталт розгалуженої грецької ієрархічної номенклатури богів та напівбогів. Але чи не вся наша міфологія збереглася усно — в казках, піснях, переказах, прислів'ях, загадках, а її первинний стан — праміфологія-прамова, коли свідомість була нерозчленована, — досі живе у звичайних буденних словах, що здебільшого постали з колишніх коротких ритуально-магічних формул-речень. Коли брати космогонічні міфи різних народів чи перекази про походження людини, народу, то впадає в око їх посутня схожість, а часто й тотожність. Можна говорити про єдину, в цілому, світоглядну модель, де неодмінно фігурують первісний Хаос, Світове Дерево, Дух-Творець (чи пара Світотворців), Людина-Першопредок... Якщо пралюдство мало спільну праміфологію і була така синкретична мово-міфологічна єдність, то могло бути, що воно мало й спільну єдину правову, яку найкраще буде назвати МІФО-МОВЮ. Якщо Людина прийшла з Космосу, а не еволюціонувала від спільного з мавпою предка, то передумовою для такої Міфо-мови могла бути здатність першолюдей до телепатичного зв'язку — як поміж себе, так і з Космічним Розумом. Обмін думкообразами тільки підкріплювався, виразнювався емоційними вигуками та жестикуляцією. Коли з якихось причин понад 90% людського мозку було заблоковано, людство не лише втратило змогу миттєво спілкуватися з будь-яким куточком Усесвіту через космічну "трубу", чи "коридор", чи то Світове Дерево — воно враз стало практично німе й мусило терміново, на основі ще живих знань, спільних обрядів та вигуків, створювати новий засіб спілкування і збереження духовного набутку... Тож можна сказати, що в принципі кожна мова походить прямо з єдиного першоджерела — Міфо-мови. Адже всі нині суцї на Землі мови, ба навіть тих племен, що в соціальному розвитку зупинилися на стадії родового суспільства, мають досить розвинену структуру...

Та єдина Міфо-мова складалася, либонь, із не такого вже й великого числа універсальні-архетипів. Коли племена розбрелися по світу, кожне навчилося по-своєму комбінувати оті основоположні першоеlementи, але первісний світоглядний Образ лишався по суті незмінний, тільки по-різному сдналися барви, кожне брало собі різні спектральні сполучення, відтінки з розкладеної первинної білини — такого собі телепатичного згустку-Логосу.

Який же був первісний образ Світу, що закріпився у словесному розмаї? А був він людиноподібний і таким зостається й подосї. Речі, явища, якості уявлялися й іменовалися

за єдиним і всевладним принципом антропоморфності — чи й теоморфності, коли згадаємо, що Творець створив людину за своєю подобою. Вже саму початкову нерозчленованість, де "не було неба, ні землі", наші далекі предки уявляли як Людину. Індійці називали її Пуруша, китайці — Паньгу, а слов'яни з германцями — Велет-Имир, звідки німецьке Вельт "світ" і слов'янське МИР (те саме), а вся формула відома нині як наше ім'я Володимир і "їхні" Вольдемар, Вільмар. Головне ж діяння того "космічного гіганта" — це його смерть, коли з його органів та функцій постає цілий впорядкований світ: подих першовелета (чи то ПУРУШ-ВЕЛЕТА) робиться вітром, голос — громом, очі — небесними світилами, тіло — землею, кров — ріками, сім'я — дощем. Але уже в добу, коли виникли такі уявлення, творці мови не просто переносили якості однієї "людини", хоч би й незмірно великої, на вияви доколишнього світу. Одній, непарній сутності неможливо проявитися. Життєздатними, життєтворчими є лише парні сутності, бо тільки вони в злучі творять життя. Тому первісна модель Міфо-мови — бінарна, в основі її — соціум двох, єдність Ін-Ян, жіночої та чоловічої бінарних протилежностей, вогню й води, тепла й холоду, жовтої і синьої барви. Але ж тільки з допомогою третьої сутності — Енергії-Любови перші двох спроможні дати початковий поштовх життю. Любов — енергія єднання протилежностей. Достоту, як це передає найпопулярніша й чи не найархаїчніша українська ідеограма: двійко птахів-голубків зрощують дерево чи квітку Любові-Життя. Абстрактний варіант цього девізу, відомого ще з палеоліту — так званий "тризуб". Отже, основна модель міфо-мови — чи міфо-слова — це троїста єдність, яка є душею кожнісінького слова і зводиться до численних варіацій однієї-єдиної тричленної першоформули: "Тату, Неню люби!" "Чоловічі" шелестівки Т (Д,З,С), К (Г,Х), Р та "жіночі" М (Б,П), Н, Л лучаться чистою енергією голосівок. Кожен звук-фонема є носій тільки йому притаманної інформації, і чим коротше слово, тим виразніше розрізняється, звучить кожен такий "мікросмисл". Т—А: "Тату, люби!"; Н—А: "Неню люби!"; ТА—НА: "Тату, люби, Неню люби!" А згодом цей "перший клас" ритуальної Міфо-мови стає богинею Таною-Даною-Діаною-Атеною...

Доба єдиної Міфо-мови, це дитинство людства, давно минула, її не вернути, але ж діти знов і знов приходять на цей світ, і дитинство та його мова, так звана "дитяча мова" — хіба це не живий релікт тієї доби, постійно відтворювана доісторична реальність, яка завжди поруч нас? Який хлопчик не майстрував змалку лук і стріли, яка дівчинка не робила ганчір'яних ляльок? Кожна дитина за короткий час проходить головні етапи розвитку людства. "Дитяча мова" не тільки найархаїчніша — вона ж і найуніверсальніша з мов.

Олександр Миколайович Мокровольський народився в Чернишах на Канівщині. Закінчив факультет англійської мови Черкаського педінституту. Від 1971 до 1984 року працював редактором у видавництвах "Веселка", "Дніпро". Член СП України. Поет, перекладач, дослідник міфологічних витоків мови.

Ма-ма, ба-ба, та-та, дя-дя — найпоширеніші, найдавніші терміни спорідненості у всьому світі, але універсальні й інші "дитячі" слова: КИКА означає "м'ясо" в рапануйській мові, НЯМА — те саме в мові фульбе... Тож "дитячим" словам, як первісному станові мови, приділятиметься в "Словнику" що-

найсерйозніша увага — поруч із обрядовими народними піснями, прислів'ями, загадками, де слова виступають у найтрадиційніших, найтиповіших поєднаннях, що найпевніше вказують на їх первинний зміст.

СЛОВНИК

А — звук і слово (сполучник, частка, вигук). Вільний, широкий, розлогий, цей звук покриває значний простір, тож первісні його значення в різних мовах: "простір, води, земля, країна". В шумерській мові А виступало з основним значенням "вода" і похідними: "сльози, сім'я, запліднення, злягатися"; в абхазській воно — особовий присвійний префікс класу речей; у рапануйській має значення присвійного займенника "мій". Ці дані підтверджують, що первинне ритуально-міфологічне значення його було "Бери-йми-май-люби!" Якщо спробувати визначити граматично — щось ніби спонукально-дієслівний вигук. Про це свідчить наспів "А-а! А-а!" наших колискових, а також "Аааа!" — незафіксований в українських словниках вигук, яким скликають качок. Цікаво, що опорне, кореневе — А — має тенденцію ніби визволятися від "сторожів" — шестівок, як от французьке А " (він) має", 3-тя особа однини дієслова Av-oir, від латинського hAbere "мати", спорідненого з українським "хАпаю", порівняй hAbeo "маю". Іноді вживається як префікс на кішталт грецького А слів а-моральний, а-політичний: "Є люди і є А-люди!" А от як графічно зображається цей звук-слово у різних культурних традиціях: хеттське $\aleph$ фінікійські $\aleph$, єврейське $\aleph$ арабське (аліф- "бик") $\aleph$, ліхійанське $\aleph$, самудські $\aleph$, турдетанське $\aleph$, угаритське $\aleph$, давньоперське $\aleph$, давньогрецькі $\aleph$ карійські $\aleph$, венетські $\aleph$ етрусське $\aleph$, сікульські $\aleph$, фалісцьке $\aleph$, рунічне германське $\aleph$ рун. скандинавське $\aleph$, огамічне готське $\aleph$, кириличне $\aleph$, глаголичне $\aleph$, вірменське $\aleph$, грузинське $\aleph$, брахмі $\aleph$, тохарське $\aleph$, тибетське $\aleph$, яванське (каві) $\aleph$, телугу $\aleph$, рун. давньотюркське $\aleph$, китайське $\aleph$, японське $\aleph$, черокі $\aleph$.

АБАЗЬ! — вигук, яким відганяють ягнят. Такі вигуки (див. ще АГУСІ! АКОСЬ! та ін.) явно споріднені з так званою "дитячою мовою" (БАЗЯ "вівця, ягня", БАЗЬ-БАЗЬ! — вигук для підкликання овець; ГУСЯ, КОСЯ)

— найдавнішою з мов, а отже, виникли ще в первісно-міфологічну пору, ще до одомашнення вівці, коня, птиці. Слова "дитячої мови" — готові архетипи для сучасних "дорослих" мов. Світ прадавніх людей ділився на невеличкий свій (оселя, родина) і незмірний НЕСВІЙ (ліс, степ, море, дикі звірі й птахи). "Своїм" світом правували добрі духи, не-своїм-неосвоєним — чужі, лихі, незичливі. Власне, все те НЕСВОЄ було одним суцільним багатоліким божеством на ім'я НАВ, НА-У ("Велика Неня-Прародителька"), але при контактах із різними проявами Наві-Нави — дикими вівцями, козами, птаством, кінями, хижим звіром — годилося величати їх різними назвиськами. Вигуками-звертаннями, що починаються на А-, тварин відганяли. Це початкове А- означало: "Візьми! Забери!", а вся формула А-БАЗЬ! — щось ніби: "Забери-Боже!" Префіксальне А- могло виникнути із опорної голосівки спрошеного НАВ: *наВ-БАЗЬ Анв-БАЗЬ Ан-БАЗЬ А-БАЗЬ, подібно до грецького негативного префікса А- (з *Ан-). Від БАЗЬ-БАЗЬ! (БАЗЮ-БАЗЮ!) походить слово БАЗІкати, яке спочатку могло означати: "благати Бога — БОЗЮ-БАЗЮ, що прибрав образ барана, ягняти". Це потверджують приклади контекстуального вживання слова БАЗІкати: "Чи бач! Ще і базікать стало..." (Вовк до Ягняти у Л.Глібова). "Проміж себе дещо базікають, мов вода на лотоках шумить" (Г.Квітка-Основ'яненко). Тобто йшлося про уподібнення до гуку тварин, природи взагалі, про сакральну, незбагненну мову. До речі, в адигів ще донедавна була спеціальна "мисливська мова" — шакОБЗА. І чи не від АБАЗЬ! пішли хеттське hawas "вівця", литовське aris, латинське oris "те саме", які геть скидаються на колишні пастуші оклики: ha-was! a-pis! o-pis! Із АБАЗЬ-БАЗІкати споріднені й давньоукр. БАСнь, і ПІСня, і грецьке ЕПОС, абхазьке АБЗ "мова". Як корінь БАЗЬ означив поняття "мова, пісня" в багатьох похідних від Міфо-мови наріччях, так і синонімічне НАВ, НАВА зробилося терміном "мова" у ацтеків-НАУА чи НАВА (порівняймо НЯВку-МАВку й НЯВкати-МАВкати, наші МО-

ВУ і МЕВУ- "чайку", ще й кельтську богиню МАЕВЕ. Терміном АБАЗЬ, його фонетичними видозмінами різні племена означували розмаїті прояви НАВІ: грецьке BOS "бик", дит. англійське PUSSY "киця", вірменське ПСИ-ПСІ! "киць-киць!", західно-чадське АБІЗІ "заець", латинське АПІС "БДЖола", давньо-слов'янське ОПЦА "мавпа", українські БУЗЬко-БУСол-БОЦан та БУЗІвок ("однорічне теля"). Ним же називали і всю НАВ-дичину: фульбе ЕМБІСА "ворог-звір", амхарське АНБЕСА "лев", а також весь дикий, неосвоєний край: англійське BUSH "кущі, чагарі", українські ПУЩА, ПАША, БУЗ, БЕЗ, БІЗ (БУЗок); БУЗЬ-дерево ("дурман"), албанське ВУЗЕ "берег, край", орокське ВАЗЗЕ "протилегний берег"; воно ж узагальнювалось до імені божества несвого світу: шумерське АБЗУ — світовий прісний океан, що оточує землю, авестійський АПАО-ША — лихий дух посухи, АПСаті — сванський дух полювання, якутські АБАСЫ — лихі духи; воно ж з імені божества стало загальним назвиськом в абхазькому ПШЫ "князь" та англійському BOSS "ватаг, начальник". Японці словом ЕБІСУ "дикуни" нарекли аборигенів-айнів, індіанці-зуні прізвиськом АПАЧІ "вороги" уживали своїх сусідів, що самоназиваються діне "люди". В міру освоєння дикого краю лихі духи "добрішали": єгипетський "бик" АПІС, символ Нілу, став божеством родючості; римляни мали богиню родючості ОПС; на східній Слов'янщині врожай забезпечував АВСень. І в японців колишній "дикун" ЕБІСУ став богом багатства й торгівлі. Цікаво, що ідеокомплекс *А-БАЗЬ "чужий, дикий край" у середні віки відбився у виразі "країна АПЕСЬКА" — країна, де, звісно, живуть А-ПСИ — люди з собачими головами, песиголовці (чи не від "країна Ефеська, Ефес" або ж від назви АБІССІнія, яка, своєю чергою, походить від амхарського АБЕША "тубілець"). Так пересомислово жужиньську книжкову мудрість місцева традиція, наближаючи, уподібнюючи її до своїх споконвічних уявлень.

(Продовження — в подальших числах)

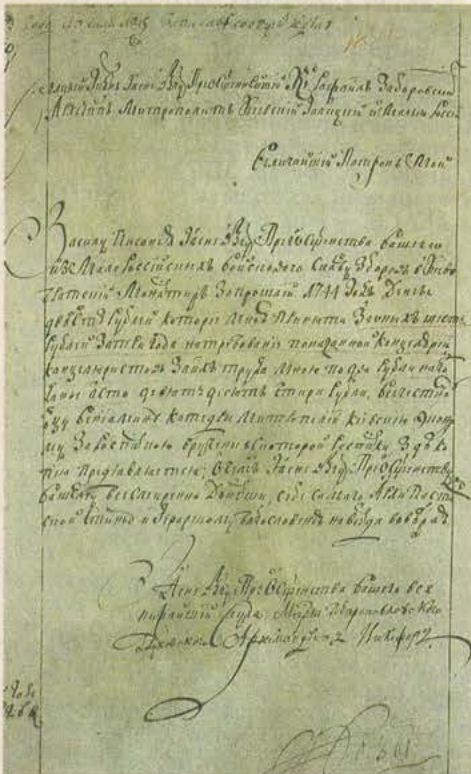

ПИСЬМО

Віталій Мітченко

Мистецтво скоропису в просторі українського барокко

Віталій Степанович Мітченко народився в Тулі. Закінчив відділення графіки Московського поліграфічного інституту /1976/. Працює в галузі станкової графіки, каліграфії, ілюстрування та оформлення книги. Учасник міжнародних та українських виставок, член СХ України. Старший викладач Київського художнього інституту.

Автограф єпископа Рафаїла Заборовського (1745).

Зображальні, пластичні й виражальні можливості латиниці — як складальної, так і каліграфічного письма, — досліджено досить ґрунтовно. Їм присвячені чудові альбоми провідних фахівців у цій галузі — досить назвати імена А. Капра, Г. Цапфа, Я. Чіхольда, В. Тоотса. В той же час кирилиці та проектуванню сучасних шрифтів на її основі серйозну увагу приділяють лише болгарські спеціалісти /В. Йончев та ін./.

Переважає більшість шрифтів, проєтованих у Радянському Союзі, — то здебільшого адаптації латиниці. Такий підхід до графіки шрифту нівелює особливості кирилиці. Іноді навіть порушується питання про уніфікацію кирилиці й пристосування тих знаків, що написанням істотно відрізняються від латиничних, до латинського зразка. Таке ставлення до вітчизняного шрифту збіднює не тільки палітру митців, що працюють із шрифтом, але й культуру в цілому.

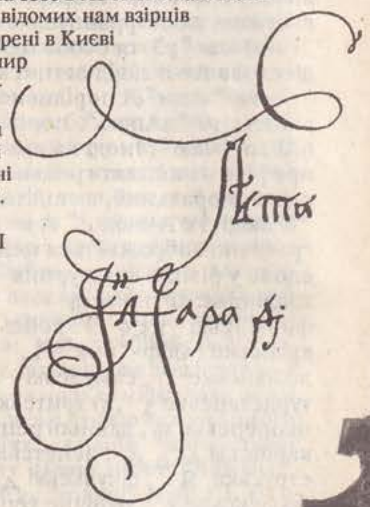
Сьогодні, коли відроджується інтерес до національної історії, культури, мови, не можна лишати поза увагою графіку шрифту. Вивчення зображальних особливостей та можливостей українського історичного письма допоможе виробити на їхній основі сучасні варіанти шрифтів, що відповідали б усім вимогам модерного дизайну.

Нині в оформленні книг і плакатів на історичну, національну тематику ми бачимо в більшості випадків недовершені стилізації скоропису чи більш-менш осучаснені варіанти "нарбутівського" шрифту.

Якщо до історії українського шрифту трохи дотикаються книги Г. Логвина "З глибин", Я. Запаска про Івана Федорова, П. Білецького про Нарбута, а також низка видань з української палеографії, то естетичні проблеми української каліграфії, аналіз її мистецьких особливостей та спромож, роль і місце каліграфії в

просторі національної культури, зміна її графіки в часі — все це досі є біла пляма в історії української культури.

А тим часом своєрідна каліграфічна традиція існувала на Україні завжди — починаючи з перших знаків на посуді Трипільської культури. Могутньо проявила вона себе в XI-XIII віках. Найдавніші з відомих нам взірців були створені в Києві /"Остромирове Євангеліє" — 1037 р. та "Київські глаголичні аркуші"/. Барокко кінця XVI

— початку XVIII віків подарувало нам зразки претгарного скоропису на документах військових і ратушних канцелярій.

Ця доба каліграфії знайшла свого шанувальника, інтерпретатора й продовжувача в особі визначного стиліста Г.Нарбута. Могутній його вплив відчувається й досі в українській графіці. На жаль, в сорокові-п'ятдесяті роки його досягнення часто-густо просто експлуатувалися без належного предмету зображення. Нині один із найцікавіших представників української каліграфії — В.Юрчишин. З великим зацікавленням опановують українські історичні почерки студенти Київського художнього інституту.

Отже, про місце каліграфії серед пластичних мистецтв українського барокко. Для розуміння часових стилів у пластичному мистецтві головне значення має відношення предмета зображення до простору. "Сильне переживання" /за В.Фаворським/ простору людиною барокової доби породжує ті прийоми, які майстер використовує для його осмислення — й трансформації у творчий простір. В архітектурі й скульптурі — це підпорядкування реального простору формі та об'ємові храму чи постаті. В малярстві, графіці й каліграфії — вироблення способів, що сприяють переведенню тривимірності у двовимірність полотна, аркуша.

Для архітектури українського барокко притаманне активне освоєння простору — активніше, ніж в архітектурі барокко європейського. Це досягається асиметрією декорів фасадів, їхньою рельєфністю, складним членуванням об'ємів, активним використанням овальних форм тощо.

Архітектурні форми своїми овалами розсувають простір і час, оскільки простір осмислюється лише в

часі. Волоти й спіралі стискають простір-час. Тобто простір стає творчим матеріалом. Недарма одним із найпопулярніших творів барокової доби є "Апокаліпсис", трактований як зміщення часу й простору /ангел згортає небо, мов сувій, і т.ін./.

Активне освоєння простору характерне й для парсуного малярства, яке в цей час постає в Україні. /Чи не в цьому творчо-активному відношенні до простору заховані витоки деяких гоголівських гіпербол, коли віз видається Хомі Брутові неоссяжним, потім життєвий простір звужується до панноччини садиби, звідкля немає виходу, потім — сільською церквою і, наостанок, стає ще вужчим — магічним колом довкруг бурсака /"Вій"/. А в Києві раптом завидніли Карпатські гори й вершини із списом на них /"Страшна помста"/.

І, нарешті, безпосередньо про скоропис. Якщо аркуш паперу чи пергаменту увияти простором /точніше, "просторовим шаром", за визначенням В.Фаворського/, тонкі штрихи — "тонучими" в ньому, а насичені лінії рельєфними; якщо спіралі й розчерки в універсалах розглядати, долучаючи й третій вимір — глибину аркуша, то ми відчемо спільне з усією культурою українського барокко естетичне осмислення простору як стихії, котру треба долати, підкоряти, організовувати /і знов пам'ять нагадає про мандри Сковороди, чумацькі шляхи, козацькі походи.../.

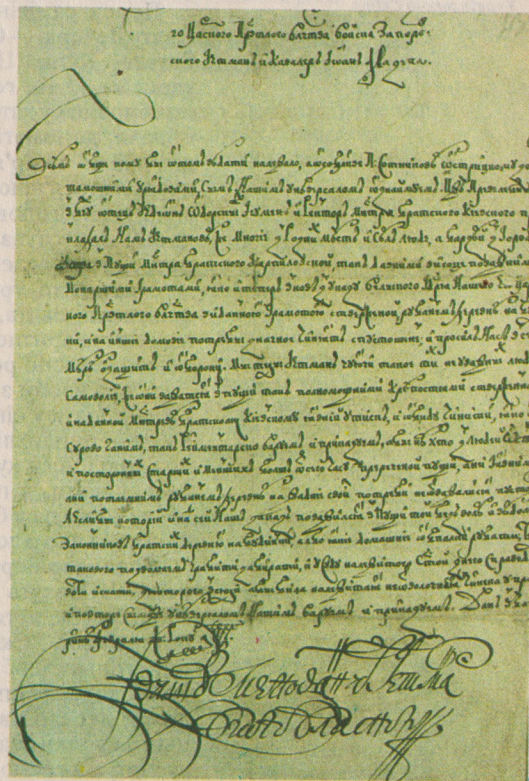
Візьмімо будь-який універсал котроїсь із українських канцелярій та погляньмо, як писар розпоряджається "просторовим шаром" аркуша. Композиційно й просторово цей аркуш можна порівняти з фасадом барокової кам'яниці, коли "читати" його згори вниз. Спочатку йдуть темпераментні закрути й розчерки, що дають зоровий акцент початку напису й вертикальну сув'язь першим рядкам. Вони утворюють подобищу барокового картуша з характерною для української архітектури цього періоду динамікою та асиметрією в деталях. Далі починається рівна, вишукано-віртуозна й вивірена робота: написання слів і складання горизонталей рядків у вертикальний масив напису, де функцію в'язучої речовини виконують вертикальні зв'язки лігатур. І наприкінці напису — розчерк, який є засобом психологічної розрядки після напруженої праці. Така складна просторово-лінійна ритміка притаманна саме українському скорописові. Європейська каліграфія цього часу ритмічно більш розмірена. Просторовий шар аркуша, в якому знаходиться масив напису, неглибокий. Розчерк раціональний і пружний, мов стиснена пружина. В російському скорописові цього періоду роль психологічних розрядок, поряд із розчерками, виконували виносні елементи літер, через що напис виходив більш нерівний, пульсуючий.

В журнальній публікації немає змоги докладно говорити про ті зовнішні впливи, що сприяли виробленню таких своєрідних способів ритмічної організації аркуша, як і про вплив на українську каліграфію візантійської і латинської традицій, а на російський скоропис — арабської в'язі, ісламського мистецтва, про їхні взаємовпливи тощо.

В подальших числах журналу ми продовжимо публікації, присвячені українській каліграфії. Мова піде про

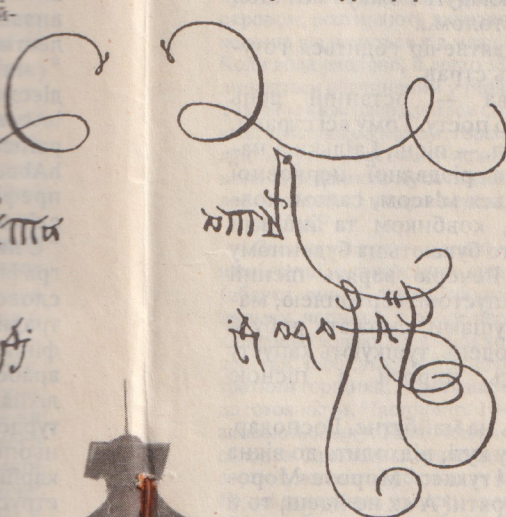
мистецькі особливості скоропису: індивідуальна своєрідність письма, різновиди написання літер, роль лігатури в образному ладі письма, шрифти в архітектурі, використання українських історичних видів письма сучасними художниками, створення на їхній основі сучасних українських шрифтів і т.ін.

Artist Vitalii Mitchenko tells in his article about the problem of Cyrillic types in the cultural life of the former Soviet Union. In fact Cyrillic types have not been developed properly. For example, the Ukrainian cursive writing of the Cossak times offers rich material to be worked out in modern typographical prints.

Автограф гетьмана Івана Мазепи (кінець XVII — початок XVIII ст.)

Фрагмент брами Заборовського у Києві (XVIII ст.)

Цей знак-архетип належить до орійської /північно-східної/ доби в українській культурі /близько 5 тисячоліть тому/ й символізує стабільну пару структуру життєродної першоклітини Світу. Світородні первини снагою взаємопритягання вирвалися із скоючих лабет первісного хаосу. Так у процесі саморегуляції життєродної потенції чоловічої й жіночої, духовної й природної первин вивільнилася могутня енергія, й зародився Всеєдиний Світ у безлічі його виявів. Так у взаємній довірі й любові зароджується світ людської родини й світ етносу. Орійська парна родина є модульною першоклітиною Українського Світу.

Лідія Артюх

СВЯТВЕЧІРНІ СТРАВИ

Різдво — одне з найбільших свят українців. Його витoki — в далеких, ще дохристиянських часах. Надто багато згублено за сімдесят років атеїстичного нігілізму, але залишилася пам'ять, завдяки якій ми відновлюємо сьогодні забуті традиції, втрачені звичаї, обряди.

Перед самісінким Різдрвом справляють Святу Вечерю — Святвечір, Багатвечір, Вілія, Багата Кутя. Цього дня родина встає удосвіта, усі готуються до свята. Діти прибирають у хаті, вішають свіжі рушники на образи, допомагають матері варити обід на два дні: за повір'ям, у перший день Різдва не дозволялося нічого різати, сікти, рубати. Тому з усією головною роботою — рубанням дров і приготуванням їжі — старалися впо-ратися у переддень Різдва.

У хаті тихо, урочисто. Все — у трепетному очікуванні свята. Всі знають, що в ці дні не можна сваритися, галасувати, грюкати й навіть голосно розмовляти.

А тим часом зварилася пшениця на кутю, і її виносять у сіни, аби вистигла. Вершечок з куті — присохлі зерна — господиня збирає ложкою і несе курям. Треба кинути їм куті й не скликати, а подивитись: якщо до зерна зразу збігається багато птиці, то це віщує добробут, а як мало — нестатки.

Господар бере в рушник миску з кутею і несе на Покуть під образи, примовляючи: "Квок-квок, кутя — на Покуть, а узвар — на базар!" або "Скільки в цьому горшку кутенят, стільки щоб я мав телят і ягнят, курчат і гусят, каченят і поросят!" За батьком біжать діти й весело квокчуть, бо вірять, що після цього квочки будуть добре квоктати й водити курчат, а в господарстві додасться і худоби й птиці.

Миску з кутею прикривають двома хлібинами або книшами чи калачами. Поруч ставлять у глечик узварову юшку, а в мисці — груші з узвару. Узвар на Різдво варять дуже наваристий: туди кладуть чимало груш (щоб був солодкий) та іншої сушеної садовини — яблуку, вишень, слив, малини, смородини... Настояний за ніч, він стає духмяний і набуває густо-золотавого відтінку. Під святкову скатертину, на яку ставлять кутю й узвар, стелять сіно (після свята його віддають коровам і волам, щоб у

Лідія Федорівна Артюх народилася в Дніпродзержинську Дніпропетровської області. Закінчила історичний факультет Львівського державного університету. Етнограф, кандидат історичних наук. Автор монографій "Українська народна кулінарія. Історико-етнографічне дослідження" (К., 1977); "Їжа й харчування українців і росіян північно-східних районів України" (К., 1982) та ще понад 40 публікацій з питань української традиційної побутової культури.

них теж було своє свято). Поруч куті ставлять обжинкового снопа — Діда, Дідуха, Куля, Снопа — житнього на Поділлі, Поліссі та всій Лівобережній Україні, вівсяного — у Прикарпатті й Карпатах.

Святвечірню вечерю починають тоді, коли на небі зійде Зоря — перша зірка, Венера. Уявіть собі, скільки разів діти вибігають з хати, аби поглянути на небо, і як же радісно вони сповіщають про появу Зорі!

Свята вечеря — суто родинна подія. У гості починають ходити першого дня Різдва. Якщо когось із родини немає вдома, його згадують, для нього кладуть ложку — от ніби й він тут, з усіма за столом...

За звичаєм на Святвечір годиться готувати саме дванадцять страв.

Переддень Різдва — останній день Пилипівки, зимового посту. Тому всі страви, що подаються на стіл, — пісні. І тільки з наступного дня, після різдвяної церковної служби, розговляються м'ясом, салом, ковбасою, кров'яною, ковбиком та іншими стравами, які не часто бувають на буденному столі. А на Святу Вечерю варять пісний борщ, вареники з капустою, картоплею, маком, з вареними грушами, смажать рибу й варять риб'ячий холодець, тушкують капусту з грибами, печуть пироги з пісною начинкою.

З кутею ворожать на майбутнє. Господар, узявши першу ложку куті, підходить до вікна або виходить надвір і гукає: "Морозе-Морозе, ходи до нас вечеряти! А як не йдеш, то й не йди на жито-пшеницю, всяку пашницю!" Або ще так кличе Мороза: "Морозе-Морозе, іди до нас куті їсти! А як не йдеш, то не морозь нам ні телятка, ні ягнятка, ні маленького дитятка!"

Дівчата, тримаючи в роті першу ложку куті, виходять на поріг і слухають, звідки собака загавкає. За повір'ям, саме звідти засилатимуть до них сватів. Погодувавши домашніх і Мороза, господар останню ложку куті підкидає до стелі. Якщо до стелі прилипне багато зерен, то це віщує добре роїння бджіл.

А в різдвяний вечір діти носять вечерю пупорізній бабі, хрещеним, родичам. У вузлик — миска куті, накрита двома-трьома пирогами, книшами, калачами або

паланицею. Дорослі віддячують дітям варенухою, гостинцями й віддаровують своєю кутею з узваром.

Так кутя ставала не просто стравою, а символом майбутнього врожаю, родючості, добробуту й щастя.

Страви з рослинних продуктів, зокрема каші — особливо характерні для української народної кухні. А основа куті — хлібне зерно — символізувало багатство родини, плодючість землі й худоби, продовження роду людського, а отже — щастя й благополуччя. Горіхи й мед так само знаменують родючість і добробут, а мак, за народним повір'ям, оберігає від злих сил.

Різдво припадає на важливу календарну пору — період зимового сонцестояння, що його в цілому світі

святкують як важливу подію: перемогу світла над птьмою. В ці дні не лише українці варять кашу з різного збіжжя з різноманітними приправами. Люди вірять: як почнеш рік, так він і мине. Тому в цю пору такого великого значення надають обрядовій страві. Ще давні греки варили панспермію — кашу з різних злаків, приправлену фруктами, солодощами, а китайці здавна готують лабаджоу — несолону рисову кашу з фруктовими й овочевими підливами.

Розпочинаємо описи призабутих страв із українського святвечірнього столу.

КУТЯ

Взяти найкращі зерна пшениці — цілі, неподрібнені, очищені від луски в ступі, а не на крупорушці, замочити їх на ніч. Уранці розбухлі зерна варити в достатній кількості води в печі (духівці). Готові зерна повинні стати м'якими, але не розваритися, залишитися цілими. Пшеницю охолодити, зливши зайву воду, якщо вона залишиться. Пом'яти у неполів'яній макітрі макогоном мак до сивого кольору, подрібнити волоських горіхів. (Мак можна перетерти, двічі тричі пропускаючи його через м'ясорубку). Медові стільники заливають окропом, розтирають ложкою. При цьому вощина відділяється від меду й спливає. Коли вода охолоне, її легко зібрати. Мед лишається розчинений у гарячій воді. Таким чином одержується сита. Її заливають, змішують з маком, горіхами і заправляють кутю. Для смаку можна всипати жменю родзинок. Кутя повинна бути солодка на смак і не дуже густа.

УЗВАР

Основа узвару — сушені груші. Сушені груші, а також іншу сушену (яблука, вишні, сливи, абрикоси, малину, чорницю...) добре перемивають холодною водою. Заливши холодною водою так, щоб сушениці було не менше третини горщика, варять на малому вогні до готовності. Настоюють 10—12 годин і заливають юшку. Якщо юшка вийшла несолодка (трапилися груші несолодких сортів), додають трохи меду або цукру. Груші складають у миску хвостиками догори, щоб зручно було брати їх з миски руками. Яблука, сливи, абрикоси... складають у іншу миску, звідки їдять ложками.

ПИРІЖКИ ЧЕРНІГІВСЬКІ

Готують звичайне, вчинене на дріжджах, молоці, олії, яйцях пшеничне тісто. Розділяють його на досить великі (завбільшки з долоню) коржі, починають і садовлять на лист близько один до одного, щоб пиріжки, підійшовши, трохи торкалися боками й росли вгору. Перед саджанням у піч (духівку) змащують добре збитим яйцем.

Для начинки беруть солодкий гарбуз, розрізають на смуги й запікають у

духівці. Охолоджений гарбуз очищають, добре розтовчують і додають калини. Пропорція калини й гарбуза — 1:3. Калину можна готувати двома способами. Перший: ошпарені калинові ягоди кладуть у гарбузову товч цілими. Другий: так само приготовлені ягоди калини розтирають на друшляку і, відділивши зернята й верхню шкірку, змішують з гарбузовою товчю. Коли треба, начинку і в першому, і в другому випадку можна підсолонити.

ПИРІЖКИ ПОДНІПРОВСЬКІ

Тісто готують так само, як і на Чернігівщині. Для начинки беруть мак, готують його так само, як для куті. Ошпарені цілі калинові ягоди (не більше 5—7 штук на кожен пиріжок) перемішують із тертим маком і медом. Замість меду можна брати цукор.

ПИРІЖКИ ВОЛИНСЬКІ

Готують вчинене несолодке тісто. Для начинки смажать квашену капусту з цибулею, приправляючи її до смаку перцем, сіллю, цукром (якщо капуста занадто кисла). Сушені білі гриби замочують, відварюють, дрібно січуть, підсмажують із цибулею на олії (бажано сім'яній — конопляній), додають до капусту.

РИБ'ЯЧИЙ ХОЛОДЕЦЬ

Вариться юшка з окунів, щучих голів, дрібної риби з коренем петрушки, морквою, однією цибулиною, солиться й перчить до смаку. Варити слід на малому вогні, не накриваючи покривкою, аби зберегти прозорість. Коли юшка готова, обережно зливається, знову ставиться на вогонь, додається судак (цілою рибиною, з головою і хвостом). Вариться на малому вогні до готовності. Для кращого загустіння можна покласти трохи желатину. Розливають у великі й широкі миски (скільки судаків, стільки порцій). Рибу треба виймати дуже обережно, щоб вона залишилась цілою. Миски ставлять у холодне місце. До холодцю подають хрін.

ХРІН

Деялька корінців хрону намочити на 2—3 години. Почистити й потерти на дрібній тертушці. Червоного столового солодкого буряка, свіжого або заквашеного попередньо (десь за тиждень до того), потерти на тій самій тертушці, додати

соли, цукру, оцту, розбавленого холодною кип'яченою водою, розмішати. Хрін повинен бути дуже гострий. Тримати в закритому посуді, щоб не видихався.

БОРЩ ПІСНИЙ

Квасоля, картопля, морква, буряк, цибуля, часник, петрушка чи пастернак, олія, перець, сіль, смажена риба, сушені гриби — ось ті продукти, які становлять основу полтавського пісного борщу. Для кращого смаку можна покласти томатного соусу чи морсу.

Зварити квасоло. Підсмажити на олії посічені соломкою буряк (краще квашений), моркву, петрушку чи пастернак, покласти в окріп і варити до напівготовності. Потім покласти картоплю, порізану кубиками, довести до кипіння й додати дрібно посіченої капусту й вареної квасолі разом з юшкою, в якій вона варилася. Варити все разом. Посолити, поперчити, додати томатного соусу і влити трохи бурякового квасу. Смажену на олії рибу й підсмажені з цибулею гриби покласти в борщ і доварити на малому вогні (ще з 5—6 хвилин). Дрібно посікти цибулю й часник, розтовкти у дерев'яній ступці (салатовці, ковганці). Борщ зняти з вогню і заправити цибулею й часником, а також свіжою чи сушеною зеленню петрушки й кропу. Особливо смачний цей борщ, коли настоїться. Їдять холодним.

ВУШКА З ГРИБАМИ

ПО-ГАЛИЦЬКОМУ

Приготувати прісне тісто, як на вареники, тоненько розкачати, розрізати на маленькі квадратики (зі сторонами приблизно 2—3 см). Сушені білі гриби відварити, дрібно посікти, підсмажити на олії з цибулею, додати перцю, соли. Начинити вушка. Готові вони повинні мати форму трикутника. Потім ще з'єднати краї по діагоналі, щоб страва справді нагадувала вушка. Смажити у киплячій олії, поки підрум'яняться.

У подальших публікаціях поведемо мову про найтипівіші страви у Масляну й пости, у святкові й повсякденні м'ясиці, згадаємо, що слід готувати на Маковія, Спаса, Пречисту, Покрову, на Андрія та Миколая...

РІЗДВЯНІ СВЯТКИ

Гарно в нас справлялися святки Різдвяні, Великодні та Клечална Неділя. Ми, діти, так уже було дожидаємо першої Багатої Куті. Так було нам гарно, як ото узвар та кутю поставлять на покуті на сіно. Їсти ми ніколи не хотіли до Зірки, хоч, було, мама й дає нам пирогів. Але ми не їли, а виглядали Зірки. А як зійде Зірка, тоді всі сідали вечеряти. Так гарно бувало тоді, так якось радісно. І хата наче покращає, і всі в хаті наче ласкавіші стають. Повечерявши, ми, малі, носили вечерю до діда, до баби і до хрещених батьків та матерів. І в тих хатах, куди ми приходили, було ніби краще, ніж звичайно, і люди наче ласкавіші були. На Різдво вранці малі ходили по хатах віншувати, а великі ввечері колядувати. Як

вийдеш із хати, то все село аж дзвенить од співів: то все колядники колядують. Швидко збіжить Різдвяний Тиждень, вже й Меланки. Скрізь по хатах вареники варять, а ввечері аж дзвенить село од щедрівок. Там співають: "Ой сів Христос та вечеряти..."; там: "Ой на річці на Йордані..."; а там діти вигукують: "Щедрик — ведрик, — дайте вареник!.." Так гарно та весело скрізь! На Новий Рік ще вдосвіта малі хлопці, забравши рукавиці з пашнею, біжать посівати. Посівають та приказують: "На щастя, на здоровля! Сійся родися, жито, пшениця й усяка пашниця!.." А їх гарно вітають і гостинців дають, а то й копійку чи дві грошима. А під Водохрище знову Кутя, і мороза макогоном проганяють...

Марія Грінченко (М. Загірня) /1863-1928/ — письменниця, педагог, лексиколог, народознавець. Дружина Бориса Грінченка — видатного подвижника української культури.

КОЛЯДКА

Ходить, походить
Місяць по Небу.
Кличе, покличе
Зорю до себе:
— Ходімо, Зоре,
з нами гуляти,
З нами гуляти,
колядувати...

Коляд-колядниця,
На покуті кутиця.
Прийшли колядники,
Застали господаря
З челяддю коло стола.
Поздоровляємо усіх
До ста літ!

Художник Ю. Мігченко

ЕТНОПЕДАГОГІКА

Нарікають старі на молодих опісля, а самі, не хто інший, сіяли своє гірке жниво! Думають, що з дітей можна зробити все бійкою та лайкою, як уже підростуть, та й роблять тільки нищих рабів, а в будучині — бунтовників. Ні, хто хоче з своїх дітей діждати собі втіхи, той учи їх релігії хатньої з самого малечку, вчи тоді ще, як вони в тебе немовлятка, та не одними словами, а також і самим ділом. Коли бажаєш бути святинею в очах у твоїх дітей, то нехай і вони будуть святинею тобі. Не скверни їх ока і уха ділом і словом ледачим. Нехай діти звикнуть бачити в тобі не одну силу, а також правду і благість. Хата мусить бути першою школою і першою церквою чоловікові. Тільки тому буде праведна користь із шкільної і церковної науки, хто вийшов із хорошої хати.

Пантелеймон Куліш (1819-1897) — великий мислитель, історик, письменник, народознавець, педагог, творець сучасної української абетки.

Лідія Худаш

НАША ТРАДИЦІЯ РОДИННОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ

Саме в родині дитина дістає перші уроки життя, саме тут формуються основи особистості. Батьки — жива модель майбутнього своїх дітей.

В основі традиційного родинного виховання в українському суспільстві одвіку є праця. Саме вона визначає духовні й фізичні якості людини. В українському селі панівним був принцип натурального господарства, тож кожна сім'я виробляла не тільки продукти харчування, але й з власної сировини /льону, вовни, шкіри/ виготовляла одяг, взуття і т. ін. Тож діло знаходилося кожному. За традицією, вже п'яти-шестилітнім дітям доручали посылну для них роботу: бавити маленьких дітей, прибирати в хаті, пасти гусей, годувати домашню птицю, кролів тощо. За сумлінно виконане доручення не забували похвалити малюка, щоб маленький член родинного колективу усвідомив важливість свого скромного, але незамінного внеску в спільний добробут.

Від 7-8 років спостерігається деякий розподіл праці: дівчаток починають навчати "жіночих робіт", а хлопчиків — "чоловічих". Під керівництвом матері чи бабусі дівчатка поступово вчать виготовляти льон, коноплі, виробляти полотно. Уже в 14-15 років вони ткали тканини з складними узорами. Наскільки кожна дівчина володіла цим складним і необхідним ремеслом, свідчив її посаг. За кількістю сувої полотна, наміток, рушників, скатерок люди судили про її працьовитість і готовність до подружнього життя. Не менш важливо було навчитися дівчині жати жито, громадити сіно, вирощувати і заготовляти на зиму овочі, пекти хліб, варити різні страви, доїти корову, виробляти з молока різні продукти.

Хлопці під керівництвом батька чи діда опановували "чоловічу роботу": догляд за худобою, оранку, сівбу, молотьбу, косовицю, заготовлю дров, будівельні роботи, виготовлення знарядь праці, домашнього начиння. У 15-16 років хлопці вже працювали нарівні з дорослими. У місцевостях, де було розвинене рибальство, хлопчиків навчали різних способів риболовлі, а також виготовлення спеціальних рибальських знарядь. Всяке збиральництво було здебільшого за дітьми. Хлопці переважно збирають гриби, дівчата — ягоди. Частиною ягід і грибів споживає родина, а частину продають і за одержані гроші купують дітям одяг, взуття й т. ін.

Головне в трудовому вихованні — розвинути у дітей свідоме ставлення до праці. При цьому виробляється культура праці: уміння відразу включатися в роботу, правильно її планувати тощо. Батьки добре усвідомлювали очевидну істину: якщо активність дітей, зокрема підлітків, не спрямувати на корисну працю, вона може проявитися в аморальній поведінці.

Традиційним у селянській родині є гуманне ставлення батьків до своїх дітей, виявлення позитивних рис у їхньому характері й поведінці та опора на це позитивне у повсякденному житті. Повага і довіра до дитини поєднуються з вимогливістю, але фізичне покарання застосовується лише в крайніх випадках. Головними і най-

Лідія Сергіївна Худаш народилася в Дубровиці на Рівненщині. Закінчила Львівський педагогічний інститут і аспірантуру при Київському науково-дослідному інституті педагогіки. Кандидат педагогічних наук, доцент. Автор монографій про вивчення творчості українських письменників у школі, багатьох наукових статей з педагогіки вищої школи, етнографії, обрядовості, а також трьох збірок поезій.

поширенішими методами виховання були і є: переконання, авторитет батьків у сім'ї, їхній особистий приклад /"Яке дерево, такий і клін, який батько, такий і син"/. Там, де між подружжям злагода, взаєморозуміння, єдність вимог до дітей, там виростає хороше покоління, яке поважає батьків, старших, звертаючись до них, як правило, на "Ви".

Надаючи вагомого значення вихованню, не применшують і ролі спадковості: "Яблуко від яблуні далеко не відкотиться", "Який цвіт, такий і плід"... Спадковими завжди вважали темперамент і характер. Вірили також у залежність людини від "плануди"...

В духовному вихованні дітей значну роль відігравала релігія. Родинне релігійне виховання поглиблювалося у школах, де "закон божий" був обов'язковим предметом. Освіта у вихованні сільських дітей на прикінці XIX — на початку XX століття посідала другорядне місце. Основним вихователем лишалася родина, в центрі уваги якої — виховання чесного, працелюбного, з почуттям власної гідності господаря, вірної в подружньому житті, умілої господині, турботливої матері.

Певною школою для хлопців, як відзначали сучасники, були *нічліги*. В кожному селі на вигонах збиралися парубки й підлітки з кінями на нічліг. Розклавши вогнище, більшу частину ночі збували в розповідях казок та бувальщин. Важливу виховну роль відігравали *вечорниці*, куди сходилися дівчата й парубки і за роботою розповідали казки, бувальщини, співали пісень.

Розумовому, фізичному та естетичному розвитку дітей, практичній підготовці їх до життя сприяли різні *розваги* та *ігри*, у яких діти відтворювали те, що бачили у житті, зокрема різні види робіт. Першою чергою "господарювали". Хлопчики відтворювали оранку, сівбу, жнива, косовицю... У полі, пасучи худобу, робили плужки з дерева та імітували оранку, сіяли з пастушої сумки пісок по дорозі, відтворюючи сівбу і т. ін. В Україні побутувало пастуше свято — "Петрикування", яке відбувалося на пасовиськах у день св. Петра і Павла. Цього дня пастушки об'єднувалися в гурти, викладали на спільну скатерку харчі. Після святкового обіду змагалися, хто більше знає казок, загадок, прислів'їв, приповідок, заводили пастуші ігри та розваги.

Дорослі заохочували трудові ігри та розваги дітей, приказуючи: "Подивіться, як діти орють, сіють — будуть добрі, врожайні роки".

Серед ігор, пов'язаних із родинними подіями, найбільш розповсюджені були: "весілля", "хрестини", "похорон", "у гості". Тут основну участь брали дівчатка: готували з піску й зілля різні "страви", відтворювали окремі дії родинних обрядів тощо. Над усе дівчатка любили гратися "в ляльки", що їх самі й виготовляли з різних ганчірок. Ця гра розвивала у дівчаток материнське почуття, прищеплювала навички догляду за дитиною.

For centuries, the traditional family upbringing of children based on work, dominated in the Ukrainian village. Lidiya Khudash tells how, when, and what kind of labour boys and girls were accustomed to in Ukraine, how important for children's upbringing were plays and toys.

Лад — універсум
прадавньої українсь-
кої культури:
одвічний наш теонім
і шлях життя в
Істині. В міфо-
релігійній свідомості
українців Лад уособ-
лює духовний, не-
бесний, закон
Українського світу, а
його пара Лада —
природний, земний,
закон. Лад і Лада — це
й Духи-Заступники
любви, злагоди в
українській родині, й
Великі Духи-За-
ступники Ук-
раїнського Світу.
Всеєдиний Лад —
символ віри одвічної
української орійської
/світлославної/
ведичної релігії. Суть
Усеєдиного Ладу —
триєдність Духа,
Людини й Природи
або триєдина
зрілість у Людині
Істинного Слова,
істинного Думання й
праведного Діяння.
Модульний знак Ладу
— типово орійська
горда постава
Людини на Землі з
піднесеними на рівні
голови до Неба
руками, яка єднає со-
бою Природу й Дух і
символізує одухотео-
реність людського
єства на противагу
розпростертому на
Хресті роз'яттяю,
яке означає духовну
неміч, рабство,
пригнічення життя.
Постава Людини в
овалі світородного
Космічного Яйця-Рай-
ця — вияв структури
Всесвіту, адже
Людина — творіння
Всеєдиного Ладу.
Символ Ладу виник в
орійську /ранньо-
трипільську/ добу
української культури
/понад 6 тисячоліть
тому/, його зобра-
ження збереглися на
ритуальному посуді,
на писанках, у
вишивці. Таку благо-
родну постава має й
Оранта — Всеєдина
Мати Землі й Мати
Духа Небесного
Світла (Хорса), тоб-
то Лада або Родиця.
Така сама постава в
Єгипетській Ісіді —
Всеєдиної Матері
Природи й Матері Ду-
ха Неба /Хора/. І
Оранта, й Ісіда —
спасительки Земного
Світу. Спасительст-
во — досягнення
Людиною
внутрішнього ладу
свого єства, а відтак
прилучення до
Всеєдиного Ладу.

ЛАДОВІРА

Олександр Шокало

РІЧНЕ ОБРЯДОВЕ КОЛО

Українська міфо-релігійна свідомість у народній святково-трудої обрядовості

...Тепер думка — сила, і ніщо не зупинить її, якщо буде віра. Віра — дайте нам віру! Тоді з'явиться енергія, тоді розвалиться всі перепони, усі затхлі клітки, що кишать червами, куди понасаджують всяких потвор лякати думку — наче вона горобець. Сміливо, наснажно вперед!..

Володимир Вернадський. 1890, Полтава.

ПЕРЕДСЛОВО

Наша традиційна віра, наші одвічні міфо-релігійні знання й моральні закони живуть у стародавніх піснях-молитвах, замовляннях та міфах річного обрядового кола. Українські священні тексти функціонують усно понад 7 тисячоліть і мають глибинну мовно-світоглядну спорідненість із давньоіндійськими вєдами /достовірне знання/ — також первісно усними священними текстами, зібраними понад 3500 років тому в найдавнішу книгу людства — Рігведу. Звідси походить спільне наймення первинної релігійної практики орійських колін — ведизм, провідний принцип якого — триєдність істинного Слова, істинного Думання й праведного Діяння. Ведична релігія єднає вільних свідомих людей у єдиному духовному спрямуванні. Ведизм — спільна для всіх народів орійської, світлославної, культури духовна практика особистого безпосереднього одкровення Реального Знання. Таке знання відкривається лише морально зрілим людям, бо моральність втримує людський розум від лиходійства. Осердям одвічного українського ведизму є заснована на Реальному Знанні дієва віра — Ладовіра, що виявляється в свідомій волі людини до життя. Усвідомлена віра забезпечує людині одкровення правди Всеєдиного Буття, бо здатність вірити — це вже одкровення. Якщо людина не вірить, вона не відає й правди. Правда людського життя — узгодження Слова, Думання й Діяння із Всеєдиним Ладом. Наша правда — Лад нашого внутрішнього світу.

Лад — універсальне поняття релігійної практики українців-оріїв, моральний закон Українського Світу. Шлях Ладу як шлях життя в Істині відповідає китайському Дао та індійському Дгарма (буквально: ясний розум, єднання). Лад поєднує в собі всі ступені самореалізації цілісної політеїстично-

монотеїстичної міфо-релігійної свідомості українців і охоплює всі теоніми (від ведичного Дива-Дія до християнського Бога). Лад уособлює всепрймаючу світотворчу снагу живої української Ладовіри, яка вносить у життя людини ясність і радість.

Ладування нашого особистого й етнічного світу із Всеєдиним Світом забезпечує річне обрядове коло — цілісна всенародна релігійна система українців-оріїв. Обрядове коло сприяє узгодженню духовно-природного життя людини з річними циклами пульсації духовної й космічно-сонячної енергії. Природна сфера людського життя цілковито підпорядкована сонячним ритмам, які виявляються в добовому чергуванні дня й ночі, у зміні пір року протягом повного обертання нашої планети довкола життєдайного світила. Саме цілорічна взаємодія Сонця і Землі визначає сезонну циклічність обрядового кола, ознаменовану чотирма найбільшими роковими святами, що їх приурочено до весняного рівнодення, літнього сонцезвороту, осіннього рівнодення й зимового сонцезвороту.

Українці-аграрії в процесі тривалої духовно-господарської практики виробили універсальний комплекс обрядів народної культури, які гармонізують людське єство з Природою й Духом. Наші традиційні святково-трудої обряди одвіку оберігають людину од фізичного й духовного виснаження, гармонійно регламентуючи дні праці й відпочинку, підтримуючи гігієну біологічної й духовної поживи.

Світла й чистоти обрядового свята потребують душа, тіло й розум. Тіло хоче відпочити од фізичної втоми, а душа й розум прагнуть звільнитися од буденної марнотности й досягти жаданої гармонії. Будні — для природних потреб, свята — для духовних

запитів. Свято — радіння людського духу, привнесення Безвічного в перебутне земне існування. Звідси й духовне значення поняття обряду — радити, ладувати, радіти.

Обрядом відзначають появу людини в цьому світі, біологічну й духовну зрілість її, одруження, проводу душі в інший світ. Зрештою все людське життя на Землі за своєю духовною суттю — постійне справляння обрядів. Обряд — спасення річ для людини. Обрядове священнодійство підносить душу над проминушим, тлінним, виводить розум за межі звичного, гнітючого — відкриває перспективу Безвічного Життя. Діючи на глибини психіки, обряд спонукає свідомість до виходу на вищі рівні, сприяючи індивідуальному й суспільному самоладуванню. Мета обрядового священнодійства — пробудження в підсвідомості людини її генної пам'яті. А пам'ять українців-оріїв дуже давня, і збереження її забезпечують традиційні обряди — модулі етнічної культури.

Священнодійства рокових свят розвивають у людині глибинні чуття родинної, родової, етнічної єдності й захищають людське ество від несприятливих зовнішніх впливів і внутрішнього неладу. Найвищий сенс обрядового священнодійства — подолання зневіри, відчаю, самотності, радість прилучення душі до Всеєдності. Річне обрядове коло увібрало в себе традиційні вірування всіх дванадцяти колін українців, і за характером обрядів та змістом священних текстів можна визначити рівень духовної зрілості наших предків і вік Українського Світу.

(Продовження — в подальших числах)

In the first part of his essay Oleksander Shokalo considers ideological sources of year's ritual circle in the Ukrainian World as well as manifestations of its mytho-religious consciousness in the traditional ceremonial rites of festivities and labour. The ancient calendar cycle of year is an integral system of the Ukrainians' religious knowledge.

Василь Рябчук

Василь Петрович Рябчук народився у Почапинцях на Вінниччині. Закінчив лісогосподарський факультет Львівського лісотехнічного Інституту /1967/. Доктор сільськогосподарських наук, професор, завідувач кафедри генетики, лісових культур та деревнознавства Львівського лісотехнічного Інституту. Автор багатьох наукових праць та підручників. А ще він — скарбощукач у галузі народних знань.

НАРОДНИЙ МІСЯЦЕСЛІВ

Січень

- Січень додав дня на курячий скік.
В січні висить багато довгих бурульок —
врожай буде добрий.
Січень найгостріший — рочок найплідніший.
Іній в січні на стогах — буде мокре літо і злее жито.
Січень сірий — хлібам біда.
Січень сухий і холодний — літо очікується жарке.
Хвали січень сніговий, травень дощовий,
серпень — на сніп рясний.
Січень холодний — липень буде сухий і гарячий:
не чекай грибів до осені.
Мряка в січні — мокра весна.
Січень без снігу — літо без хліба.
Часті в січні снігопади й заметілі — часті в липні дощі.
- Різдво**
День на Різдво сонячний — дорід на хліб.
Заметіль на Різдво — бджоли гарно роїтимуться.
Іній на Різдво — врожай на хліб; небо зоряне —
врожай на горох.
Морози різдвяні великі — надійний врожай.
На Коляду вночі тріщить, а вдень плющить.
На Різдво зелене — на Великдень багато нових
могил рясніє.
Ніч проти Різдва місячна або зоряна —
на врожай баштанів.
Різдво збігається з настанням молодика —
рік буде неврожайний.
Різдво зелене — білий Великдень.
Різдво краще тріскуче, ніж пекуче.
Сніг на Різдво — озимина буде добра.
Тепло на Різдво — весна буде холодна.
- Меланії /13-те/:**
Вітер уночі на Меланії дме з півдня —
рік буде теплий і ситий; із
заходу — буде достатньо молока в господарстві;
зі сходу — чекай врожаю на садовину.
- Василя /14-те/:**
Заметіль на Василів день обіцяє багатий урожай горіхів.
Іній рясно вкриває на Василя всі дерева —
буде врожай на збіжжя.
Ніч на Василя зоряна — до врожаю ягід.
Сніг випаде в цей день — буде щасливий рік.
- Хрещенський вечір /18-те/:**
Місяць повний у цю пору — до великого розливу,
бути великій воді.
- Водосвят, Водохрещ, Ордань /19-те/:**
Відлига хрещенська — на врожай.
День на Водохрещі теплий —
хліб буде темний,
тобто густий.

Ольга Бенч

ХОРОСПІВ УКРАЇНЦІВ

Ольга Григорівна Бенч народилася на Тернопільщині, закінчила Львівську консерваторію. Диригент, музикознавець, кандидат мистецтвознавства, викладач Київської консерваторії. Займається питаннями екології української хорової культури та її регіональними особливостями. Автор праць, опублікованих у наукових виданнях та республіканській періодиці.

Осмилюючи реальний стан хорової культури України, я збагнула: ми так далеко відійшли від традиції, що вже й самі не віримо в її духовну вартість. А саме від ставлення диригента до традиції залежить, наскільки діє механізм її захисту, або навпаки: йде її руйнація через нав'язування невластивих їй канонів. Однак саме в цьому питанні між диригентами, композиторами, музикознавцями й фольклористами найбільше непорозуміння.

Музикознавці пов'язують початок духовної традиції українського хорового співу з виникненням професійної письмово фіксованої (т.зв. академічної) культури, ігноруючи при цьому традицію хорового співу прадавньої усної культури. Фольклористи не зважають на ті руйнівні процеси, що відбувалися й відбуваються нині в традиційній пісенній культурі, займаються самодостатнім аналізом зафіксованих мертвих текстів. Композитори сам факт прилучення до народно-пісенної тематики вважають творенням в душі традиції. Диригенти-практики, вишколені вузівською системою, орієнтовані на усереднений тип національної культури, залишаються «глухими» до справжніх цінностей. Їхні намагання досягти європейського рівня і апелювання до загальнолюдських цінностей, оминаючи осмислення родових коренів власної культури, безперспективні. Кожне явище світової культури має своє питомиє етнічне коріння, яке надає специфічності будь-якій національній культурі. В живому виконавському процесі загальнолюдське виявляє себе через духовно-генетичний код власної культури і тим здобуває неповторність. Не володіючи цим кодом, диригент не спроможний досягнути глибини власної культури, а тим паче вивести її на світовий рівень.

Причина непорозуміння, які виникають довкола проблеми національної специфіки хорового співу українців, полягає в тому, що

теоретична думка, а згодом і практика, за вихідний художній принцип узяли вторинну, напливову на нашу традиційну співочу культуру форму хорового співу. Ця, принесена до нас із Заходу, академічна хорова традиція по суті була синтезом канонів візантійської (церковної) й західно-європейської традиції співу й існувала за законами письмової культури. Вона й стала основним критерієм оцінки професійності співу.

А наша традиційна хорова культура, яка виникла в питомих природному середовищі, по суті своїй була обрядовою, жила за законами усної традиції й несла в собі розмаїття місцевих ознак. Цей спів не обслуговував ідеологію, не функціонував на соціальне замовлення, а жив з внутрішньої потреби людини творити гармонію. Тому завжди був спрямований на саморозкриття, на духовний саморозвиток, самореалізацію людини.

Функція хору в традиційній обрядовій культурі визначалася не кількісним показником, а змістом співу-одкровення одухотвореної громади людей. Сутністю обрядового хорового співу було єднання співаків у єдиному духовному устремлінні при вільному самовияві індивідуальності кожного співака. При цьому кожен співак виражає в колективному співі своє особистісне сприйняття й переживання світу. І ця глибинна дорога пізнання життя пролягає через серце людини, і цією ж дорогою «від серця — до серця» народ

передає наступним поколінням свій духовний досвід. Тому й звучить цей спів природно, не-сучи в інтонованому звучанні правду життя. Те, що співак вносить у живу інтонацію, викликано органічною потребою висловити «мовою почуттів» красу внутрішнього світу людини. І саме ця особлива «мова почуттів» у кожній культурі є тим живим коренем етносу, через який віками струмує генетичний код його духовності. Саме він і визначає національну специфіку звучання хорового співу українців. «В українських співаків наш молодий музичний світ (Заходу — О.Б.) міг пізнати те, що має справжню будучність — оте природне думання, яке не шукає технічної нарочитості. Проте досягають вони того, що є найліпшим критерієм найвищого мистецтва: вражіння, безпосередності, необхідності, природності та правди», — читаємо в рецензії на світову концертну подорож українського національного хору під проводом О.Кошиця. Ця виконавська естетика хору О.Кошиця, високо оцінена зарубіжною пресою, виросла з коріння традиційної співочої культури українців.

Цей первинний, природний характер колективного хорового співу з часом було втиснуто в канонічні рамки церковного співу, де творчі індивідуальності співаків підкорялися волі регента, а вільне колективне звучання хору стало допоміжним засобом емоційного увиразнення церковної проповіді. З церковної канонізованої форми співу згодом виникають світські хори, які виконують соціальне замовлення певних суспільних верств. Так поступово природній хоровий спів втрачав свою первинну обрядову функцію в житті всього суспільства й зберігався лише в реліктових виявах регіональних традицій.

Зараз, коли так гостро постає необхідність відродження національної культури, необхідно

переосмислити ставлення до традиційно регіональної пісенності, як фундаменту хорового співу. Без цих коренів хорова культура не може повноцінно розвиватися, оскільки вона повинна постійно жити за законами світу, зберігаючи безпосередній зв'язок людини з природою й Космосом. Регіональні традиції є тими судинами, якими хорова культура бере поживу з питомої землі, з душі й духу народного.

Музична культура України багата розмаїттям народно-пісенних традицій, які свідчать про її великий духовний потенціал. Кожен з «живих» осередків різниться поміж інших своїми талантами, пісенними стилями, оскільки формуються вони під впливом різного укладу життя, характеру праці, історії краю. Однак усіх їх споріднює те, що формування їхнього духовного досвіду, переживань і почуттів людини невіддільне від землі й природи. Користуючись її дарами, людина завжди відчуває себе часткою природи. Цей особливий психологічний стан, не зрозумілий у всіх найтонших деталях для жителя міста, є необхідним для творчості. Саме він породжує відчуття спорідненості з усім до-воклицьким, коли вся природа сприймається, як одна родина. Звідси народжується та цілісність як в характері образів, так і в їх сприйнятті і переживанні. Образи народної пісні завжди несуть реальність духовну, яка виростає з художнього переживання всього навколишнього, що оточує людину. Процес виконання пісні — це завжди момент її реального переживання, це не театралізована маска, за якою ховається пустота душі, а щораз нове опіпереживання. Повторюючи свої теми і мотиви, народна пісня завжди розкриває єдність людського і природного, висловлюючи з безпосередністю і простотою народну мудрість, в основі якої лежать вічні закони людського буття. Цей стрій почуттів не може щезнути з життя навіть тоді, коли отримує інше зовнішнє забарвлення, тому що є його природним живим коренем. З ним складається єдність поколінь, загострене відчуття землі, батьківського дому, пам'ять народу. В кожній місцевості склалися свої стосунки з природою, які по-різному відтворюються в співочих манерах і характері світопереживань. В рівних безкінечно протяжних лініях ліричних пісень центральної України завжди звучить безмежна даль степів, яка має особливий і неповторний характер вислову. В

переживанні цього нескінченного простору виражає свою тугу протяжна пісня, що вмістила в собі духовні переживання багатьох поколінь народу. Широка й тривала мелодична завершення польських пісень створюють враження "ніби співець залюбки вслухувався у звук власного голосу серед польської пущі, бажаючи її все ж таки чимось оживити. Ці рівні лінії довгих фермат якось дивно гармонізують із одноставністю польського краєвиду" (Ф. Колесса. Народна музика на Поліссі. К., 1970, с. 417).

Зв'язок з природою виявляється на кожному ступені культури, оскільки несе в собі незмінне відчуття рідної землі. Власне і сутність культурної традиції етносу виявляється у взаємозв'язку людини з її природою. В залежності від того, наскільки людина вірна природньому імперативові, виникають і різні ціннісні орієнтири у професіоналів усної традиції хорового співу й професіоналів письмової, академічної культури. Ось приклад: "Коли старенька співачка наспівала на магнітофонну тасьму одну із давніх балад, вчений зауважив: "... яка чудова ця народна пісня..." На що виконавиця відповіла: "Так, сумна доля випала йому" (тобто героєві пісні). В цьому діалозі два цілком різні погляди на світ, а отже, й розуміння суті народної пісні. Народна виконавиця в процесі співу виражає не естетичну цінність, а органічну, дану їй від природи сторону життя.

Органічність внутрішнього світопереживання і його зовнішнього вияву у виконавському процесі обумовлено в традиційній культурі особливостями світосприйняття і світопереживання. Реальні істоти постають як символи різних життєвих явищ, а символи в свою чергу переживаються як реальні істоти. І в цьому цілісному співвідношенні з природним світом, де все взаємопов'язано і взаємообумовлено, відбувається формування високого морального духу традиційної пісенної культури.

Зараз, коли втрачено зв'язки поколінь, коли зруйновано моральні принципи, особливо гостро постає необхідність переосмислення інтелектуальних позицій щодо традиційної культури. Ця необхідність диктується духовною потребою українського народу. Тому відродження регіональних традицій — це основоположне завдання відродження України.

Реальне життя традиційної культури сьогодні виглядає сумно. Що-

денно з лиця землі безповоротно щезають унікальні духовні явища регіональної культури. Процеси урбанізації та індустріалізації, науково-технічний прогрес безжалісно руйнують природне середовище, поза яким не може жити традиційне виконавство. Помирають носії традицій, молодь невпинно мігрує в міста — так порушується природний механізм передачі духовного досвіду. А тим часом в умовах деєкологізації хорової культури, в умовах знищення природних ландшафтів традиційного виконавства штучно створюються співочі поля, які демонструють такі ж штучні форми співу "під народ", уніфікуючи до усередненого національного стереотипу пісенні традиції наших розмаїтих регіонів.

Звичайно, народна пісенна культура — явище неоднорідне, а тому, аби освоїти її, потрібно переінятися її духовною сутністю. Річ у тім, що терміном "народний спів" називають різні виконавські явища. Одні з них насправді мають глибинну духовну основу народної культури, а інші, існуючи поряд, призводять до нищення автентичності, продукуючи масові бездуховні підробки під народну культуру.

Усі непорозуміння, які виникають навколо традиційного народного виконавства, зумовлені тим, що ця глибинна виконавська традиція ніколи не вичленовувалася наукою як самостійна сфера культури зі своїми естетичними виконавськими законами. Натомість практики й по сьогоднішній день розглядають її в площині "вище-нижче" рівнем відносно значно пізнішої, вже письмово фіксованої академічної традиції співу. Внаслідок такого підходу до розуміння традиційної пісенної культури як чогось перехідного (якщо ми не надали їй статусу самостійної культурної цілості) відбувається безперервна підміна цінностей, що призводить до цілковитого нівелювання традиційного виконавства.

Зберегти чистоту, природність глибинних шарів хорової культури України можна лише в комплексному розв'язанні проблеми екології рідної природи й людської душі з позиції загальнолюдських духовних вартостей.

Oľha Bentsch proves the origins of the Ukrainian choral culture to be pre-Christian. The appeal of the article is to restore the Ukrainian traditional choral singing with its unique regional features.

ЦІЛИТЕЛЬ

Олександр Кавуненко

Годилося б відразу відрекомендувати читачам свого співрозмовника, і я охоче роблю це двома словами: дід Сергій. Так коротко і шанобливо звуть люди сімдесятирічного Сергія Олександровича Леонтьєва.

Сто доріг у діда Сергія, та одну він торує щодня: у ліс, на луки, до чистих іще місць, збережених Богом навіть після того, як по нашій землі пішов з косяю чорнобильський привид. Одне слово, — знахар, і цим багато сказано. Він був переконаний, що знахарство — то його божественне призначення. Цього не збагнути, вважає дід Сергій, поки біль усіх дітей не стане твоїм власним боєм і діти всього світу — твоїми власними дітьми.

— Діду Сергію, а як прийшло до вас усвідомлення свого призначення? — запитую.

ДІД СЕРГІЙ:

КАШТАН І ГЛІД ПРОТИ СНІДУ Й РАКУ

— Уві сні. Наснилося мені, як два представники рослинного світу ніби простягли до мене свої дари. Я довго роздумував над цим сном, аж поки все, як кажуть, стало на свої місця...

— І які ж це рослини?

— Каштан і глід. Вони містять кверцитин, або дифінілоцтову кислоту. Це безцінний дар Божий. Без нього нам неймовірно тяжко було б опинитися наодинці з хворобою, враженою пітратами цивілізацією.

— Дуже прошу, то й почнімо з каштана! Про його цілющу дію мені вже доводилося дещо чути — певно, як і чимало кому з наших читачів. Але це здебільшого приблизна інформація. Тим більш цікаво почути про лікувальні властивості каштана з ваших уст.

Дід Сергій:

— Каштан бореться з раком, знешкоджує шкідливу дію магнітних полів Землі там, де вони перетинаються між собою. Треба, щоб дівчора, йдучи або граючись під високовольтними лініями передач, обов'язково клала каштани в головний убір. І — під ліжко. Дванадцять штук: по чотири каштани посередині і по боках. Так само і над ліжком на ниточці підвісити — по тих же лініях, що й на підлозі. Щоб відводити магнітні бурі, бо вони, як відомо, теж приносять чимало лиха: інфаркти, інсульти...

Фітотерапія стверджує, що каштан лікує двадцять п'ять хвороб. А я скажу — понад п'ятдесят! Причому таких, перед якими офіційна медицина безсила. Скажімо, радикуліт. Скільки людей страждає! А ви пошійте кишеньку для каштана і носіть його на попереку — як рукою зніме радикуліт.

Або у дружини ішіас — запалення сідничного нерва. На ніч поклав їй у ліжко каштан — до ранку ішіас забрався геть. Чи зуб у мене заболить, то міцно притисну до щоки каштан. Чотири секунди — й біль минувся. Все це свідчить про те, що у каштана сильне біополе.

Олександр Сергійович Кавуненко народився в Києві. Закінчив факультет журналістики КДУ (1975). Автор книжок повістей та оповідань "Червоний поїзд" (К., 1987), "Перевал" (К., 1990), поетичних добірок та численних статей у пресі.

Отож йому й до снаги боротися з недугами з'єднувальної тканини, ревматичним артритом, вовчим лишаєм, із хворобами, викликаними дією сонячної радіації на тканини. Здається, іншого дієвішого захисту від страшної сонячної радіації й немає. А дірок в озонному шарі землі не меншає. Розплата ж — СНІД, рак... Тому я не втомлююсь повторювати — носіть каштани!

— Постійно чи слід час від часу міняти їх?

— Постійно. Адже, як я вже казав, він не втрачає свого біополя.

— А радіацію вбирає?

— Вбирає, але небагато. Людина більше ризикує вхопити грип "іспанку"... Звісно, зібрані у Києві каштани необхідно спершу вимити...

— А як і в яких кількостях слід вживати каштан з профілактичною метою?

— По-перше, це має бути сухий порошок, по-друге, важливо вживати його тоді, коли вірус грипу ще не розмножився в організмі до неймовірної кількості. Дозування — залежно від комплекції, у середньому — по три чайні ложки тричі на день протягом усієї епідемії.

— А для дітей?

— Доза менша. Скажімо, кладіть порошок на кінчик чайної ложечки, але остаточно це можна вирішити з лікарем.

— А чи нема побічних впливів дії каштана на організм, якихось протипоказань?

— Є двадцять національностей, представникам яких вживати каштани недоцільно. Це мешканці середземноморського басейну. У них він викликає гемоліз, діючі так, як хінін.

— А тепер, будь ласка, про глід.

— Глід, я вже казав, містить кверцитин — засіб проти раку. Особливо корисні в нього цвіт і листя. А ягоди глоду, як і плоди червоної горобини, слід вживати для виведення з організму радіонуклідів.

Зоряна Болтарович

З ДОСВІДУ НАРОДНОЇ МЕДИЦИНИ

1. Зміцнювальні засоби

Протягом тисячоліть українці нагромадили чималий досвід у галузі народної медицини, зокрема зелолікування. Розмаїтий видовий склад рослин, а сфера застосування широка й багатоманітна. Наукою підтверджено раціональність використання багатьох із них, і вони увійшли до арсеналу наукової медицини.

Та є в арсеналі народної медицини українців рослини, наділені весільною і різнобічною лікувальною дією, магичними властивостями. Їх зараховують до розряду зілля від усіх недуг. Такі погляди ґрунтуються, з одного боку, на величезному досвіді, багатовікових спостереженнях за світом рослин, з другого — у них знайшли відображення уявлення наших предків, відомин тих далеких часів, коли людина одухотворявала природу, поклонялася її силам. І виникали легенди про чарівне зілля — універсальні ліки від усіх недуг і пошестей, обереги від злих сил.

Про особливу шану до рослин свідчать їх народні назви: "Дивосилом", або "дев'ятисилом", називають у народі найчастіше *оман високий*. А ще *оман* називають "болячковим коренем", "великим зілєм" (наголошуючи цим самим на його різнобічній лікувальній дії), "старим хлібом", "старівником". Діапазон надзвичайно широкий. Свіжим листям рослини гоять рани, виразки, пухлини. Відвар або горілочаний настій кореня вживають як загальнозміцнюючий засіб, здатний підтримати імунну систему організму. Серед мешканців Верховинського району і здроз користуються популярністю "оманове вино", або, як його тут називають, "вино дикого сонічника". Для його приготування беруть 20 г свіжого кореня на 1 л червоного вина і варять 10 хв. Таке вино дають пити людям, ослабленим важкою недугою, кволим та немічним. Відвар кореня рослини на меду рекомендують при легневих недугах, туберкульозі легень, в суміші з коренем лопуха при ревматизмі, порошок зі свіжого кореня вживають при болях шлунку.

Ліком від дев'яноста дев'яти недуг називають у народі *звіробій*. Чудовий знавець народної фітотерапії М.А.Носаль вважав, що немає рослини, рівної звіробові щодо лікувальних властивостей. Про популярність цього зілля свідчить багатство його народних назв: "Іванове зіле", "святоянське зіле", "краваник", "Божа кривця", "прозірник", "пожарниця" — такий далеко не повний їх перелік. Звіробій застосовують при найрізноманітніших захворюваннях. Водяний настій його п'ють при хворобах шлунково-кишкового тракту, нирок, печінки, легневих та гінекологічних не-

дугах (матковій кровотечі), геморої, головних болях, ревматизмі, подагрі, загальній слабості організму. Зовнішньо у вигляді ванн, примочок, компресів, мазей (разом з іншими компонентами) використовували при шкірних висипах, виразках, наривах, туберкульозі шкіри, діатезі у дітей. При опіках та всіляких ранах особливо популярна "звіробоева олія", яку виготовляють, настоюючи не менше трьох тижнів у соняшниковій олії квіти звіробою у співвідношенні: дві частини квітів та чотири частини олії.

Якщо з лікувальною метою рекомендували суміш кількох трав, то звіробій був обов'язковим компонентом. "Як без борошна хліба не спечеш, так без звіробою зілля не зварить", — кажуть на Поліссі, або "Всяке зілля без звіробою, як страва без соли."

До рослин-універсалів з надзвичайно широкою лікувальною дією зараховує народна медицина й *кропиву*. В народі здавна відомі її кровоспинні й кровоочисні властивості. Свіжим соком з листя кропиви гоять рани, п'ють при легневих і маткових кровотечах. При фурункульозі, хронічних захворюваннях шкіри рекомендують чай зі стебел і квітів кропиви, з відвару кореневища купелі, з розпареного у гарячій воді листя — компреси. Відома ця рослина і як ефективний засіб від ревматизму. Найчастіше болочні місця просто жалють свіжо зрізаною кропивою, хоч в окремих місцевостях були складніші рецепти. На Полтавщині, наприклад, у таких випадках хворого купають у відварі хрону й кропиви.

Вживають кропиву при простудних захворюваннях, болю в грудях, сильному зазяжжю кашлі. Причому, в різних місцевостях свої способи приготування ліків. На Харківщині та деяких районах Чернігівщини в таких випадках пили настій листя кропиви, подекуди на Чернігівщині перевагу віддають настою рослини на молоці. На Гуцульщині, Волині, в центральних областях України використовують відвар кореневища.

При сильних головних болях у деяких місцевостях України рекомендують мити голову в теплу настої або відварі цвіту кропиви, а при випадінні волосся та лупі — у відварі листя. В останньому випадку інколи застосовують суміш з рівної кількості листя кропиви та підбілу.

Рослина і зараз — одна з найпопулярніших у народі. Вивчення хімічного складу кропиви свідчить, що вона містить цілу низку біологічно активних речовин, які благотворно впливають на організм людини. З неї готують цілющі салати, додаючи до молодих листочків кропиви, які перед тим на одну-дві хвилини опускають

Зоряна Євгенівна Болтарович народилася в Задвір'ї Буського району Львівської обл. Закінчила філологічний факультет Львівського держуніверситету ім. І.Франка (1957). Кандидат історичних наук. Автор монографії "Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст." (К., 1976), "Народне лікування українців Карпат кінця XIX — початку XX ст." (К., 1980), "Народна медицина українців" (К., 1990), низки статей з історії, етнографії та народної медицини.

в окріп, зелень кропу і цибулі, олію тощо. Це одна з найефективніших рослин, здатних зміцнювати імунну систему організму, виводити радіонукліди.

Варто згадати ще одну, мало знану в науковій медицині, зате дуже популярну в народі рослину — *полін звичайний*, або *чорнобилі*. "Трава чорнобилі мати єсть усім травам" — таку оцінку дають їй пам'ятки медичної літератури.

Лікарський порадинок XVII століття рекомендує при болях голови мити її у відварі чорнобилі (цілої рослини з коренем) на оцті або вині. Етнографічні джерела XIX — поч. XX ст. подають відомості про чорнобилі як засіб від простудних захворювань, туберкульозу, холери і такої тяжкої недуги — як епілепсія ("падуча", "зла бола", "лихе", "чорна слабість").

Місцевою специфікою відзначаються народні рецепти. Мешканці Волині, наприклад, при туберкульозі вживають відвар кореня чорнобилі на білому вині (варять 10 хв., додають мед, п'ють по одній склянці натще). При епілепсії у цій же місцевості рекомендують відвар кореня на пиві. На східному Поділлі в аналогічному випадку вживають порошок кореня. При цьому строго дотримуються певних правил, яким не можна відмовити у раціональності. Корінь викопують дерев'яною лопатою, а, висушивши та розтерши на порошок, беруть тільки дерев'яною ложкою.

Магічні функції чорнобилі такі ж багатоманітні, як і лікувальні. Цим зіллям, зібраним на Івана Купала, підперезувались, щоб запобігти болю попереку при роботі, особливо під час жнив, підкурювались, щоб уберегти себе від уроку. З метою профілактики малярії, наприклад, шукали під коренем чорнобилі вугликів, які треба було проковтнути, а на їх місце покласти монету — своєрідну жертву землі.

Сучасні польові матеріали розширюють існуючу в етнографічних джерелах інформацію про цю рослину. На Рівненщині, наприклад, відвар кореня чорнобилі вживають при запальних процесах нирок, сечового міхура, гінекологічних та венеричних захворюваннях. Рослина багата на флавоноїди, дубильні речовини, вітамін С. Згідно з сучасними науковими даними чорнобилі — одна з тих рослин, які спроможні зарадити нам у чорнобильській біді, хоч як парадоксально це звучить.

Використання цілющих рослин у їжу — супи, борщі — один із засобів зміцнення імунної системи організму.

Zoriana Boltarovich describes Ukrainian traditional methods of curing various diseases.

ХАТА

Архип Данилюк

В структурі цього знаку, що зберігся на ритуальних предметах із орійської /ранньотрипільської / доби / понад 6 тисячоліть тому/, прочитується прями́й Сонячний Хрест, уписаний у п'ять концентричних овалів /число 5 знаменує додання 4-вимірності й наростання симетрії в структурі Світу/. Хрест в овалі означає збалансованість природного й духовного векторів колоруху і являє собою вікно — атрибут і символ орійського життя. А концентричні Сонячні Кола — знак ріалі /орій-хлібороб орав своє поле за Сонцем/. За структурою Сонячних Кіл орії будували й свої міста, сліди яких простежуються в земному лоні України лише з Космосу /орійські міста виростали з землі й у землю верталися/. Орійські хліборобські міста були водночас і храмовими обсерваторними комплексами, в яких життя невіддільне від обряду світлославлення. Так і житло окремої орійської родини було храмом родового духу /український архетип хата буквально: житло духу предка/. Храмова структура орійського індивідуального життя й міста забезпечувала постійне узгодження його мешканців з життєтворчою структурою Всесвіту. Так у модульному знакові "Господи" прочитуються знання української астрономічної культури. Тут водночас закладено й зародження /образ Космічного Яйця-Райця/, й завершення /образ степової Могили-Піраміди/ вибудови Українського Світу, тобто Безвічність нашого Життя.

Архип Григорович Данилюк народився в Згоранах Любомльського р-ну Волинської обл. Закінчив географічний факультет Львівського університету /1965/. Працює завідувачем відділу етнографії в Львівському музеї народної архітектури та побуту. Автор монографії "Українська хата" /К., 1991/, а також 170 статей про культуру й побут українського народу.

ЗДЧЕСТВО КАРПАТ

На сьогодні у Львівському музеї народної архітектури і побуту експонується більше 120 пам'яток народного будівництва з різних місцевостей західних областей України. Це різноманітні типи народного житла, господарських і виробничих споруд, пам'ятки монументальної архітектури. До музею відбираються найтиповіші будівлі, зрідка перевозяться і виняткові пам'ятки, які становлять науковий чи мистецький інтерес. Звертається увага на те, хто будував той чи інший архітектурний об'єкт. На жаль, більшість будівничих архітектурних об'єктів, що експонуються, невідомі.

Бойківська церква з с.Кривки (1763 р.).

Лемківська садиба (початок ХХ ст.).

Водяний млин та хата з с. Либохори (1749 р.)

САД

НАПОЇ, ЩО ДАРУЮТЬ
ЗЦІЛЕННЯ І ДОВГОЛІТТЯ

Досі ми не можемо назвати ім'я будівничого Миколаївської церкви /1763/ з с.Кривки Турківського району Львівської області, яку ще на місці на початку ХХ ст. досліджував академік Ігор Грабар і відзначив її серед найвидатніших творів народної архітектури Карпат у своїй праці "История русского зодчества" /1902/. Цей твір — немов квінтесенція тодішнього рівня культури. Цю пам'ятку наприкінці 20-х років перевезено до Львова під керівництвом відомого мистецтвознавця, дослідника дерев'яної архітектури Михайла Драгана. Споруду відтворили на території Шевченківського гаю /тоді — "Кайзервальду"/ відомі народні майстри з с.Цінева Рожнятівського району Івано-Франківської області Т.Джура і П.Демків.

Більше маємо відомостей про найдавнішу пам'ятку Карпат — хату 1749 року, яку перевезено з села Либохори Сколівського району Львівської області. Напис на стволу засвідчує, що будував її Стефан Пович зі своїми синами під керівництвом майстра Феся /Федора/ Удича. Це той самий майстер з Либохори, який 1739 року разом з Яковом Пуголем з сусіднього села Тухлі будував церкву в Лужках Долинського району нинішньої Івано-Франківської області. Одвірок, який добре зберігся і є справжнім витвором мистецтва, свідчить, що Федір Удич був великим різьбярем. Орнаментальні мотиви — типові бойківські кривульки, що нагадують роги бика, а також стилізовані сонця-розетки /площі двох, покриті тригранно-віямчастою сіткою, нагадують стилізоване зображення соняшника, а інші дві заповнені відомими в декоративному мистецтві шестилістниками/. Вище цих орнаментальних мотивів вирізьблено речення релігійного змісту.

Інший експонат — хата 1910 року з с.Тухольки Сколівського району Львівської області — захоплює відвідувачів своїм художнім оздобленням. Це справжній шедевр народної архітектури. Будував її Іван Волошин /1844-1914/, відомий тут і в навколишніх селах майстер. Тухольська хата складається з двох житлових приміщень, розділених сіними. Дах двосхилий, невисокий, з півщитами в причітках. Покриття — гонта. Вздощ чільної та тильної стін розташовані напівзакриті галереї, на які виходять вікна й двері. Продовження даху над ними підтримується кронштейнами з фігурною різьбою і художньо викінченими стовпами. Входи на галереї вирішені у вигляді арочного порталу з широкими одвірками, що нагадують площинну різьбу з традиційними мотивами.

У художньому оформленні хати помітна єдність у використанні орнаментальних мотивів. Розети — символи сонця — повторюються в оздобленні всіх зовнішніх одвірків, сінешних дверей, комори, стовпів галереї. Нижче — рослинний орнамент, на стовпах — барочне сплетіння виноградної лози. Знизу вся декоративна частина підкреслюється зубчастою лінією.

Наявність у музеї творів відомих народних будівничих надає експозиції музею більшої повноти й вагомості, збагачує наші знання про народну архітектуру Карпат, дає змогу вивчати творчі методи народних зодчих України.

In his short publication illustrated with photos Arkhyt Danyliuk tells about a few bright manifestations of the Carpathian Ukrainians architectural genius.

Питання: "Як нагодувати Україну?" життя поставило, звичайно, не сьогодні. Тисячі науковців багато років працювали над розширенням асортименту продуктів харчування. Вони ж висували тисячі різноманітних ідей, як заповнити напівпорожні полиці магазинів.

Аварія на Чорнобильській АЕС значно ускладнила і без того складну ситуацію в республіці. Від учених уже чекали не просто нових товарів першої необхідності, а високоякісних продуктів з вмістом компонентів, які б сприяли виведенню радіонуклідів з організму людини та запобігали багатьом захворюванням, викликаним хронічним опроміненням.

Перспективними у цьому напрямі були визнані безалкогольні напої.

Розробки принципово нових технологій та рецептур натуральних фруктових напоїв, бальзамів, вин — не просто наукова діяльність О.М.Литовченка — вченого, кандидата технічних наук, завідувача лабораторії Українського науково-дослідного інституту садівництва. Пропонуємо розмову нашого кореспондента з відомим ученим.

— Олександр Михайловичу, почнімо з ваших проблем.

— Десять років інтелект українського вченого майже не брався до уваги. Навіть більше того, коли щастило в чомусь бути першим, відповідні державні органи відразу ж ставили тебе "на місце". Конкурентоспроможні на міжнародному ринку новинки здебільшого залишались у лабораторіях наукових інститутів. Тим часом Україна, маючи багатющі сировинні ресурси для виробництва високоякісних продуктів харчування із плодів і ягід, може задовольнити не тільки свої потреби, а й стати постачальником цієї продукції на зовнішній ринок. Адже іще за часів Київської Русі свіжі, в'ялені, сушені яблука, груші, сливи, вишні вивозились купцями в сусідні країни. Потім ситуація змінилась на протилежну: все це завозять до нас. На жаль, ця продукція не завжди належної якості. А тут просто на очах пропадає виплекане людськими руками золото.

— Непримириність до безгосподарності й спонукала Вас до великої роботи?

— Дати господарську раду тому, що вродило, довести до пуття і таким чином одержати необхідну прибавку харчів можна, лише маючи високоєфективну виробничу базу, оснащену найновішими технологіями та сучасним високопродуктивним обладнанням. Уже в середині 80-х стало зрозуміло, що садівничі, виноробна й лікєро-горілчана галузі перебувають у занедбаному стані. Тому наш колектив і поставив перед собою надто сміливе завдання і в лабораторії народились на світ усі заплановані розробки.

— Чим же вони вирізняються серед аналогів?

— Досить сказати, що ці напої не містять ніяких штучних домішок. У технології їх виготовлення передбачено мінімум буякового цукру й лимонної кислоти. Потрібний колір, аромат і смак досягаються лише за рахунок натуральних компонентів. За поживною цінністю вони перевершують відомі у всьому світі "Фанту", "Пенсі-Колу", "Кока-Колу" та інші, що випускаються з хімічними компонентами.

— Отже, ваші розробки ніби ліки, подаровані нам природою. Самі назви про це говорять: "Ілля Муромець", "Золота трава", "Лісова серенада", "Польовий"...

— На жаль, сучасна людина віддалилася від природи. А це викликає різні захворювання, надто в умовах підвищеної радіоактивності. Ми звернули на це увагу, і нам є вже чим похвалитись: гордість колективу — нові біологічно активні фітопродукти — безалкогольні бальзами "Ілля Муромець", "Україна", "Київ". До їх складу входять натуральні екологічно чисті концентровані яблучні, виноградні соки та понад десяток найменувань лікарських трав. Перша партія "Ілля Муромець" була випробувана в одному з київських дитячих санаторіїв. Результати лабораторних досліджень приємно здивували лікарів: без застосування медичних препаратів у більшості дітей поліпшились показники гемодинаміки і загальний соматичний стан. Бальзам сприяє нормальному травленню, активізує життєдіяльність організму, поновлює сили, підвищує вміст гемоглобіну в крові.

"Ілля Муромець" уже впроваджений у виробництво на Дніпропетровському виноробному заводі. Сподіваємось, що технологією його виготовлення зацікавляться і в інших регіонах республіки та за кордоном. До речі, ця та інші наші новинки отримали високу оцінку зарубіжних спеціалістів на Лейпцігському ярмарку (у березні цього року). Пізніше газета "Уніон" (Німеччина, Лейпціг) писала: "Україна представила чудові козацькі напої, які дарують зцілення і довголіття. Це екстракти сили". Там же сім підприємств, здебільшого з Греції та ФРН, виявили бажання співробітничати з лабораторією. Це і є одна з перших ластівок добрих змін, на які ми так довго чекали...

— Олександр Михайловичу, внаслідок горезвісної "антиалкогольної кампанії" у країні помітно зменшилось виробництво вин. Всі ми пам'ятаємо, як безжалісно вирубувалися тоді виноградники й сади.

— Я був категорично проти таких заходів, бо одними безалкогольними напоями не можна задовольнити потреби людини, тим паче, що і їх не вистачає. Я особисто — ініціатор і автор створення оригінальних вин — іскристого виноградно-ного "Бахчисарайський фонтан", яблучного столового перлистого "Травневий цвіт", плодівиноградного "Альмінське іскристе".

— Тож побажаємо вам, щоб ці ваші розробки якнайшвидше дійшли до людей.

Інтерв'ю вела Тетяна Нікітіна

“ІЛЛЯ МУРОМЕЦЬ” — бальзам на основі яблучного та виноградного концентрованих соків, з доданням водно-спиртового настою 11-ти ароматичних та лікарських трав. Має гармонійний, із приємною гірчинкою смак, пікантний аромат різнотрав'я. В складі бальзаму — біологічно-активні, ароматичні й цілющі речовини. Цілковито відсутні штучні компоненти. Енергетична цінність — 193,95 ккал.

“ILLIA MUROMETS” : a balsam based on concentrated apple and grape juices, added to which are 11 aromatic and medicinal herbs. It boasts a harmonious flavour, a slight but savory bitterness, and an odour of spiced-aromatic plants. This balsam is composed of biologically-active, aromatic and medicinal substances. Totally free of any artificial ingredients. Its energetic value amounts to 193,95 large calories.

“УКРАЇНА” — бальзам на основі яблучного й виноградного концентрованих соків, з доданням цикорію розчинного, водно-спиртового настою 16-ти трав та кореня женьшеню, що надає виробові гармонійно-пікантного аромату й смаку. Завдяки багатому складові компонентів активізує життєдіяльність організму, відновлює сили. Цілковито відсутні штучні компоненти. Енергетична цінність — 193,95 ккал.

“UKRAINE”: a balsam based on concentrated apple - and grape juices, added to which are chicory and infusions of 16 herbs and ginseng-root. Harmoniously-piquant aroma and taste. Thanks to its rich composition, it activates vital processes of a human organism, restores forces. Totally free of any artificial ingredients. Its energetic value amounts to 193,95 large calories.

“АСКАНІЯ” — напій на основі яблучного та виноградного соків з доданням концентрату квасного суслу й настою 17-ти трав. Поєднання соків та настою натуральних інгредієнтів надає напою гармонійного аромату й смаку з приємним кавовим відтінком. Багатий на біологічно-активні речовини, вітаміни, мікроелементи, амінокислоти, глюкозу й фруктозу. Цілковито відсутні штучні ароматизатори та консерванти. Енергетична цінність — 33,4 ккал.

“ASCANIA”: a drink based on natural apple — and grape juices to which are added kvass and an infusion of 17 aromatic and medicinal herbs. Harmonious aroma and taste with a pleasant coffee flavour. Rich in biologically active substances, vitamins, microelements, amino acids, glucose and fructose. Totally free of any artificial aromatizers and conservants. Its energetic value amounts to 33,4 large calories.

“БАРВИ-КОЛА” — напій на основі яблучного соку й гарбузового пюре, з доданням меду. Смак гармонійний, із приємним фруктовим-медовим відтінком. Барва — золотисто-жовтогаряча. Без будь-яких штучних домішок чи консервантів. Чудовий освіжливий напій. Підвищує апетит, стимулює травлення. Рекомендується як для загального, так і для дитячого та дієтичного харчування. Енергетична цінність — 53,1 ккал.

“BARVY-COLA”: a drink based on apple juice and pumpkin puree to which honey is added. Harmonious taste with a pleasant fruit-and-honey flavour. Golden orange in colour. Totally free of any artificial ingredients or conservants. Wonderfully refreshing. Increases appetite, stimulates digestion. Especially good for children's and dietic nourishment. Its energetic value amounts to 53,1 large calories.

Хто хоче придбати готову продукцію, може зв'язатися через лабораторію з підприємствами, де налагоджено її випуск.

Our laboratory can help everybody wanting to acquire ready production to contact with enterprises where its output is already on the line.

Таблиця наявності амінокислот у безалкогольних напоях серійного вітчизняного, зарубіжного асортименту і в розроблених в Українському НДІ садівництва (у міліграмах на 100 мілілітрів)

Назва амінокислот	Абри- ко- совий	Бу- раїно	Тархун	Кока- кола	Фан- та	Пепсі- кола Обс- лонський півза- вод (кон- центр фірми "Кока- кола"	Дніп- ров- ський	Диско- тека	Поль- овий	Аска- нія	Янтар- ний
	Завод "Росинка"			Завод "Росинка" (кон- центр фірми "Кока- кола"	УНДІС			УНДІС Инсти- тут бо- таніки АН Ук- раїни			
					Рад- госп- завод "Тав- рія"		КВОВП		Радгосп-завод "Таврія"		
Лізин	—	—	—	1,0	—	сліди	4,2	3,1	5,5	сліди	6,7
Гістидин	—	—	—	—	—	—	8,5	4,2	6,0	сліди	6,7
Аргінін	—	сліди	—	—	—	—	185,4	154,0	157,1	—	32,7
Аспарагінова кислота	4,5	сліди	—	—	—	—	4,4	6	52,9	13,9	33,7
Треонін	—	—	—	—	—	—	12,6	16	29,0	5,8	7,6
Серин	3,5	сліди	—	2,5	—	—	37,2	10	—	21,8	34,9
Глутамінова кислота	1,7	сліди	—	—	—	—	44,3	13,9	35,0	5,9	17,9
Пролін	—	—	—	—	—	—	179,9	173,2	95,0	31,5	19,6
Гліцин	—	—	—	—	—	—	5,8	4	4,0	3,5	5,1
Аланін	13,5	сліди	—	—	—	—	2,7	57	52,0	224,3	20,4
Цистин	—	—	—	—	—	—	151,2	—	—	—	—
Валін	—	—	—	—	—	—	14,9	7	8,7	5,8	8,3
Метіонін	—	—	—	—	—	—	3,7	—	1,5	0,5	3,4
Ізолейцин	—	—	—	—	—	—	8,6	3,1	5,0	2,5	8,9
Лейцин	—	—	—	—	—	—	16,4	1,6	5,0	4,4	8,9
Тирозин	—	—	—	—	—	—	3,3	2,5	5,8	18,0	7,0
Фенілаланін	—	—	—	—	—	—	0,8	3,8	5,0	2,9	12,5
NH ₃ (аміак)	14,8	12,1	17,5	281,5	22,5	104,6	264,4	142,0	83,0	175,5	302,0
Всього	38,0	12,1	17,5	284,5	22,5	104,6	948,3	601,4	550,5	516,3	534,3
Без NY ₃ (аміаку)	23,2	—	—	3,5	—	—	683,9	459,4	467,5	340,8	234,3

НАПОЇ, РОЗРОБЛЕНІ ЛАБОРАТОРІЄЮ ТЕХНОЛОГІЇ ПРОДУКТІВ ПЕРЕРОБКИ НА ОСНОВІ УКРАЇНСЬКИХ ТРАДИЦІЙНИХ РЕЦЕПТІВ, ПЕРЕВЕРШУЮТЬ КРАЩІ ВІТЧИЗНЯНІ ТА ЗАРУБІЖНІ ЗРАЗКИ

THE PRODUCTS PROCESSING LABORATORY OF THE UKRAINIAN RESEARCH INSTITUTE OF HORTICULTURE

offers you novel samples of high-quality, health-giving natural alcohol-free drinks to be produced at your enterprise

Цей модуль зберігає на ритуальному посуді праорійської доби української культури /понад 7 тисячоліть тому/ й символізує нескінченність процесу Світотворення. Осердний гармонізуючий, об'єднуючий елемент нагадує знак інтегралу. Наші предки не допускали в своїх зображеннях випадкових чи мало-значних деталей, кожен елемент їхнього знакового письма мав життєву доцільність і глибокий пізнавальний сенс. Українці в ту пору володіли цілісним, інтегрованим знанням про Час і Простір, про Дух і Природу. То було реальне дієве ведичне знання, що осягалося нерозчленованою, цілісною міфологією свідомістю в єдності образно-інтуїтивно-го і логічно-понятійного мислення.

Вадим Лялько

За все відповідаємо

Як відомо, Україна, що займала лише близько 3% території колишнього Радянського Союзу, забезпечувала більше 1/5 валового національного продукту всієї країни внаслідок концентрації та інтенсифікації тут промислового й сільськогосподарського виробництва.

Внаслідок цього техногенне навантаження на одиницю території в Україні вже зараз суттєво вище загально-«союзного» показника, а забезпеченість водними ресурсами приблизно настільки ж нижча, ніж в середньому по «Союзу».

Практично повне зарегулювання поверхневого стоку більш ніж 25 тисячами водосховищ на великих і малих річках і, як правило, надлишкове зрошення сільськогосподарських угідь призводить у багатьох випадках до підвищення рівнів ґрунтових вод, підтоплення та заболочення значних масивів земель, великих міст (Дніпропетровськ, Харків, Запоріжжя, Херсон та ін.).

Викиди аерозолей кислот і важких металів промисловими й транспортними об'єктами призводять поряд з надлишковими дозами агрохімікатів до забруднення повітря, ґрунтів, рослинності й природних вод, зменшуючи і так обмежені запаси прісної питної води в Україні, яка є найбільш необхідна для людини і, в той же час, найбільш вразлива для техногенного впливу.

На одного жителя України в середній по водності рік припадає 1,7 тис. м куб. води, а в мало-водний — 1 тис. м куб., в той же час як в східних та південних областях (Донецькій, Луганській, Харківській, Кримській) 0,24-0,5 тис. м куб. Основним джерелом води в Україні є Дніпро, стік якого складає близько 70% її поверхневих водних ресурсів. Із басейну Дніпра здійснюється перехід води в сусідні басейни рік Сіверського Дінця, Інгульця і в Крим, де власних водних ресурсів недостатньо для забезпечення потреб народного господарства.

Розглядаючи водні ресурси рік, необхідно мати на увазі, що для підтримання санітарних умов і життя в водоймах не можна в повному об'ємі використовувати весь стік річок. Розміри їх витрат прийнято визначати з врахуванням збереження умов самоочищення ріки і потреби в воді для розбавлення забруднень, що потрапляють до річки.

Основні прісноводні ресурси України зосереджені в підземних водах і складають близько 22 км куб./рік, або більше чверти її водних ресурсів. За рахунок цього джерела здійснюється водопостачання 2/3 населених пунктів України. При цьому із надр відбирається щорічно близько 5 км куб./рік, що складає лише близько чверти її прогнозних запасів. Таким чином існують можливості збільшення питного водопостачання в Україні за рахунок ширшого використання підземних вод.

Однак, як і всі складові природних геосистем, підземні води перебувають у взаємозв'язку як з

Вадим Іванович Лялько народився у Переяславі. Закінчив геологічний факультет Київського університету (1955). Доктор геолого-мінералогічних наук, професор, лауреат Державної премії України. Очолює Научну раду АН України з вивчення природних ресурсів дистанційними методами, заступник голови секції природничих наук республіканського товариства «Знання» України. Викладає у КНУ.

поверхневими водами, так і з верствами ґрунту й рослинністю.

Характер взаємодії поверхневих та підземних вод є одним з визначальних факторів при вирішенні народногосподарських завдань, пов'язаних з використанням водних ресурсів. Без врахування цього взаємозв'язку неможливе визначення збитку річкового стоку. Завдання визначення збитку річкового стоку виникає при складанні перспективних водогосподарських балансів.

Для території України величина прогнозних експлуатаційних ресурсів підземних вод, гідравлічно зв'язаних з поверхневими стоками, визначена інститутом Укргіпродгосп з урахуванням конкретних гідрогеологічних параметрів, існуючих і запланованих на перспективу водозаборів підземних вод, склала 10,7 куб. км/рік.

Але ж практично весь поверхневий стік в Україні вже непридатний для використання в питному водозабезпеченні без спеціального очищення, а приповерхневі верстви ґрунту, крізь які здійснюється живлення, тобто поповнення ресурсів підземних вод за рахунок інфільтрації атмосферної вологи, в низці регіонів забруднені надлишковою кількістю агрохімікатів та аерозолей, що випали. Таким чином, стає актуальним соціальним замовленням вирішення завдань прогнозування екологічного стану геологічного середовища, тобто стану верхньої частини земної кори (що містить і підземні води), яка зазнає техногенного навантаження. Оскільки вплив людини на геологічне середовище нині в глобальному масштабі уже перевищує інтенсивність природних геологічних процесів (близько 40 млрд. тонн в рік добувається корисних копалин і порід із надр, що більше за сучасні відкладонакопичення на земній кулі), необхідна термінова розробка сучасних методів оперативного прогнозу геоекологічних умов при техногенних навантаженнях. Однак, прогнозування — це тільки перший етап геоекологічних робіт. Другим і найвідповідальнішим у цьому напрямку є розробка ефективних заходів для запобігання й ліквідації екологічно-негативних явищ і процесів, відновлення природи і раціонального природокористування.

Щоб розв'язати ці завдання, що мають першочергове значення для України, слід передовсім підняти рівень «екологічного загального навчання» громадськості, коли кожен зможе взяти участь у якомусь конкретному заході, роз'яснюючи і проблеми природоохоронних стратегій, до рішення яких повинні залучатися професійні спеціалізовані колективи. Однак робота таких колективів, позавідомче експертування їхніх розробок, їхні пропозиції розширити чи скоротити ті чи інші види народногосподарської діяльності, що впливають на природу, повинні відбуватися в умовах повної гласності, контролюватися громадськістю та виноситися на народне обговорення.

Уявляється, що роботу з екологічної освіти повинні взяти на себе (оперативно розробити програму-мінімум) Міністерство освіти, Мінекології, Академія наук, товариство "Знання". При цьому треба уникати збочень вліво та вправо, котрі дали про себе знати останнього часу в лекціях і статтях екологічного профілю, коли численні автори невиправдано оптимістично трактували наявну в Україні екологічну обстановку, а в частині публікацій вона змальовувалась у бездоказово похмурій перспективі.

Складні екологічні умови України свідчать про те, що діяльність тут багатьох відомств і Рад народних депутатів потребує серйозного поліпшення. Нещодавно розроблено комплексну республіканську програму захисту навколишнього середовища. Поряд із існуючими вже програмами підвищення родючості ґрунтів, водних ресурсів, дослідження природних ресурсів аерокосмічними дослідженнями та ін. вона дозволить зосередити сили та кошти різних відомств на вирішенні гострих і актуальних екологічних завдань. Ця програма передбачає, зокрема, запровадження ґрунтозахисної системи землеробства, забезпечує значне зниження інтенсивності ерозійних процесів, що, своєю чергою, поліпшить стан поверхневих водоймищ, адже водна ерозія — це одна з головних причин їх заневищення.

Передбачається також для оперативного контролю стану навколишнього середовища залучити сучасні дистанційні аерокосмічні методи зондування Землі, які в сотні разів ефективніші та економічніші за наземні методи.

Останнім часом запущено третє покоління супутників "Космос - 1939" та "Метеор-3", оснащених системою "Ресурс" і призначених для дослідження навколишнього середовища й природних ресурсів із космосу. На борту встановлені спектрометричні системи, які дозволяють вести зйомку Землі в чотирьох каналах

видимого діапазону і одному каналі інфрачервоного діапазону з роздільною здатністю на місцевості від 600 до 45 м і смугою огляду від 600 до 90 км.

Приблизно раз на тиждень супутники будуть передавати в наземні центри інформації про природні умови в Україні. Українські вчені, дослідження яких координує Наукова рада АН України з вивчення природних ресурсів дистанційними методами, розробляє апаратуру й методику дистанційного визначення зволоженості й засоленості ґрунтів за допомогою активного їх зондування в сантиметровому діапазоні, а також ідентифікації мінерального складу ґрунтів тощо. Це дозволить, використовуючи легкодоступні для кожного колгоспу чи радгоспу літаки сільгоспавіації, на яких буде встановлена ця апаратура, робити оперативні зйомки для кожного господарства або району та одразу передавати користувачеві інформацію про наявність аномальних за вмістом агрохімікатів, токсикантів чи перезвожених ділянок, аби можна було оптимізувати внесення агрохімікатів, норми поливів та вжити інших заходів, які б поліпшили ефективність сільгоспробіт та екологічний стан угідь.

Прикладом ефективного використання матеріалів аерокосмічних зйомок для вирішення практичних завдань може бути виявлення активних розломних зон на території України за допомогою дешифрування матеріалів космічних зйомок та дистанційних теплових вимірів температури ґрунту /див. карту/.

Вирішенню як локальних, так і регіональних геоекологічних завдань, у тім числі й раціонального використання та охорони водних ресурсів, включаючи підземні води, допоможе створення постійно діючих фізико-математичних моделей природних геосистем на базі ЕОМ. До складу геосистеми повинен входити банк даних про граничні та

реальні умови водоносних горизонтів, про розподіл натисків, мінералізації, температур, водопровідності, про розподіл споживачів води, об'єктів-забруднювачів та ін. В межах геосистеми повинні також знаходитись дослідні полігони, де проводяться багатолітні експериментальні дослідження оцінки та зміни в часі водно-фізичних параметрів приповерхневих верств ґрунтів.

Подібні експериментальні полігони, які займають типові за природними умовами, але порівняно незначні ділянки території, являються своєрідними еталонами для калібрування матеріалів дистанційних зйомок поверхні геосистем. Відомості, які отримують при цьому (про розподіл обводненості й забрудненості земної поверхні та зміну цих характеристик у часі й просторі) оперативно передаються в банк даних і вводяться в моделі геосистем, аби змоделювати заходи для їх охорони та оптимального використання.

Досвід таких досліджень є в Україні, де створено моделі геосистем Криму, басейну Сіверського Дінця, розробляються моделі басейну Дніпра, рік Поділля та інших регіонів. Головними творцями постійно діючих моделей цих геосистем були співробітники Інституту геологічних наук АН України, колишнього Мінгео УРСР.

Зроблені на ЕОМ моделювання фільтраційних процесів для геосистем Криму та Сів. Дінця дозволили запропонувати тут комплекс заходів з охорони підземних вод від забруднення та виснаження. Завдання подальших робіт з геоекології України, охорони та раціонального використання її підземних вод — це прискорити створення постійно діючих моделей геосистем усіх її регіонів, республіканського банку відповідних даних та аерокосмічного контролю, так званого моніторингу стану геологічного середовища, що є оперативною складовою частиною моделі геосистеми, за даними якої моделюється її захист та оптимальне використання.

Дослідження Землі з Космосу

Інститут Геологічних Наук

Академії Наук України пропонує:

Аерокосмічний метод контролю стану природи

Нові перспективи організації екологічного контролю відкриває використання спеціальних дистанційних зйомок поверхні землі та водойм у різних діапазонах спектру. Такі зйомки дають необхідну інформацію в сотні й тисячі разів швидше за наземні методи — й, до того ж, вони відповідно в стільки ж разів дешевші. Адже традиційні наземні методи контролю критичного екологічного стану потребують надто великої кількості виконавців, багато часу й значних коштів.

Інститут геологічних наук України розробив методику й апаратуру дистанційного екологічного моніторингу — контролю за станом земель, вод і повітря, зараження овочів та фруктів нітратами, важкими металами тощо, — який здійснюється з допомогою спектрометричних та радіометричних зйомок з літальних апаратів у видимому, інфрачервоному й мікрохвильовому діапазонах. Усе це пройшло дослідно-промисловою перевіркою й успішно застосовується для розв'язання життєво важливих завдань охоро-

рони довколишнього середовища й раціонального природокористування, як от:

— контролю вмісту вологи в ґрунтах з метою оптимізації поливань, попередження підтоплень і засолення землі й стеження за динамікою цих процесів;

— контролю вмісту агрохімікатів та важких металів у рослинах, ґрунтах і водоймах;

— виявлення аномальних ділянок за вмістом хімічних елементів у рослинах, за температурою й газонасиченістю порід, що можуть бути активними розломними зонами, несприятливими для будівництва там важливих промислових об'єктів (АЕС, заводів тощо), або ж перспективними для пошуків корисних копалин;

— виявлення течій з нафто-газо-тепло- й водопроводів.

Ми охоче поділимося з Вами набутим досвідом і надамо допомогу в організації та проведенні спеціальних дистанційних зйомок екологічного спрямування.

• Наша адреса: 252054, Україна, Київ, вул. Чкалова, 55-б, Інститут геологічних наук АН України, Наукова рада АН України з вивчення природних ресурсів дистанційними методами.
Тел. 216-94-05   Телекс TLS 131444 POISK SU

Investigation of the Earth from Space

The Institute of Geology

of the Ukrainian Academy of Sciences offers:

Aero-Cosmic Control of Nature's Condition

New prospects in organizing an ecological control are opened by usage of special distance surveys of ground's and reservoirs' surface. Such surveys gather necessary information hundreds and thousands times quicker than the traditional surface methods — and, moreover, they are correspondingly just so many times cheaper. Because ground methods of critical ecological state control require too many specialists, take too much time and cost too much money.

The Geological Sciences' Institute of Ukraine has worked out methods and apparatus for distance ecological monitoring — control for the state of grounds, waters and air, for poisoning of vegetables and fruit with nitrates, heavy metals and the like, — which is carried out from aircraft with the aid of spectrometric and radiometric surveys in the visible, infra-red and micro-wave ranges. These methods and apparatus have been tested experimentally and industrially and are now successfully applied to solve vital

tasks of the environment care and rational use of nature, such as:

—controlling moisture content in soils with a view to optimize irrigation, to preserve ground from being overmoisted with under-waters and salt-ridden and to watch dynamics of the above-mentioned processes;

—controlling agro-chemicals' and heavy metals' content in plants, soils and reservoirs;

—finding areas (plots) anomalous for chemical elements' content in plants, for temperature and rock's gas-saturation where it might be perspective to look for fossils and which, on the other hand, might appear to be active break-up zones unfavourable for building there any industry objects (atomic power-stations, mills etc.);

—finding leaks from oil-gas-heat- and water-lines.

We shall gladly share the acquired experience with You and render You our help in organizing and carrying-out any ecologically directed special distance surveys.

• Our address: 252054 Ukraine, Kiev, Chkalov-street, 55 B. The Institute of Geology of the Ukrainian Academy of Sciences
Tel. 216-94-05   Telex TLS 131444 POISK SU

ЕНЕРГЕТИКА

Олександр Трофимчук

Олександр Миколайович Трофимчук народився в Рівному. Закінчив Український Інститут інженерів водного господарства, кандидат технічних наук, старший науковий співробітник Інституту гідромеханіки АН України (Київ). Автор понад 50 наукових праць у галузі динаміки споруд.

Вітроенергетика — альтернатива марнотратній енергетиці

Енергетика визначає матеріальну основу нашого життя. Без неї неможливий прогрес у техніці, й взагалі розвиток культури, суспільства. Згідно з фізичними законами, енергія не створюється і не знищується, а лише змінюються форми її існування. У всіх випадках при використанні енергії частина її втрачається. Для електричної енергії властиві висока концентрація, можливість передачі на великі відстані при відносно невеликих втратах. Спроби отримати універсальний, чи більш зручний порівняно з електрикою вид енергії, видаються нереальними. Електрична енергія утворюється внаслідок перетворення первинного енергоносія, наприклад, у результаті згоряння вуглеводневого палива (вугілля, нафти, газу), розщеплення ядра або перетворення накопиченої потенціальної енергії води. Шляхи виробництва і розвитку електричної енергії нам усім не байдужі. Проблема активно обговорюється в науково-дослідних інститутах, на сторінках преси, на мітингах і зборах громадськості. Поруються питання про жорстку економію палива, про впровадження більш ефективних та енергозберігаючих технологій, про екологічні збитки тощо.

Кожного дня у світі витрачається на 0.02% більше енергії, ніж напередодні. Кожні 13 років потреба у ній подвоюється. Життєвий рівень більшості держав світу прямо пропорційний їх енергоспоживанню. Це і визначає інтенсивний розвиток паливно-енергетичної промисловості, де основна частина відводиться нафті, вугіллю й газу. Якщо в кінці 19-го сторіччя в паливно-енергетичному балансі світу переважали вугілля й вітер, то на початку 20-го значно підвищилось використання нафти й газу. В середині сторіччя інтенсивного розвитку набувають гідроенергетика і ядерна енергетика, перші переходить до нафти, вугілля відходить на другий план, близько до нього стоїть газ. У середині 80-х років світовий енергобаланс складався на 46% з нафти, на 26% з вугілля і на 19% з газу, а також 6% займала гідроенергія, 2% ядерна і 1% інші види енергії. На кінець 20-го, початок і середину 21-го сторіччя провідну позицію посідає газ, як найбільш екологічно чисте паливо, істотне місце, як і раніше, посідають вугілля і нафта, почнуть розвиватись нові джерела енергії, засновані на природних факторах. Тобто, частка перелічених енергоносіїв на порозі 2050 року трохи вирівняється.

Зображена умовна схема характерна і для України, хоча на сьогодні є держави, де переважають інші види енергії, наприклад, у Франції частка ядерної енергетики сягає 70%. Спадання ролі нафти припадає на сімдесяті роки, коли в 1973—1974 р.р. спалахнула нафтова криза. Саме тоді почався перегляд стратегії й тактики використання енергії, актуалізувалося питання енергозбереження. Як наслідок у 21 країні за 1973—1986 р.р. валовий національний продукт виріс у середньому на 32%, а витрати енергії лише на 5%. В США, де споживається четверта частина всього палива, яке видобувається в світі, річне споживання енергії зараз

нижче, ніж у 1973 році, хоча валовий національний продукт виріс відтоді на 40%. Японія досягла ще більших успіхів у економії. Наприклад, споживання енергії, необхідної для виплавлення сталі, знизилось там завдяки впровадженню методів безперервного лиття більш ніж на 85%. За рахунок чого досягається така економія? Як каже Джон Хендерсон, керівник відділу енергетичної ефективності в Британському дослідному інституті будівництва, в основному це сумлінне і скрупульозне виконання нескладних і нудних операцій. Мається на увазі спеціальна теплоізоляція і водопостачання житлових будинків, які забирають більше 40% загальної споживчої енергії, а також нові технології, які дозволяють економити енергію в промисловості, будівництві й на транспорті. Але хоча й з'явилась в останні роки деяка тенденція до зниження частки нафти, все ж таки вона ще досить значущий час буде лишатись найважливішим джерелом енергії. Поки що не існує якогось іншого палива, здатного замінити нафту. В найближчі 20—25 років об'єм видобування нафти збережеться на існуючому рівні — 3 млрд. тонн на рік, а максимальну кількість газу, за попередніми підрахунками, буде видобуто в 2040 році — вдвічі більше, ніж зараз. Що стосується України, то, як і в колишньому Радянському Союзі, тут енергетична програма була орієнтована передовсім на нафту і зниження її частки в енергобалансі суттєво позначається на енергетиці республіки. Спади в нафтодобуванні зумовлені переважною необхідністю нафти, що зумовлює необхідність нових технологій добування. Вже зараз третина всієї нафти у світі видобувається з дна океану. Цей спосіб буде переважати у майбутньому, а у нас розв'язання проблеми освоєння шельфу ще тільки в стадії зародження. Крім того, основна частина нафти на Україну надходить з Росії, а власні запаси ніяк не задовольняють наших потреб, хоча на південному сході, в Приазов'ї, відкрито досить перспективні поклади нафти.

Очевидний вихід із ситуації, що склалась, — це пошук альтернативних джерел енергії. І тут заміниками нафти як енергоносія є вугілля, енергія річок, атомна енергія, газ та інші види енергії (використання вітру, Сонця, морських

припливів, біомаси, геотермальних джерел...). Далекі енергетичні перспективи пов'язуються як з термоядерним синтезом, так і з нещодавно відкритим явищем високотемпературної надпровідності, а також (у випадку підтвердження) експериментами по так званому холодному ядерному синтезу.

Кам'яне вугілля — хліб індустрії минулого й початку цього сторіччя. Із впровадженням нафти й газу його роль як енергоносія трохи зменшилась, але на Україні вугілля залишається основним видом енергетичного палива, особливо зараз — і в майбутньому як альтернатива вуглеводнів, що поступово вичерпуються. Запаси вугілля на Україні великі і, в цілому, в світі на його частку припадає близько 80% викопного біологічного палива, тоді як на нафту і газ лише 17%. Але при використанні вугільних (та й нафтових) станцій не треба забувати про можливі екологічні наслідки, причому, на наших теплових електростанціях (ТЕС) викидів твердих частинок у десять разів, а двоокису сірки й окису азоту в два — три рази більше, ніж у розвинених країнах світу. Оксиди сірки та азоту стали причиною кислотних дощів, які призводять до вимирання лісів, закислення водойм, ерозії ґрунтів, пошкодження будинків і архітектурних пам'яток. Вуглекислий газ, що також викидається цими станціями, та його накопичення в атмосфері в сукупності з деякими іншими газами сприяє утворенню "парникового ефекту", тобто загальному потеплінню атмосфери Землі, що здатне викликати цілий ряд глобальних катастроф. У зв'язку з цим, за умови неможливості відмовитись від спалення викопних видів палива, необхідно рішуче обмежити викиди. Пропонується двостадійне спалення вугілля на ТЕС, що призведе до різкого подорожчання технології. Перша стадія — отримання з вугілля метану, друга — утилізація його в котлах і турбинах. На кожній з цих стадій необхідно організувати процес уловлення оксидів сірки та азоту. Таким чином, треба створити нову технологію екологічно чистого методу спалення твердого палива. Крім того, слід враховувати при добуванні вугілля проблему рекультивції земель, перевезення вугілля, а також радіоактивного забруднення місцевості, яке виникає при його спаленні. Це пов'язано з тим, що вугілля містить уран, радій та інші елементи в своєму складі як домішки і вони разом з димом потрапляють в атмосферу, а потім осідають на землю. За даними ООН, річна колективна доза радіоактивного опромінення людей від викидів всіх ТЕС вдвічі перевищує опромінення від усіх атомних електростанцій (АЕС). Причому, ці оцінки зроблено за умови, що ступінь очищення від легкої золи складає не менше 90%. Який ступінь очищення у нас на Україні, цього, напевне, не знає ніхто. Чи існує воно взагалі? Коли пропливаєш по Дніпру біля Придніпровської ДРЕС, стає моторошно не тільки від смогу, який стоїть навкруги, але й від отруйно-зеленого кольору дніпровської води, покритої шаром ряски вугільного бруду.

(Закінчення — в подальших числах)

Геннадій Дмитренко

СВІЖИЙ ПОГЛЯД НА ЕКОНОМІКУ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

1. Нові підходи до оцінки загального стану нашого суспільства й економіки

Усуненням від влади партійних комітетів і проголошенням державної незалежності в Україні завершився етап кардинальних політичних перетворень. Здавалося б, уже нічого не заважає зайнятися впритул радикальною перебудовою економіки, зорієнтувавши її на реалізацію гуманістичних загальнолюдських засад та прагнення людини до саморозкриття в трудовій діяльності.

Відкриваються широкі можливості інтелектуального та духовного розвитку особистості, вирішення економічних проблем в руслі могутньої філософської течії: "Людина, суспільство і... час".

Проте наслідки багаторічного вимивання й глушіння творчих здібностей людей (під дією суворого радянського закону, що дстав в народі назву "не витикайся") даються взнаки буквально у всьому. Наприклад, ми до цього часу навіть не наблизилися до рішення свого щонайсуттєвішого завдання — підняти виробництво, щоб ліквідувати наш небувалый дефіцит, розпочавши виготовлення найбільш кількості якісної продукції при мінімальній її вартості.

В той же час без вирішення цього завдання в рамках концепції, яка б консолідувала роз'єднані й розділені політичні сили, суверенітет України неминує буде розчавлено соціально напружено в суспільстві, розірвано націоналістичними й сепаратистськими відцентровими силами на тлі поглибленої кризи... **МІКРОЕКОНОМІКА**. Саме з неї й потрібно починати серйозно розбиратися в наших лихах.

Мікроекономіка — це виробництво товарів та послуг, тобто сукупність підприємств та установ, що виробляють продукцію матеріальних і соціальних видів. Від стану мікроекономіки залежить наш добробут.

Неухильне падіння виробництва і відповідне погіршення умов життя основної маси населення однозначно доводить найцікавішу відмінність нашої перебудови. Вона — сліпа, тобто здійснюється поза межами теоретично обґрунтованої програми дій, в якій на перше місце повинна бути висунута мікроекономіка як базис усіх соціально-економічних відносин у суспільстві. Але саме вона й лишилася у нас на "задвірках".

Можна із значною часткою істини стверджувати, що від декларації соціалістичного способу виробництва ми перейшли до декларації цінностей ринкової економіки, але ні в першому, ні в другому випадку не спираючись на дійсно наукові (не схоластичні!) розробки теорії управління економікою, в центрі яких стояла б людина з її інтересами.

Нині почастішали висловлювання, за якими наша перебудова не може мати скільки-небудь серйозної теоретичної основи через непередбачуваність

соціально-економічних процесів і відсутність прецедентів у історії. Треба, однак, відразу застерегти, що подібні висловлювання з одного боку підтримуються представниками тінгової економіки й зрощеною з нею бюрократичною мафією (що "ловлять рибу в каламутній воді"), а з іншого — підтримуються безплідністю суспільної науки, значно більше від інших наук потерпілої від придушення образного (творчого) мислення потужною машиною партійної диктатури, яка декларувала "соціалістичні цінності" протягом семи десятків років.

Алогічність подібних висловлювань блискуче доводить теорія Джона М. Кейнса, яку цілком заслужено вважають рятівницею капіталізму. Дійсно, вихід теперішніх розвинутих країн із Великої Депресії 20-х — 30-х років і суттєве оновлення капіталістичного способу виробництва багато в чому зумовлені цією теорією, яка свого часу зруйнувала систему догм класичної політекономії (прозваної у нас "буржуазною").

У цій статті немає змоги (та й сенсу) розкривати сутність теорії Кейнса і, тим більше, макроекономічних регуляторів, що їх він запропонував. Важливо застановитися на тих моментах, які мають пряме відношення до нашої ситуації (підсумку того Великого Руйнування, що чигає на нас), — у тому числі й на теорії мікроекономіки.

По-перше, це наявність самого прецеденту, коли теорія виводить економіку з кризи. Щоправда, не схоластична теорія, а така, що виходить із практики і породжена нею.

По-друге, вміння зробити правильний діагноз, знайти в економіці найболючіше місце. У "них" таким місцем виявилася відсутність платоспроможного попиту.

По-третє (що особливо важливо для розвитку нової теорії мікроекономіки) — це повне визнання Кейнсом праці як основи вартості продукції, вимірюваної в годинах робочого часу, а також необхідності пов'язання його з грошовою одиницею заробітної плати. У житті так і трапилося — кожна робоча година отримала грошовий вимір, а формула "час — гроші" стала законом в системі виробничих відносин розвинутих країн. Ця обставина має величезне значення, і саме її зовсім не усвідомлює наша економічна наука.

Мова йде про вмонтування закону економіки часу в механізм управління економікою, що пошастило здійснити за допомогою... конкуренції. Звіди й науково-технічний прогрес, генетичною основою якого є закон економіки часу, став необхідною умовою (підмогою) ефективного функціонування виробництва.

Автор просить читачів загострити увагу на цьому моменті, який грає

Геннадій Анатолійович Дмитренко народився у Владивостоці. Працює в галузі соціальної технології управління виробництвом. Кандидат економічних наук, докторант. Має понад 70 опублікованих праць. Член Головної Ради Української асоціації соціально-економічних досліджень

принципову роль у становленні нової і деякою мірою навіть революційної теорії високоефективної мікроекономіки.

Виходячи з вищевикладеного, виникає цілком природне питання: якщо теорія Дж. Кейнса допомогла "ім" вийти з величезної кризи оновленими і зміцнілими, то чом не можна висвітлити прожектором теорії наші кардинальні перетворення? Напевно, можна. Інша річ, чому досі цього не зроблено... Власне, про причини вже згадувалося вище.

Отже, щоб розпочати розробку рятівної теорії, слід, враховуючи досвід Дж. Кейнса, цілком чітко визначити саму хворобу й головну причину її виникнення.

Больова точка нашої економіки

Відомо, що хронічною хворобою економіки декларованого соціалізму є недовиробництво продукції, що зумовлює "вічний" дефіцит. Тобто не відсутність платоспроможного попиту (як у "них"), а незабезпеченість його задоволення призвела нас до межі економічного краху.

Та ще не всім відомо, що головною причиною такого становища, центральною больовою точкою економіки стала... безумовна слабкість механізму мотивації високопродуктивної праці на наших підприємствах і в органах управління, відсутність зворотнього зв'язку в системі управління.

На цю точку образно й талановито вказав видатний американський економіст російського походження В. Леонт'єв, порівнявши нашу економіку з великим кораблем, який має міцні вітрила (планування) й міцне кермо, але пливати не може через відсутність... вітру в вітрилах. Він мав на увазі саме відсутність рушійних сил виробництва, його мотиваційного механізму.

Поступове з'ясування причини недуги нашої економіки (але ще не усвідомлення її в якості ключової проблеми) привело до пошуку заміни втрачених соціально-економічних мотиваторів праці, вливистих тоталітарно-бюрократичній системі управління. Дійшли й до висновку, що перевірений життям: конкуренції (на рівні підприємств), страху перед безробіттям, а також відчуттю господаря і підприємницькому завзяттю, що базуються на власності на засоби виробництва, — альтернативи немає.

Чи не тут саме припускаються найбільшої помилки в "лікуванні" нашої хвороби, спричиненої безплідністю й схоластичністю суспільної науки?

Дійсно, як можна не враховувати особливої ЕТИКИ праці, що склалася за роки партійної диктатури, — етики, цілком не адекватної ринковій цивілізованій економіці? Та й хіба можна повністю ігнорувати власні пошуки мотивації праці, розпочаті в останні роки на передових підприємствах? І, нарешті, найголовніше. Час уже зятимити, що

відносини власності на засоби виробництва за своїм значенням не то-тожні відносинам власності на результати праці, що випливають із власності трудящих на свою робочу силу. Останні в масовому усупільненому виробництві суттєвіші, ніж перші, а то б ніяк не пояснити послідовного зниження частки приватної власності в розвинених країнах і високоефективної праці представників численого "середнього класу", які не є власниками засобів виробництва.

Загалом, вихід ми вбачаємо не в копіюванні західних (хоча й перевірених життям) зразків мотиваційного механізму в соціально-економічному їх виконанні, а в освіченішому й гнучкішому врахуванні "їхнього" досвіду і, головне, у використанні тенденцій формування високоефективної економіки, починаючи з Дж. Кейнса. Та при цьому розробляти потрібно власні підходи і йти слід (під час вирішення ключової проблеми нашої економіки) власним шляхом.

Перед "ними" така проблема ніколи не поставала, тож досвіду її вирішення нема й у них. Цього якраз і не варто б забувати ні керівним працівникам, ні вченим-суспільствознавцям, ні гучномовним парламентарям, чії надії на західну допомогу (мова не про товари) в становленні нової системи управління економікою не можуть не розвіятися в порох під час перших життєвих випробувань.

Контури нової теорії мікроекономіки В програмному плані вихід із кризи може здійснюватися за трьома напрямками, початковим пунктом яких є мотиваційний механізм управління виробництвом.

Перший із цих напрямків — розробка конкретних інструментів мотивації високоефективної праці з використанням власного досвіду та тенденцій розвинених країн. У кінцевому підсумку повинна бути отримана відповідь на кардинальне питання: як створити синхронний, злагоджено працюючий механізм управління підприємством, що ґрунтується на особистій зацікавленості кожного працівника в одержанні кращих результатів?

Другий напрямок — пошук форм і розробка методів орієнтації цього механізму на споживача з використанням досвіду розвитку маркетингу в західних країнах. Але й тут ми копіювати не можемо, оскільки "ім" ніколи не доводилося працювати в умовах систематичного недопостачання яких-небудь комплектуючих, напівфабрикатів, запчастин, сировини та ін. Це не може не накласти відбитку на наш маркетинг, первісно вже орієнтований на диверсифікацію (багато-профільність) діяльності трудових колективів з метою їх збереження.

І лише визначившись з двома цими напрямками становлення мікроекономіки, потрібно підступатися до реалізації третього — "зрячого" пошуку макроекономічних регуляторів, що сприяли б розвитку мікроекономіки. Мова йде про ціноутворення, оподаткування, функціонування кредитно-фінансової системи, удосконалення централізованого управління тощо.

Ми ж, як відомо, почали з третього напрямку, тим самим затягнувши свою економіку в стан непроглядного хаосу.

З погляду автора, відхід від "сліпих" перетворень необхідно починати із свідомого поділу мікроекономіки на два сектори: ВЕЛИКИЙ та МАЛИЙ. До пер-

шого належать всі великі та середні підприємства (незалежно від галузевої належності), до другого — підприємства та установи з чисельністю менше двохсотста працівників.

Такий поділ має принципове значення з позицій формування мотиваційного механізму управління. Дійсно, хіба може виникнути конкуренція поміж надмонопольованими підприємствами ВЕЛИКОГО сектору економіки в умовах товарного дефіциту та невміння випускати багато продукції високої якості з низькими витратами (через відсутність теорії системного управління трудовим колективом на мотиваційній основі)?

Тож про якого господаря засобів виробництва може йти мова при колективній праці на великих та середніх підприємствах, про яке підприємницьке завзяття працівників, коли не пов'язано результатів праці з її оплатою в рамках самокерованості?!

Отже, після такої, досить простої класифікації мікроекономіки дедалі наочніше вияскравлюється помилковість нашого генерального напрямку розвитку мотивації високоефективної праці, який базується на приватизації власності на засоби виробництва. Цей напрямок повинен мати лише суворо обмежену сферу застосування — МАЛИЙ сектор.

Перенесення цього напрямку до ВЕЛИКОГО сектору лише погіршує ситуацію, адже ж він виробляє понад 90% усієї продукції та 100% енергоносіїв і послуг залізничного транспорту й зв'язку.

Нам краще необхідно знайти інший генеральний напрямок вирішення цієї ключової проблеми піднесення економіки, і, в першу чергу, напрямку, що стосується ВЕЛИКОГО сектору.

Цей напрямок починає вимальовуватися, але за умови здійснення ще однієї — найпростішої — класифікації. Наприклад, поділіть уявно економіку на ПОВІЛЬНУ та ШВИДКУ. Остання — це ринкова економіка розвинених країн, що повністю реагує на збереження часу, тобто така, яка функціонує на основі закону економії часу. Це й є нормальна економіка, яка не ігнорує загальних законів суспільного розвитку. Закон економії часу — головний з них.

Нам не вдалося побудувати свою економіку за цим законом, через що науково-технічний прогрес можна було (йі довелось!) лише "запроваджувати" — силою. Внаслідок чого за одиницю часу почало вироблятися значно менше продукції, аніж у "них". Ми повністю прогнали змагання двох систем, конвергенція яких здійснюється нині на недосить гуманній основі.

Та ще не все втрачено — якби спромоглися ВЕЛИКИЙ сектор перевести на рейки ШВИДКОЇ економіки шляхом свідомого вмонтування закону економії часу в механізм управління підприємством через мотивацію високоефективної праці. Зробити це потрібно в умовах, коли конкуренція не діє, тобто "асередини" підприємств. Одночасно МАЛИЙ сектор економіки (якщо зуміти зорієнтувати його на споживача) почне рухатися в цьому ж напрямку, але власним шляхом.

(Продовження — в подальших числах.)

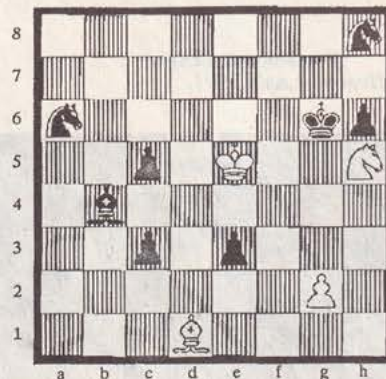
КЛУБ ЧОТИРЬОХ КОНЕЙ

У нашому клубі ми поведемо мову про найцікавішу гру людства, яка посідає в собі мистецтво, науку й спорт. Це — шахи.

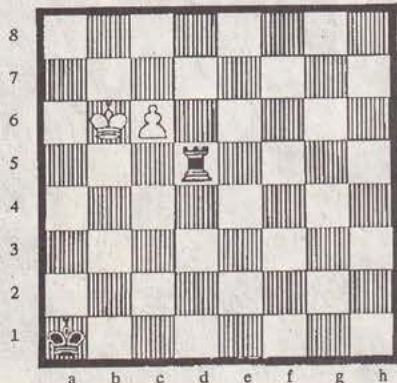
Ми знайомитимемо Вас, читачу, з історією та сьогоденням українського шахівництва, з творчою спадщиною видатних шахістів світу. Для початку — дві шахові задачі з незвичайною історією. Перша — знаменитий етюд Ф. Сааведри. Цікаво, що Сааведра — не автор цього етюду; він лише знайшов найкращий його розв'язок. Етюд створив і опублікував у газеті професор французької мови Ж. Барб'є — але з трохи іншим завданням: білі починають і чорні роблять нічого. Газета з цим етюдом потрапила на очі абагові Сааведри. Розв'язуючи позицію Барб'є, цей доти нікому не відомий шахіст придумав фантастичний хід, який обезсмертив його ім'я.

Друга задача — фінал партії, що її зіграв німецький шахіст З. Тарраш. Граючи в цій партії біліми проти невідомого нам шахіста, він визнав себе переможеним. Таррашів онук, спостерігаючи за грою, не міг змиритися з дідусевою поразкою. Він нішком замалював фінал партії й почав сам шукати шлях до перемоги. Згодом, працюючи таксистом, наклеїв цю діаграму на вітрове скло автомобіля і повсякчас обдумував її. Але розв'язку не знаходив. Та нарешті доля усміхнулася йому — двадцятирічні зусилля увінчалися успіхом. Таррашів онук знайшов парадоксальний варіант гришу блими, однак порадувати дідуся уже не зміг... Можливо, Вам, читачу, знадобиться менше часу, аби знайти цей розв'язок. Зичимо успіху!

Матеріал підготував шахіст-педагог Михайло БЕНЧ

Задача 1

Задача 2

Це символічне зображення квітки зустрічається у вишивці й на писанках Центральної України. Воно поєднує в собі архаїчні геометричні елементи й рослинний орнамент давнього українського мистецтва. Мальва — універсальний модуль-архетип нашого традиційного малярства, інших видів образотворення й витонченого відчуття народом-творцем краси свого світу.

Віталій Мітченко

ТРИ ЗУСТРІЧІ ІЗ СВІТОМ ВІТАЛІЯ МОВЧАНА

Моя перша зустріч із творчістю художника Віталія Мовчана відбулася років десять тому в Республіканському будинку творчості "Седнів" на березі літописної річки Снов.

Перше враження — здивування. Навіщо графік малює олією (ще міцно сиділо всередині поняття клановості нашої професійної спільки — скульптори, живописці, графіки, і кожен займається своєю справою, залежно від того, до якої секції належить). Отак думав я, стоячи в темнуватій майстерні й розглядаючи полотна, на якому світилося напруженою кіноварною декоративно-площинне зображення бика.

Із осіннього пізнього сєднівського вечора прочинилися двері в чужий, не зовсім зрозумілий світ, що його напружено й болісно творить митець. І матеріалом йому служать колір, форма, простір — первинний матеріал творчості, так само як глина, вода й дерево для будівничого.

Минули роки, і ось я вже в невеликій майстерні художника на Андріївському узвозі — найфантастичнішій вулиці у світі (вислів Михайла Булгакова). Все в майстерні влаштовано просто, раціонально й добротно — у всьому відчувається рука майстра, знайомого не лише з пензлем і олівцем. Сидимо осяяні творінням Растреллі — розмовляємо.

Починаю з традиційного запитання:

— Віталію, звідки ти родом?

— Народився я в Дмитрівці на Чернігівщині. Мої давні предки — козаки. Мати й батько, царство їм небесне, були селянами. Теплом мого села живу й досі. Люблю стареньких бабусь із козами, курікання півнів, мукання корів, сільську тишу — неквапливий ритм життя. Малюватиму все це завжди.

— А як формувався твій власний погляд на світ, які люди, митці були тобі за взірцем?

— Кожен із нас — духовна піщинка Космосу, ми виростаємо один з одного. Тисячі ниточок зв'язують нас із тими, хто живе поряд, і з тими, хто вже далеко від нас. Зникають відстані, зникає час — ми вільно спілкуємося з великими людьми планети. Поступово зникає приборканий парниковий художник соціалістичного реалізму. На зміну йому приходять новий сучасний митець. Люблю Михайла Бойчука, Марію Приймаченку, Куїнджі й Левітана, Філонова, Матісса, Пікассо. Приваблює незмірна сила й простота народного мистецтва, чистого і мудрого, у творах Олександра Ганджі і багатьох інших художників, перед духовною величчю яких низько схилилося.

— Ти назвав дуже різних митців, з різними долями — трагічними, як у

Михайла Бойчука і Павла Філонова, і досить благополучними, як у Куїнджі і Матісса. Якщо Пікассо кілька разів міняв стилістику своєї творчості і ставав в авангарді новітніх течій європейського мистецтва, то Марія Приймаченко, живучи постійно в селі, дуже послідовно, з дивовижною логічністю заселяє свій світ дивовижними образами, не задумуючись над бурхливими пристрастями формотворчості, які вирують у так званому професійному мистецтві. Що ти думаєш про вплив середовища на митця або ширше — часу й того життєвого простору, що в них живе він і творить свій світ?

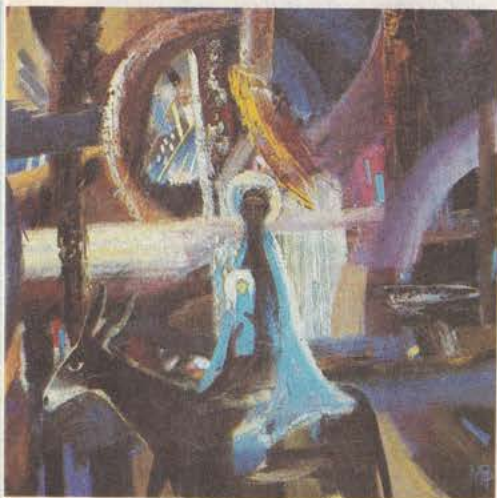
— Важко пізнати натуру, предмет у творах сучасного митця. Він малює свою душу, яка забарвлює світ у власні кольори, а звично бачений світ зникає. На полотні нова реальність, яка приходить до художника в мить духовного прозріння, і збагнути її може тільки підготовлений глядач, обізнаний із світовою культурою і її напрямками, течіями, новаціями.

Не треба забувати, що ми живемо не в XV столітті з чистою гармонійною природою, де все було натуральне і художники користувалися натуральними барвами.

Зараз пластичне середовище змінилося, гармонію природи порушила цивілізація XX століття. Гудуть тисячі двигунів, шалено круяться колеса й велетенські бульдозери нищать не тільки природу, а й людські душі. А люди, перетворившись на роботоподібних істот, забули культуру і звичай своїх предків. І коли нині починається відродження національного в мистецтві, я прагну до чистоти своєї творчості. Суть національного вбачаю не в зовнішній атрибутиці (шаровари, вишиванки, стрічки), а у внутрішньому відчутті душі народу.

— Мовлячи про благополучні долі художників, я мав на увазі також і фінансову сторону їхньої творчості. Як ти ставишся до комерціалізації мистецтва, до створеного мистецького ринку?

— Прийшов і до нас ринок. Щоправда, купують твори наших художників не галереї, а комерсанти, які перепродують їх за кордоном. Зараз кращі роботи залишаються в майстернях — держава бідна і купити не може, а фонд не виходить на зв'язки з зарубіжними галереями. Кооператори вивозять виставки за кордон, але не несуть відповідальності за їхню подальшу долю. Отож стоїть на мольберті українського художника чисте полотно, і ось-ось на нього вилється душа митця, і хочеться вірити, що той твір берегти муть, як беруть твори давніх митців.

"Марія".
Полотно, олія, 1991.

"У кожного свій хрест".
Полотно, олія, 1991.

— Твори давніх митців випробувані часом. Вони разом з усією духовною спадщиною створюють довкола людства ауру, яка захищає творчий, весь життєвий потенціал людини. А як ти дивишся на сьогоднішні напрямки в мистецтві? В твоїх роботах, наприклад, рамки виконують не тільки утилітарно-декоративну функцію. Закриваючи простір твору, вони продовжують його композицію. Формальний бік у твоїх роботах дуже промовистий.

— На мій погляд, художник має право робити "дурниці". Це надає йому сміливості, незалежності, відновлює сили. Чисто абстрактні структурні вправи вкрай необхідні. Сучасний інтер'єр вимагає сучасного живопису і то не обов'язково реалістичного.

— Ти постійно ухиляєшся від розмови про свої роботи. Чому?

— Важко говорити про свої роботи. Як закохані не розказують про муки й радощі свого кохання, так і художникові важко говорити про муки й радощі своєї творчості. Для кожного митця то святе. Краще, мабуть, дивитися на самі роботи. У своїй творчості я звертався і до авангардного мистецтва, і до народного, і до класики. Були роботи і символічного плану, і жанрові, а останнім часом міфологічного плану. Наша міфологія цікавить мене дедалі більше. Тут можна дати повну волю фантазії, інтуїції, вийти на гротескний образ і на значущий символ. Давні міфи, осмислені через власне життя, стають автобіографією душі.

В липні—серпні 1991 року відбулася персональна виставка Віталія Мовчана в музеї декоративного і прикладного мистецтва Києво-Печерської лаври. Виставка органічно вписалася в простір цього заповідника. Інакше і не могло бути, адже і ця земля і твори художника сповнені духом історії рідного народу, диханням рідної землі, спогадами дитинства й запахом теплого хліба. Тут і відбулася моя третя зустріч з творчістю цього самобутнього митця України.

Here one artist interviews another. V. M[itchenko] tries to understand the unique artistic world which is being strenuously and painfully created by V. Movchan. On his creative path this artist passed through avant-garde, folk and classic styles, but recently he has plunged into the realm of the Ukrainian mythology. "I see the true essence of the traditional ways — says Vitalii Movchan, — not in the outward attributes (sharovary, embroidered shirts, ribbons) but in the inward feeling of the people's soul."

"Квітка". Полотно, олія. 1991.

"І квітня". Полотно, олія. 1991.

"Кохання". Полотно, олія. 1991.

Олександр Коровицький

Олександр Олександрович Коровицький народився в Любчому на Волині. Завідувач кафедри моделювання Львівського інституту прикладного та декоративного мистецтва.

Внеском у справу розвитку традицій народного вбрання є науково-дослідницька, методична та творча робота кафедри моделювання, яку створено 1959 року при відділенні художнього текстилю у Львівському державному інституті прикладного та декоративного мистецтва.

Мета і завдання творчого колективу педагогів реалізується у навчальному процесі засобами теоретико-експериментальної роботи із студентами, коли народний костюм трансформується в сучасний одяг різного призначення (повсякденний, святковий, сценічний, обрядовий тощо), розробкою багатоваріантності його художньо-образного вирішення.

Педагоги-художники кафедри працюють у напрямі творчого переосмислення традиційної форми костюма, акцентуючи на ансамблевості, стилістичній єдності його компонентів.

Роботи викладачів Шелест В.І., Заблоцької С.М., Уленової Т.С., Кечерджі Т.В., Тканко З.О. — приклад того, як глибоко митець сягає сутності народного вбрання, його естетики — оригінального розуміння орнаменту, колориту, доцільності крою, що надає сучасному костюмові народної образності.

Простота й виразність конструктивного розмаїття форм поряд із раціональним підходом до використання матеріалу, тонально-ритмічне та колористично-фактурне багатство композицій вишивки, тkania, інших прийомів оздоблення народного вбрання — це багатий скарб, творче джерело, до якого припадають викладачі кафедри, створюючи сучасні моделі одягу, трикотажні, ткані, вибійчані, вишиті, аплікативно-нашиті композиції одягу.

У творчій практиці художників кафедри, їх методах підходу до першоджерела простежуються два напрямки.

Перший — це створення моделей одягу, близьких до етнографічних груп різних регіонів України. Це, в основному, одяг для сцени, ритуальних дійств, святкові ансамблі, що їх розробляють викладачі-художники Шелест В.І., Заблоцька С.М., Яворська Н.В.

Другий напрямок — досягнення виразності, образності моделей шляхом асоціативного осмислення першоджерела (відбір найхарактерніших і найважливіших ознак та властивостей народного одягу). При цьому в моделях широко використовуються фабричні тканини, що візуально нагадують тканини домашнього виготовлення, домашньої роботи. Сучасна форма збагачується традиційними прийомами оздоблення: вишивкою, аплікацією, вирізуванням, обшиванням шнуром, тасьмою. Такий підхід характерний для робіт Кечерджі Т.В., Коровицького О.О., Уленової Т.С., Тканко З.О.

Твори колективу успішно експонуються на обласних, республіканських і міжнародних виставках.

Валентина Шелест, Світлана Заблоцька. Фрагмент сценічного костюму за мотивами народного вбрання Тернопільщини. Вовна, льон, "хрестик".

Зиновія Тканко, Таїра Кечерджі. Святкова сукня "Волошка". Бавовна, "хрестик"

Валентина Шелест, Світлана Заблоцька. Сценічний костюм за мотивами народного вбрання Київщини. Вовна, льон, "хрестик".

Таїра Кечерджі. Ансамбль "Лідія". Вовна, ручне тkania, "хрестик".

Валентина Шелест, Світлана Заблоцька. Сценічний костюм за мотивами народного вбрання Тернопільщини. Вовна, льон, "хрестик".

ПРИЧИНОК У РОЗВИТОК НАРОДНОГО ВБРАННЯ

мов
пра
КД
"ара

Ар
бра
мо
най
тіль
ну х

відр
кож

назв
"Ук
(Кан
да),
райн
(Укр
але,
рожк
літер
наш

маш
нул
кіль
Так
край
Бли
наш
афр

кол
на ж
нар
жак
підр
рес
міль
біль
чуж
сво
зреш

назв
Пол
сво
нал

доч
край
част
ви
край
ту о
тя
одно
схи
сво

виз
Ця
нин
важ
відн
нас,
сир
дар

revie
rain
puttin
kind

РОЗДУМИ НАД КНИГОЮ

"ЗАРУБІЖНІ УКРАЇНЦІ"

Ще донедавна їх мовби й не існувало. Про них мовчали наші газети, а якщо й згадували, то, як правило, у зв'язку з черговою історією, інспірованою КДБ, аби явити обивателю страшний лик українця: "зрадника", "самостійника".

А там, у Канаді, Америці, Австралії, в Німеччині, Аргентині він був чужинець. І скільки їх, наших братів-українців, загинуло по чужих світах? Де їхні могили? Як жилося їм там? Вживали найвитриваліші, найневибалганіші. Надіялися могли тільки на себе, на свою кмітливості і з генами передачу хазайновитості, на зорганізованість у громади...

Ми не використовуємо свого шансу й не відродимось як нація, поки не навчимося берегти кожного співвітчизника вдома і за рубежом.

Ось перша в своєму роді книжка під промовистою назвою "Зарубіжні українці" (Київ, видавництво "Україна", 1991 р.); авторський колектив: Я.Балан (Канада), Б.Кордан (Канада), Б.Кравченко (Канада), С.Ю.Лазебник (Україна), Л.О.Лещенко (Україна), Ю.І.Макар (Україна), П.П.Орленко (Україна), Ф.Свиріпа (Канада). Книжка-довідник, але, на мій погляд, і своєрідна розвідка до широкого розкриття теми еміграції в нашій науці, публіцистиці, літературі, спроба заповнити ще одну "білу пляму" нашої історії.

Автори книги прагнули дати по змозі повну інформацію про життя українців у світі, хоча й наштотувалися на ряд проблем. Скажімо, відразу впадає у вічі кількісна непропорційність матеріалів по країнах. Так, Канада, США представлені широко, менше — країни європейські, Австралія та Нова Зеландія, Близький і Далекий Схід, зовсім немає даних про наших земляків у таких країнах, як Куба, деякі африканські чи близькосхідні держави.

Але на сьогодні, визнаємо, зусилля авторського колективу навряд чи могли б бути пліднішими. Досі, на жаль, про існування за рубежом глибокої української громади на Україні дізнавалися вряди-годи. За межами України живе, за найскромнішими підрахунками, понад п'ять мільйонів українців, розсіяних по країнах Заходу, й понад десять мільйонів на території колишнього СРСР. Де їх більше, де менше — всі наші, і повсюди в умовах чужої оточення вони намагаються зберегти свою мову, звичаї, культурні традиції народу, — зрештою, свою етнічну самобутність.

Варто зауважити й таке. Як правило, діаспорою називають усіх зарубіжних українців. А, скажімо, в Польщі, Чехословаччині, Румунії українці живуть на своїх одвічних землях, тобто вони не є емігранти й не належать до діаспори.

Постає й таке непросте питання. Вважати синів і дочок, які з тих чи інших обставин залишили рідний край, частиною українського народу чи вже частиною етносу прибраної батьківщини? Якщо визнавати іммігрантів інтегральною частиною нової країни-реципієнта, то від якого рубежу — від моменту одержання тамтешнього громадянства чи від забуття рідної мови?.. Автори довідника уникають однозначної відповіді на ці запитання. І все-таки вони схильні вважати емігрантів та їхніх нащадків нехай і своєрідною, але ж частиною українського етносу.

Ця книжка-довідник знайомить з багатьма визначними представниками української еміграції. Ця книжка спонукає до роздумів, вона допоможе всім нині суцям на землі українцям усвідомити одну важливу для національного самоствердження істину: віднині, де б не були ми, які б кордони не розділяли нас, — у матері-Україні ми не сироти. Ми у Бога не сироти. Ми в цивілізації не на задвірках. Усі ми, кому даровано долю зватися українцями.

Олександр Кавуненко

"ЗДОРОВ'Я ТА ВІДТВОРЕННЯ НАРОДУ УКРАЇНИ"

Під такою назвою у видавництві "Здоров'я" вийшла книжка, де вміщено матеріали наукової конференції, що відбулася у Києві 16 жовтня 1991 року. Книжку підготовлено за редакцією члена-кореспондента АН України, професора, народного депутата Л.А.Пирого. Вона адресується демографам, організаторам охорони здоров'я, екологам, генетикам, імунологам, науковим працівникам та лікарям. Тираж — 500 примірників.

Виступи вчених та фахівців подані за окремими розділами: Демографія; Соціальна гігієна; Генетика та імунологія.

Ось фрагменти окремих виступів.

Л.А. Пиріг. Інтеграція наукових і громадських зусиль — веління часу.

"З глибокого летаргічного сну байдужості до своєї долі, до майбуття нас розбудили дзвони Чорнобиля... Скликання конференції "Здоров'я та відтворення народу України" є першою спробою інтегрального осмислення проблеми нашого виживання в Україні, пошуків способів корекції суспільно-громадського ставлення до цієї проблеми, програмування відповідних дій."

В.С. Стеценко. Природний рух населення України: загальна характеристика.

"Найвищий рівень народжуваності в Україні за Радянської влади спостерігався в 1925—1926 рр. Відтоді почалося систематичне зниження народжуваності, яке було характерне і для повоєнного періоду. З 1964 р. жінка народжує за все своє життя в середньому близько 2 дітей. У 1989 р. цей показник становив 1,9 дитини, в т.ч. у містах — 1,8, а в селах 2,3 і був найнижчий серед республік. Рівень народжуваності в Україні не забезпечує навіть простого відтворення населення.

Середня тривалість життя в Україні становить 71 рік (66 років — у чоловіків і 75 років — у жінок), в той час як у Японії — 79 років, у країнах Північної і Західної Європи — 75—77, у США — 75, у Канаді — 77 років.

Якщо в 1970 р. природний приріст населення України становив 300 тис. чол. і спостерігався і в містах, і в селах, то в 1990 р. становив лише 27,6 тис. чол., причому в селах число померлих перевищувало народжуваних на 58,2 тис. чол."

М.І. Омелянець. Демографічні аспекти Чорнобильської катастрофи.

"Населення, що мешкає на радіоактивно забруднених територіях, чисельність якого в Україні сягає 7 млн. чол., повинне бути зараховане до специфічної демографічної групи, що потребує встановлення довготривалого медико-демографічного нагляду (моніторингу), соціального захисту, спеціального медико-санітарного забезпечення, психологічної реабілітації".

І.Р. Барілях, О.З. Гнатенко. Стан генофонду населення України: проблеми і шляхи його поліпшення.

"В республіці склалася вкрай загрозлива ситуація з генофондом людини. За останнє десятиріччя у 5 разів почастішало народження дітей з гіпотрофією. При цьому збільшилася частота природжених вад розвитку, мимовільних викидів, психічних захворювань. Інтенсивно зростає захворюваність дітей. Так, до закінчення середньої школи у 46% учнів спостерігаються різні хронічні захворювання, а у 50% — морфофункціональні порушення. Здоровими можна вважати лише 5—8% випускників.

Вважаємо, що вирішальною проблемою захисту генофонду нашого населення буде сприяти виконання національної науково-практичної програми."

Петро Шульга

Лаконічний, графічно точний і глибокий за змістом модуль "Пульту" сягає орієнтовно /середньотривалісної/ доби в нашій історії /близько 6 тисяч років тому/. В ньому як на осцилограмі простежується безвічна життєтворча пульсація бінарної структури Українського Світу. Ця пульсація проявляє всі рівні нашого життя. І варто зосередитися на суттєвих моментах його історії, як у наш розгляді пульс Безвічного Будиння.

Here Oleksander Kavunenko, a Ukrainian reporter and writer, reviews the recently published reference book "Зарубіжні українці" ("Foreign Ukrainians" - Kiev, Ukraine Publishers, 1991), putting a special accent on the fact that it is the first edition of this kind realized in Ukraine.

Petro Shulha, a reporter, has collected selections from reports by Ukrainian scientists made at the conference Health and Reproduction of Ukraine's People, which took place in Kiev, October, 16, 1991. These reports were published under the same title in 1991 by Zdorovia Publishers and edited by L.Pyrh, corresponding member of the Ukrainian Academy of Sciences.

EDITORS' WORD

"UKRAINIAN WORLD" is a magazine for everybody who has a vital need for effective knowledge. We desire to be conductors of the Ukrainians' primordial spiritual and economic experience, which has been acquired through the many ages of the history of the Ukrainian world.

The magazine advertises the newest achievements in all spheres of our life.

We take into consideration your personal interests and you will find the necessary information in such headings:

CONFIDENCE — cognition of the Ukrainian spirit's intransient history; search of a way to social concord, unity of our people.

ANNALS — comprehension of Ukrainian history through outward events fixed in chronicles, political acts and other written sources as well as from the standpoint of the people's morals, customary law and Ukrainians' political culture.

WORD — the realm of mythology as oral manifestation of the unbroken consciousness and the integral spiritual and natural existence of our fore-fathers; as well as belles-lettres, a mytho-poetic dictionary of the Ukrainian language and a history of Ukrainian names and of our written language.

FAMILY comprises family rites, customs, hygiene of intimate intercourse, culture of family relations and of domestic life, ethnopedagogics, traditional nourishment.

ORDER as the universe of the Ukrainian world includes all the spheres of the Ukrainian integral existence.

HOUSE AND FARM — traditions of the Ukrainian ways of managing a household.

INTEGRAL brings to light achievements of natural and exact sciences, those of traditional engineering and of the up-to-date techniques, economics, management and ecological knowledge.

MALLOW represents fine arts in their traditional and modern forms; contemporary clothes-patterns and traditional dress.

PULSE informs about events and facts of our everyday life.

Dear reader! We ask you to add your experience to our joint efforts to elucidate the Ukrainian world's life.

In 1992 our magazine is to be sold in retail. For 1993 we will accept subscriptions. Please send your preliminary orders as well as proposals to the following address: 252023 Kiev - 23 Subscription-box 364.

